

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HANE HALKI TÜKETİM HARCAMALARINI
ETKİLEYEN FAKTÖRLER: TÜRKİYE VE
AVRUPA BİRLİĞİ KARŞILAŞTIRMASI

Ferhan ARSLAN

2501130393

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr.Üyesi İpek M. YURTTAGÜLER

İSTANBUL-2019



T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : FERHAN ARSLAN Numarası : 2501130393
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : İKTİSAT TEORİSİ Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ İPEK M.
YURTTAGÜLER
Tez Savunma Tarihi : 07.10.2019 Saati : 13.30
Tez Başlığı : HANEHALKI TÜKETİM HARCAMALARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: TÜRKİYE VE
AVRUPA BİRLİĞİ KARŞILAŞTIRMASI.

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ İPEK M. YURTTAGÜLER		Kabul
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ SİNEM KUTLU HODAYATH		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ ARMAĞAN CANAN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ HÜLYA DENİZ KARAKOYUN		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ İREM YALKI BERKER		

ÖZ

HANE HALKI TÜKETİM HARCAMALARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ KARŞILAŞTIRMASI

Ferhan ARSLAN

Bu çalışmada, Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) hane halklarının tüketim harcamalarını etkileyen faktörler incelenmiştir. İktisadi açıdan tüketim kavramı ele alınmış ve iktisat ekollerinin tüketim kavramına yaklaşımları incelemek amacıyla Mutlak Gelir Hipotezi, Nispi Gelir hipotezi, Sürekli Gelir Hipotezi, Zamanlar arası Tercih Teorisi, Yaşam Boyu Gelir Hipotezi ile Tüketicinin Rassal Yürüyüş Modeli ele alınmıştır. Çalışanın temel amacı Türkiye ve AB hane halklarının tüketim harcamalarını etkileyen makroekonomik faktörlerin, tüketim harcamalarında meydana gelen değişimleri açıklama gücünü ortaya koymaktır. Uygulamada 2003Q1-2018Q4 çeyrek dönemlik zaman aralığında makroekonomik değişkenlerin (gelir, faiz ve işsizlik) tüketim harcamalarında meydana gelen değişiklikleri açıklama gücünü sınamak amacıyla VAR analizi (Vector Autoregressive) ve Granger Nedensellik testi sonuçları değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye’de ele alınan dönemde, gelir değişkeni tüketim harcamalarında meydana gelen değişimleri açıklamada tek başına yetersiz bulunmuştur. Bunu yanı sıra faiz değişkeni tüketim harcamalarındaki değişimi açıklayan en önemli değişken olarak tespit edilmiştir. AB bölgesi için tahmin edilen VAR modelinde ele alınan dönemde gelir değişkeni tüketim harcamalarındaki değişimi açıklamada tek başına yetersiz bulunmuştur. Diğer taraftan işsizlik değişkeni tüketim harcamalarında meydana gelen değişimleri açıklayan en önemli değişken olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketim Harcamaları, Vektör Otoregresif, Makro Ekonomi, Türkiye, Avrupa Birliği.

ABSTRACT

FACTORS AFFECTING HOUSEHOLD CONSUMPTION EXPENDITURE : COMPARISON of TURKEY and EUROPEAN UNION

Ferhan ARSLAN

In present study, the effecting factors are affecting the consumption expenditure of household whom live in Turkey and European Union (EU). Some hypothesis (Absolute Income hypothesis, Relative Income Hypothesis...) are taken to investigate to concept of consumption in terms of economic. The goal of study is determine some macro economic factors are affecting households' consumption live in Turkey and EU. Also, the changes occurring in consumer spending power is to put forward an explanation. In the study, VAR analysis (Vector Autoregressive) and Granger Causality test results were evaluated in order to test the power of macroeconomic variables (income, interest and unemployment) to explain changes in consumption expenditures in the quarter period of 2003Q1-2018Q4. According to results, it was obtained that the statement of changes which are in consumer spending was inadequate income alone in Turkey's period. In addition, the interest variable was identified as the most important variable explaining the change in consumption expenditures. VAR model showed that for the EU region, the income variable was insufficient in explaining the change in consumption expenditures. On the other hand, the unemployment variable was identified as the most important variable explaining the changes in consumption expenditures.

Keywords: Consumption Expenditure, Vector Autoregressive, Macro Economic, Turkey, European Union.

ÖN SÖZ

Tüketim harcamalarının son yıllarda ülke ekonomileri için önemi artmaktadır. Bu durum tüketim dinamiklerini araştırmayı zorunlu kılmaktadır. İktisadi tüketim davranışın nedenlerini açıklayan birçok teoride tüketicinin temel belirleyicisi olarak gelir değişkeni olarak ele alınmaktadır. Değişen ekonomik koşullar gelirdeki değişikliklerin tüketimi açıklamakta yetersiz kaldığı durumları meydana getirebilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye ve Avrupa Birliği hane halklarının tüketim harcamalarını etkileyen faktörler analiz edilecektir. Bunun için Türkiye ve Avrupa Birliği'ne ait tüketim harcamaları ile diğer makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler ekonometrik zaman serileri yöntemleri ile analiz edilecektir. Çalışmanın danışmanlığını üstlenen ve her aşamada çalışma ile ilgili ana fikrin oluşmasında yardımlarını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi İpek M. YURTTAGÜLER, yardımlarını esirgemeyen Erhan ARSLAN ve her zaman yanımda olan Fatma ACAR 'a teşekkürlerimi ederim.

İstanbul -2019

Ferhan ARSLAN

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜKETİM DAVRANIŞI VE TÜKETİM FONKSİYONU

1.1. Tüketim Olgusu	3
1.2. İktisadi Tüketim Davranışı	3
1.2.1. Mikroekonomiye Göre Tüketim	4
1.2.2. Makroekonomiye Göre Tüketim.....	6
1.3. İktisat Okullarında Tüketim Anlayışı ve Tüketim Fonksiyonu	7
1.3.1. Klasik İktisatta Tüketim Anlayışı	7
1.3.2 Neoklasik İktisatta Tüketim Anlayışı	9
1.3.3. Keynesyen İktisatta Tüketim Anlayışı	12
1.3.3.1.Mutlak Gelir Hipotezi	13
1.3.3.2.Nispi Gelir Hipotezi	16
1.3.4. Monetarist İktisatta Tüketim Anlayışı	18
1.3.4.1. Sürekli Gelir Hipotezi	19
1.3.4.2. Yaşam Boyu Gelir Teorisi	23
1.3.5. Yeni Klasik İktisatta Tüketim Anlayışı	25

İKİNCİ BÖLÜM

TÜKETİM HARCAMALARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

2.1. Ekonomik Faktörler	30
2.1.1. Gelir	30
2.1.2. İhtiyati Tasarruf ve Risk	37
2.1.3 Gelir Dağılımı	40
2.1.4 Faiz Oranları	41
2.1.5. Enflasyon	42
2.1.6 Likidite Kısıdı	43
2.2. Demografik Faktörler	44
2.2.1. Yaş	44
2.2.2 Eğitim Düzeyi ve Meslek.....	44
2.2.3. Aile Yapısı	45
2.2.4. Boş Zaman	46
2.3. Sosyolojik Faktörler.....	48
2.3.1. Kültür	48
2.3.2. Küreselleşme.....	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE ve AVRUPA BİRLİĞİ HANE HALKI TÜKETİM HARCAMALARI KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

3.1. Zaman Serileri Analizi.....	52
3.2. Birim Kök Testleri.....	53
3.2.1 Dickey Fuller Testi (DF).....	53
3.2.2. Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi (ADF)	55
3.2.3. Phillips-Perron Testi	56

3.2.4 KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, Shin) Birim Kök Testi	57
3.3. VAR (Vector Autoregressive) Analizi	58
3.4. Granger Nedensellik Analizi	60
3.5. Literatür	61
3.6. Veri seti ve Yöntem	63
3.7. VAR Analizi Uygulamaları	63
3.7.1 Birim Kök Testleri	65
3.7.2 VAR Modeli.....	68
3.7. Bulgular	73
3.7.1. Granger Nedensellik Test Sonuçları	74
3.7.2. Etki-Tepki (Impulse-Response) Analizi Sonuçları	75
3.7.3 Varyans Ayırıştırması	78
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA	85
EKLER.....	103

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Bütçe Kısıtı ve Optimal Tüketim Düzeyi	12
Şekil 1.2: Tüketim Bulmacası	16
Şekil 1.3: Yaşam Boyu Tüketim	23
Şekil 3.1. Türkiye'ye Ait Serilerin Zaman Yolu Grafikleri	64
Şekil 3.2. AB'ye ait Serilerin Zaman Yolu Grafikleri	64
Şekil 3.3: AB VAR(4) Modeli AR Karakteristik Polinomlarının Ters Köklerinin Birim Çember Konumu	70
Şekil 3.4: Türkiye VAR(2) Modeli AR Karakteristik Polinomlarının Ters Köklerinin Birim Çember Konumu	71
Şekil 3.5: AB Tüketim Değişkenine ait Varyans Ayrıştırması Ortalamasına ait Sonuçlar	79
Şekil 3.6: AB Tüketim Değişkenine ait Varyans Ayrıştırması Ortalamasına ait Sonuçlar	81

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 3.1: AB Serileri Birim Kök Testleri	66
Tablo 3.2: Türkiye Serileri Birim Kök Testleri.....	67
Tablo 3.3 : AB VAR Model için Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi.....	68
Tablo 3.4: Türkiye VAR Modeli için Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi	69
Tablo 3.5: AB VAR(4) Modeli Otokorelasyon-LM Testi Sonuçları	71
Tablo 3.6: AB VAR(4) Modeli Değişen Varyans Testi Sonucu	72
Tablo 3.7: Türkiye VAR(2) Modeli Otokorelasyon-LM Testi Sonuçları	72
Tablo 3.8: Türkiye VAR(2) Modeli Değişen Varyans Testi Sonucu	72
Tablo3. 9: AB VAR (4) Modeli Normallik Test Sonuçları.....	73
Tablo3. 10: Türkiye VAR (2) Modeli Normallik Test Sonuçları.....	73
Tablo 3.11: AB VAR(4) Modeli Granger Nedensellik Testi Sonuçları	74
Tablo 3.12: Türkiye VAR(2) Modeli Granger Nedensellik Testi Sonuçları.....	75
Tablo 3.13: AB VAR (4) Modeli Etki-Tepki Fonksiyonları.....	76
Tablo 3.14: Türkiye VAR (2) Modeli Etki-Tepki Fonksiyonları.....	77
Tablo 3.15: AB Tüketim Değişkeni Varyans Ayırıştırması	78
Tablo 3.16 Türkiye Tüketim Değişkenine ait Varyans Ayırıştırması Sonuçları	80

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ADF	: Genişletilmiş Dickey Fuller
AIC	: Akaike bilgi Kriteri
AR	: Autoregressive
DF	: Dickey Fuller Testi
EU	: European Union
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
KPSS	: Kwiatkowsk Phillips Schmidt Shin Testi
MGH	: Mutlak Gelir Hipotezi
PP	: Phillips-Perron Testi
SGH	: Sürekli Gelir Hipotezi
SC	: Schwarz Bilgi Kriteri
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
VAR	: Vector Autoregressive

GİRİŞ

Tüketim belirli bir fayda elde etmek amacıyla bir mal veya hizmetin kullanılması ya da yok edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Tüketim, aynı zamanda iktisat biliminde bütün ekonomik faaliyetlerin temeli olarak kabul edilmiştir. Tüketim harcamalarının GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) içinde büyük bir paya sahip olması, bu olgunun araştırılması ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Tüketim harcamaları, bireyin yaş, meslek, eğitim düzeyi ve benzeri demografik özelliklerinden kaynaklanmasının yanı sıra makro ekonomik düzeyde GSYH, faiz oranı, işsizlik gibi makro ekonomik değişkenlerden de etkilenmektedir. Tüketim davranışlarını açıklamaya yönelik ortaya atılan hipotezler; Mutlak Gelir Hipotezi, Nispi Gelir Hipotezi, Sürekli Gelir Hipotezi, Yaşam Boyu Gelir Hipotezi, Rassal Yürüyüş Hipotezi olarak adlandırılan yaklaşımlardır. Söz konusu hipotezler genellikle gelir ve tüketim arasında ilişki kurmakla fikir birliğine varmışlardır ancak gelirin nasıl tanımlanması ve nasıl ölçüleceği konusunda bazı fikir ayrılıkları söz konusudur. Tüketim kavramı iktisat biliminde süregelen akademik tartışmaların temel odağı olmuştur. Klasik iktisatçılardan Jean Baptiste Say'ın arz yönlü ekonomi politikalarına ağırlık veren ve "her arz kendi talebini yaratır" şeklinde özetlenen Mahreçler Yasası'yla klasik iktisatçıların tüketim konusuna yeterince ağırlık vermemesine yol açmıştır ve klasik iktisat ekolünün tüketim ile ilgili temel belirleyici değişkenini faiz oranı olduğu yaygınlık kazanmıştır. Ancak Thomas Malthus Mahreçler Yasası'na talep yetersizliği teorisiyle karşı çıkmış ve talep (tüketim) yetersizliğinin ekonomideki yaratacağı durgunluğa işaret etmiştir. J. Maynard Keynes (1936), Malthus'u destekler nitelikte yaklaşımları söz konusudur. Keynes tüketimin reel gelirin bir fonksiyonu olduğu Mutlak Gelir Hipotezi ile tüketim ile ilgili klasik görüşü tamamen karşıt bir görüş savunmuştur. Simon Kuznets (1946) Mutlak Gelir Hipotezi'nde ileri sürülen ortalama tüketimin gelir arttıkça düştüğü varsayımını sınamak amacıyla yaptığı ampirik çalışmalarla gelir arttıkça ortalama tüketim eğiliminin değişmediğini ortaya koymuştur. James S. Duesenberry (1952) Nispi Gelir Hipotezi ile tüketimin, sadece mutlak gelire bağlı olmadığı daha çok tüketicinin gelir dağılımındaki yüzdesel durumuna bağlı olduğu varsayımıyla tüketim konusuna toplumsal bir açıklama getirmeye çalışmıştır. Milton Friedman

(1957) kendisine ait olan Sürekli Gelir Teorisi'nde sürekli tüketim kavramının sürekli gelire ait bir fonksiyonu olduğunu iddia ederek tüketim olgusuna değişik bir perspektiften bakmıştır. Franco Modigliani, Richard Brumberg ve Albert Ando (1954) tarafından geliştirilen Yaşam Boyu Gelir Teorisi'nde fertlerin tüketimi sadece cari gelire değil, aynı zamanda beklenen ortalama gelir ve cari servete bağlı olduğu savunulmuştur. Bu tartışmaların yanında tüketim kavram sosyoloji ve psikoloji bilimleri tarafından da araştırma konusu edilmiştir. Çalışmada tüketim kavramı iktisadi açıdan ele alınmıştır. Bu bağlamda birinci bölümde tüketim kavramı iktisat bilimi açısından tanımlanmış ve iktisat okullarının tüketim kavramına yaklaşımı çerçevesinde Mutlak Gelir Hipotezi, Nispi Gelir Hipotezi, Sürekli Gelir Hipotezi, Yaşam Boyu Gelir Hipotezi, Zamanlar arası Tercih Teorisi, Tüketicinin Rassal Yürüyüş Modeli açıklanmıştır. İkinci bölümde tüketimi etkileyen ekonomik, demografik ve sosyolojik etkenler literatürdeki güncel tartışmalar çerçevesinde ele alınmıştır. Türkiye ve AB hane halklarının tüketim harcamaları arasındaki farkı ortaya koymak adına üçüncü bölümde, tüketimi etkilediği düşünülen gelir, faiz oranı ve işsizlik oranının tüketim harcamaları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Elektronik veri dağıtım sistemlerinden elde edilen verilerin durağanlık sınamaları ADF, PP, KPSS testleri ile test edilmiş ve durağan olmayan serilerin birinci dereceden farkı alınarak durağanlık koşulu yerine getirilmiştir. Serilerin aynı düzeyde entegre olmaması sebebiyle değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi aranmadan VAR analizi ile incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜKETİM DAVRANIŞI VE TÜKETİM FONKSİYONU

1.1. Tüketim Olgusu

Tüketim canlı organizmanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli enerjiyi elde etme yöntemi olarak tanımlanabilir. İnsan, canlı organizma olması nedeniyle hayatta kalabilmek için tüketmek zorundadır. Bu sebeple tüketim, insanın yaşamını devam ettirebilmesi için yapası gereken zorunlu bir davranıştır. Tüketim, insan yaşamının vazgeçilmez bir parçası olması nedeniyle yaşamda meydana gelen değişimlere paralel olarak bir değişim geçirmiştir. Bu değişimin temelinde insanın içinde bulunduğu toplumsal yapı, gelenek, kültür ve benzeri unsurlar etkilidir.

Tüketim insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte bir kavram olarak ele alınması Aydınlanma Çağı ile beraber olmuştur. İlk insanların toplayıcılık ve avcılık yaparak hayatını devam ettirmeleri de tüketimin o devirdeki içeriğini oluşturmaktadır. Orta Çağ Avrupa'sındaki karanlık dönemin bakış açısı tüketim kavramına da yansımıştır. Bu dönemde kilisenin yedi büyük günah arasında aşırı yemeyi ve tüketmeyi sayması, tüketime olumsuz bakış açısının kazanılmasında etkili bir rol üstlenmiştir (Topaloğlu ve Güngör, 2016: 284). Endüstriyel devrimle birlikte değişen sosyal yapı, tüketimin içeriğini ve amacını da değişikliğe uğratmıştır. Bu noktada modern yaşamda tüketim kavramı işlevsel bir yarar sağlamaya katkı sunmaktan ziyade içerisinde daha fazla imaj ve sembolik eleman barındıran duygusal faydaların ön plana çıktığı soyut bir kavram olarak ortaya koyulmaktadır (Azizoğlu ve Altunışık, 2012: 34). Bu durumda tüketim olgusu sadece ihtiyaçlara değil, giderek artan bir şekilde arzulara dayanan bir hal almıştır (Bocock, 2014: 13).

1.2. İktisadi Tüketim Davranışı

Tüketim; mal ve hizmetlerin bireyler tarafından, gereksinimlerini karşılamak için belirli bir zaman diliminde kullanılmasıdır (Avralıoğlu, 1976: 12). Mal ve hizmetlerin kullanımı yolu ile ihtiyaçlar karşılanarak fayda elde edilir (Nişancı, t.y: 16). Bu tanımdan yola çıkarak tüketim davranışı, iktisat biliminde esas olarak üç

anlamı ihtiva eden bir şekilde kullanılmaktadır. Birincisi; bir malı kullanan tüketicinin elde edeceği tatmin duygusudur, ikincisi; bir tüketiciye mal ve hizmet olarak sunulan reel tüketim araçlarıdır, Bu anlamda tüketim, mal ve hizmetlerin şimdiki ihtiyaçları karşılamak amacıyla kullanılmasıdır, üçüncüsü ise; tüketim malları için nakdi olarak harcanan para miktarıdır (Öztürk, 2010: 17). Tüketim kavramının iktisat bilimi çerçevesinde içerdiği birinci ve ikinci anlamlara bakıldığında tüketimin nihai amacının bir ihtiyacı karşılamak ve bunun sonucunda fayda elde etmek olduğu görülmektedir. İnsanları fayda elde etmeye iten temel güç ise yukarıda da bahsedildiği üzere bir canlı olarak organizmanın bütünlüğünü korumak amacıyla enerjiye ihtiyaç duymasıdır. Mal ve hizmetlerden fayda elde etme yoluyla tüketime yönelen insan, ekonomik sistemde tüketici olarak adlandırılmakta, tüketim davranışı ise bireyin faydasını maksimum kılacak mal sepeti oluşturma gayreti olarak tanımlanmaktadır. Tüketimin yukarıda belirtilen üçüncü anlamına bakıldığında ise tüketim için nakdi olarak yapılan harcamaların, tüketim harcamaları olarak adlandırıldığı görülmektedir. Hane halkının geliri içerisindeki pay olarak da tanımlanabilecek tüketim harcamaları GSYH değişkeni olarak makro iktisat teorisinin ilgilendiği bir alandır. Ekonomideki tüketim harcamaları günümüzde GSYH'nin büyümesini etkileyen önemli bir değişken olmasının yanında, ülke ekonomilerinin başarı göstergelerinde büyümeye, enflasyona ve tasarrufa büyük oranda etki etmektedir.

İktisat biliminin tüketim kavramını kullanmaktaki amaçlarının bu denli farklı oluşunu daha iyi anlayabilmek için iktisat literatüründe yapılan temel ayırımı tüketim kavramı için de yapmak gerekmektedir. Bu sebeple tüketim kavramını mikro ve makro açıdan ele almak daha açıklayıcı ve yerinde olacaktır.

1.2.1. Mikroekonomiye Göre Tüketim

Bireyler, mal veya hizmetlerin kullanarak hem ihtiyaçlarını karşılarlar hem de fayda elde ederler. İnsan zaman içinde tüketimi yoğunlaştırdıkça tüketim ile tükettiği maddeler arasında farklılıklar olduğunu keşfetmiş ve bu eylemlerden fayda (haz) almaya yönelmiştir (Nişancı, t.y: 16). Fayda kavramı, iktisat kuramında bir

metanın tüketilmesinden elde edilen yarar ya da tatmin şeklinde açıklanmaktadır (Zorlu, 2006: 183). Jevons'a göre zevk veren veya acıya engel olan her bir eşya, hizmet veya davranış, bir faydadır. Fayda, herhangi bir malın veya hizmetin vazgeçilmez ve toplumdaki tüm bireyler için aynı özellikte değil, bireylerin gereksinimlerinden kaynaklanan öznel bir durumdur (Kazgan, 2012: 126). Carl Menger, W.S Jevons ve Leon Walras gibi ekonomistlerin geliştirdikleri marjinal fayda teorisi, tüketicilerin bütçe kısıtı altında ve tercihlerine paralel bir şekilde, marjinal faydanın toplam fayda üzerinde oluşturduğu etkinin giderek azalacağını varsayan kuramdır (Baloğlu, 2000: 139). Herhangi bir malın elde bulunan miktarı çoğaldıkça, o malın marjinal faydası azalır. Her bir malın marjinal faydası, sadece o malın elde bulunan miktarının fonksiyonudur. Faydanın toplanırlığı varsayımına göre bir kişinin eldeki mallardan sağladığı toplam fayda, her bir malın fayda fonksiyonunun toplamına eşittir (Kazgan, 2012: 127). Dolayısıyla X ve Y olmak üzere iki mal satın alan bir bireyin satın aldığı bu mallardan elde ettiği faydalar MU_x ve MU_y ile; bu malların fiyatları P_x ve P_y ile; tüketmek üzere satın alınan X ve Y malları miktarları q_x ve q_y ile; malları satın alan tüketicinin geliri de m ile gösterilirse, tüketici dengesini tarif eden koşullar kısaca aşağıdaki denklemlerle açıklanabilir.

$$P_x.Q_x + P_y.Q_y = m \quad (1.1)$$

$$\frac{MU_x}{P_x} = \frac{MU_y}{P_y} \quad (1.2)$$

Bu açıdan, tüketici gelirinin tamamı harcadığı zaman her malın son biriminden edinilen marjinal faydalar arasındaki oran ile, malların fiyatları arasındaki oranın eşit olması tüketici denge koşulu olarak ifade edilir (Ünsal, 2009: 156).

Mikroekonomi teorisinde tüketim kavramı genellikle tüketicinin toplam faydasını artırma eylemi olarak kabul edilmektedir. Tüketici bu eylemde bulunurken hedonist (hazcı) bir yaklaşım sergiler ve üretilen mal veya hizmetleri seçerken de maliyet unsurunu göz önünde bulundurur.

Mikroekonomi açısından iktisat tarihine bakıldığında faydacı felsefe ve rasyonel düşünce tarzlarının etkileri görülmektedir. Buna göre tüketici tüketim kararı verirken bu iki ilkeye göre hareket eder. Diğer bir deyişle tüketici, tüketim kararlarını malın veya hizmetin toplam faydaya etkisini ve kendisine maliyetini göz önüne alarak vermektedir. Mikroekonominin tüketime yaklaşımında önemli olan nokta bir malın veya hizmetin tüketiciye fayda sağlamasının tüketim kararını belirleyen en önemli unsur olmasıdır. Belirli bir bütçe kısıtı altında tüketiciler fayda maksimizasyonu sağlamak için ihtiyaçları doğrultusunda bütçelerini mal veya hizmetler arasında dağılımını sağlayarak tüketim kararlarını verirler.

1.2.2. Makroekonomiye Göre Tüketim

Makroekonomik açıdan tüketim, ekonomide yer alan tüm birimlerin mal veya hizmet üretmek için gerek devletin gerekse firmaların üretim faktörü satın almalarıyla birlikte, hane halkının giyim, barınma, içecek ve benzeri harcamalarını kapsar. Hane halkının ihtiyaçları için yaptığı harcamalara tüketim harcamaları denir (Somel, 2014: 28). Makroekonomi teorisi tüketim kavramını tüketim harcamaları yönünden ele alarak harcamaların ekonomik büyüme, istihdam ve enflasyon gibi ekonomik olgulara etkisini araştırmaktadır. Makro ekonomistler iki nedenden dolayı tüketim ile ilgilenirler. İlki, tüketim ve gelirin harcanmayan kısmı olan tasarrufun finansal sistem aracılığıyla ulusal geliri belirleyen bir değişken olmasıdır. Diğer bir deyişle tüketim, ekonominin uzun vadeli üretim kapasitesi üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. İkincisi olarak tüketim harcamalarının çoğu ulusal çıktıyı oluşturduğu için tüketim harcamalarının dinamiklerini ve makro ekonomik dalgalanmaları anlama noktasında önem kazanmaktadır (Ezeji ve Ajuada, 2015: 164).

1929 ekonomik krizinin yol açtığı işsizlik ve talep yetersizlerini gidermek amacıyla uygulamaya sokulan Keynesyen Politikalar tüketim harcamalarının ekonomideki öneminin anlaşılmasını sağlamıştır. Keynes işsizliğin, mal ve hizmet satın alabilmek için yeterli gelir düzeyine sahip olmaması sebebiyle ortaya çıktığını, fakat devlet yöneticilerinin ekonomik alandaki talep düzeylerini arttırmak suretiyle müdahaleler yapmasıyla yeni iş alanları oluşturabileceklerini düşünmektedir. Keynes'e ait bu görüşlerinin yaygınlık kazanmasından sonraki süreçte, ekonomide

tasarruftan ziyade, tüketimin daha faydalı ve zaruri olduğu düşüncesi kabul görmüştür. Refah politikaları uygulanarak ekonominin yönü tüketime doğru kaydırılmıştır. Böylece kolektif tüketim geliştirilerek maddi refah değerleri ve nesneleri ulusal boyutta alt toplumsal sınıflara, uluslararası boyutta ise çevre toplumlara dağıtılmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak çelik, maden ve tekstil gibi özel sektör endüstri alanlarının yanında sağlık, eğitim ve barınma gibi kolektif tüketim alanlarında, kamu sektörü yatırımları da önem kazanmıştır (Zorlu, 2006: 22). Hane halkı harcamaları toplam talebin en önemli bileşenidir. Birçok ülkede toplam talebin GSYH'nin yaklaşık %60'ını oluşturduğu için toplam talebin ekonomik analizinde önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır (Bonsu ve Muzindutsi, 2015: 737). Diğer taraftan hane halkı tüketim harcamaları bireylerin ekonomik refahı ile ilgilidir ve özel tüketim harcamalarının yapısı hane halkının görece yaşam standardının göstergesi olarak kabul edilmektedir (Bălă, 2015:108). GSYH'deki yüksek payı nedeniyle mali planlama için tüketim harcamaları dikkate alınmaktadır. Tüketicilerin gelir dalgalanmaları karşısında nasıl davranacakları tahmin etmek açısından hane halkı tüketim harcamaları makro ekonomik açıdan davranışsal ilişkileri ortaya koymaktadır (Bonsu ve Muzindutsi, 2015: 737).

1.3. İktisat Okullarında Tüketim Anlayışı ve Tüketim Fonksiyonu

1.3.1. Klasik İktisatta Tüketim Anlayışı

Tüketim kavramına tarihsel süreçte bakıldığında, klasik iktisat okulunun ekonomide üretime ağırlık veren görüş ve politikalarında tüketim konusuna yeterince önem atfetmedikleri görülmektedir. Bunun altında yatan neden Jean Babtiste Say'ın Mahreçler yasasında belirttiği görüşüdür. Bu görüşe göre Say; ekonominin arz (üretim) yönünün talebin (tüketimi) nedeni olarak görmektedir. Say; bir ürün çok kısa bir süre sonra meydana getirildiğinde, o andan itibaren kendi değerinin tam büyüklüğü kadar diğer ürünleri de satın almaya gücünün yeteceği bir piyasa oluşturur. Tek bir ürünün meydana getirilmesi diğer ürünlerin de hemen sonra satışına yol açar (Snowdon ve Vane, 2012: 41). Diğer bir deyişle, üretim unsuru hem üretim talebi yaratır hem de ürünlerin satılması için gerekli olan satın alma gücünü ortaya çıkarır. Buna göre üretime yön veren tüketim daha doğrusu

tüketicilerin satın alma tercihleridir (Şahin, 1992: 9). Say'ın Mahreçler yasasının işleyebilmesi için birkaç temel şartın bulunması gerekmektedir. Bu yasanın işleyebilmesi için öncelikle malları stoklama davranışının bulunmaması gerekmektedir. İkinci olarak üretim süreci sonunda elde edilen tüm faktör gelirleri yeniden ekonomiye yönlendirilerek harcanmalı, yani gelirlerin bir kısmı dahi tasarruf edilmemelidir (Özdurak, 2011: 23). Say'ın Mahreçler Yasası, D. Ricardo ve J.S. Mill tarafından kabul görerek Klasik öğretinin temel dayanağını oluşturmuştur. Malthus mahreçler kanununa efektif talep yetersizliği ile karşı çıkar. Malthus' un teorisi özetle şöyledir: Refahın olduğu dönemlerde zengin tabaka, gelirlerindeki artışın çoğunu tasarruf ederek değerlendirir. Daha sonra tasarruf edilen gelirlerin yatırıma çevrilmesiyle, pazara yeni mallar arz edilir. Ancak işçi sayısının sınırlı olması ve bireylerin tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesinin belirli bir süreç içinde olması nedeniyle, tüketim talebi arzu edilen hızda artmaz; böylece pazardaki mal miktarı aşırı şekilde artar. Zengin kesimin yaptığı tasarruflar etkili talep yetersizliğine sebep olur ve sistem durağanlaşmaya başlar ve bunun sonucunda üretim azalır (Kazgan, 2012: 103). Keynes, Say'ın öne sürdüğü her arzın kendi talebini yarattığı düşüncesini kabul etmemektedir. Mahreçler kanunu olarak bilinen bu teorinin bütünüyle doğru olduğu kabul edilmemektedir. Talep miktarında yetersizlik olduğu zaman ekonomik tabloda dengesizlikler meydana gelir. Bu sebeple arz miktarını etkilemek için satın alma gücünün arttırıcı önlemler alınarak uyarılması gerekmektedir (Aktan, 2008: 22).

Tüketim Fonksiyonu: Say'ın öne sürdüğü mahreçler yasasında sistemin etkin işleyebilmesi için talep yetersizliğinin olmaması gerekmektedir. Bu yasaya işlerlik kazandırmada faiz oranları hayati bir rol oynar. Klasik teoriye göre hane halkı emek, faiz ve kar geliri elde eder (Felderer ve Homburg, 2010: 64). Hane halkı faiz getirisini gelirinden tasarruf edeceği miktarla elde eder. Tasarruf miktarını arttırmak ise ancak tüketimi azaltmakla mümkün olacaktır. Faiz oranının belirlenmesine dair klasik teori, toplam talep eksikliğinin oluşmayacağını sağlama konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Firmalar ve hane halkları olmak üzere iki sektörden oluşan bir ekonomi varsayımı altında, bize dengede toplam harcamaların (E) toplam üretim miktarına (Y) eşit olduğunu belirten denklemi (1.3) şu şekilde yazabiliriz:

$$E = C(r) + I(r) = Y \quad (1.3)$$

Burada toplam harcamalar iki bileşenden oluşmaktadır: firmaların harcamalarından meydana gelen yatırım harcamaları (I) ve hane halklarının harcamalarından meydana gelen tüketim harcamaları (C). Faiz oranı ne kadar yüksek olursa tasarruf sahipleri bugünkü tüketimlerini gelecekteki tüketimlerinin yerine koymaya o kadar gönüllü olacaklardır. Bu yüzden klasik iktisatçılar faiz oranını tasarruf için gerçek ödül olarak görmüşlerdir. Tasarruf akışı bu yüzden sermaye piyasasında ödünç verilebilir fon arzını temsil etmektedir. Hane halklarının tasarrufları faiz oranına olumlu yanıt verdiği için ($\partial S/\partial r > 0$), hane halklarının tüketimi ile faiz oranı arasında negatif ilişki bulunmaktadır ($\partial C/\partial r < 0$) (Snowdon ve Vane, 2012: 42). Klasik faiz teorisinde, hem tüketim harcamaları hem de yatırım harcamaları reel faiz oranına ait azalan bir fonksiyon olarak kabul edilmektedir. Yani reel faiz oranı yükselirse tüketim ve yatırım harcamaları azalır, reel faiz oranı düşerse tüketim ve yatırım harcamaları artar (Bocutoğlu, 2012: 20).

1.3.2 Neoklasik İktisatta Tüketim Anlayışı

Neoklasik analizin esas konusu etkinliktir; toplam girdi arzı ve üretim tekniği veri iken, üretim kaynaklarının verimli dağılımıdır. Neoklasik analiz, tüketiciler açısından faydanın maksimumlaşması, üreticiler açısından kârın maksimum düzeyde olması hipotezini esas alarak, üretim kaynaklarının dağılım şeklini araştıran fiyat ve bölüşüm teorisi özelliğindedir (Kazgan, 2012: 119). Neoklasik yaklaşımda birey tüketim, yatırım ve tasarruf gibi iktisadi kararlar verirken beklentileri öncelik olarak alır ve bunu yaparken de rasyonel hareket ettikleri varsayılır. Bireyler aldıkları kararlarda kişisel faydasını maksimize etme güdüsüyle davranır (Susam, 2009: 12-13). Neoklasik yaklaşım tüketiciye mikro ekonomik talep yönüyle yaklaşmaktadır. Burada tüketicinin rasyonel kabul edilip, yaşam ufku boyunca tüketim ve tasarruf tercihleri araştırılmaktadır.

Zamanlar arası bütçe kısıdı; tüketiciler sonsuz ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken kaynaklarının sınırlamasına tabidirler. Bu sınırlamayı yaratan unsurlar ise gelir ve servet kısıtlarıdır. Mankiw'e göre tüketicinin elde ettiği mevcut kaynakların, hangi miktarını tasarrufa hangi miktarını da tüketeyeceğine karar verme aşamasında, bugün

elde olan ile gelecekte elde edebileceği gelirlerin toplamı zamanlar arası bütçe kısıdını vermektedir. (Mankiw, 2010: 517-518). Zamanlar arası bütçe kısıdını modelini ortaya koyabilmek için Japelli ve Pistaferri (2017) takip edilerek, model daha ayrıntılı ele alınabilir. Bu modelin başlangıcında bazı varsayımlar yapılmıştır. İlk olarak modelde değişkenlerin tüketime etkisini daha iyi görebilmek adına, tüketicinin iki dönem yaşadığı (t , $t+1$) ve dönem sonunda öldüğü kabul edilir. Buna göre, tüketicinin dönem başında a_t varlığına sahip olduğu ve birinci dönemden ikinci döneme fonlardan r faiz oranı üzerinden kazanç elde ettiği varsayılmaktadır. Bunun yanında dönem boyunca y_t emek geliri elde etmekte ve c_t kadar tüketim harcaması yapmaktadır. Buna göre tüketicinin $t+1$ dönemindeki dinamik bütçe kısıdı denklem 1.4' te yer almaktadır.

$$a_{t+1} = (1+r)(a_t + y_t - c_t) \quad (1.4)$$

Tüketicinin $t+2$ dönemde yaşamadığı ve tüm varlığını tükettiği kabul edildiğinden $t+2$ dönemindeki varlığı sıfır kabul edilir. Tüketicinin $t+2$ dönemdeki dinamik bütçe kısıdı (1.5) şu şekilde yazılabilir;

$$a_{t+2} = (1+r)(a_{t+1} + y_{t+1} - c_{t+1}) \quad (1.5)$$

1.4 ve 1.5 nolu denklemler c_t ve c_{t+1} için çözüldüğünde tüketicinin dinamik bütçe kısıdına (1.6) ulaşılır.

$$c_t^* + \frac{c_{t+1}}{1+r} = a_t + y_t + \frac{y_{t+1}}{1+r} = a_t + h_t \quad (1.6)$$

Burada h_t beşeri sermayenin değeri olarak tanımlanır ve cari tüketim ile gelecek dönemdeki tüketimin bugünkü değerinin ortalamasına eşittir. Buna göre tüketicinin dinamik bütçe kısıdı beşeri sermaye ile başlangıçtaki servetinin toplamına eşittir (Japelli ve Pistaferri, 2017: 15-16).

Zamanlar arası fayda maksimizasyonu; zamanlar arası tüketici modelinde rasyonel tüketicinin eldeki kaynaklarla yaşam boyu tüketimden edineceği faydayı maksimum seviyeye çıkardığı varsayılır. Buna göre tüketici her iki dönemden elde edeceği faydayı maksimum seviyeye çıkarırken bütçe, bütçe kısıdı ile karşı karşıyadır.

Bireyin fayda fonksiyonu;

$$\max u(c_t, c_{t+1}) \quad (1.7)$$

olarak yazılabilir. 1.7 nolu denklemde fayda fonksiyonunun $(\partial u(.) / \partial c_j > 0, \partial^2 u(.) / \partial^2 c_j < 0, j = t, t+1)$ olduğu varsayımı altında; tüketicinin, faydasını, en üst düzeye çıkarmak için cari ve gelecek dönemin marjinal faydalarını birbirine eşit tutma zorunluluğu bulunmaktadır. Buna göre, Langrange denklemi 1.8 numaralı denklemde yer almaktadır.

$$\max L = u(c_t, c_{t+1}) + \lambda(a_t + y_t + \frac{y_{t+1}}{1+r} - c_t - \frac{c_{t+1}}{1+r}) \quad (1.8)$$

Langrange denkleminin birinci (1.9) ve ikinci (1.10) sıra koşulu denklemleri şu şekilde yazılabilir.

$$\partial u(.) / \partial c_t = \lambda \quad (1.9)$$

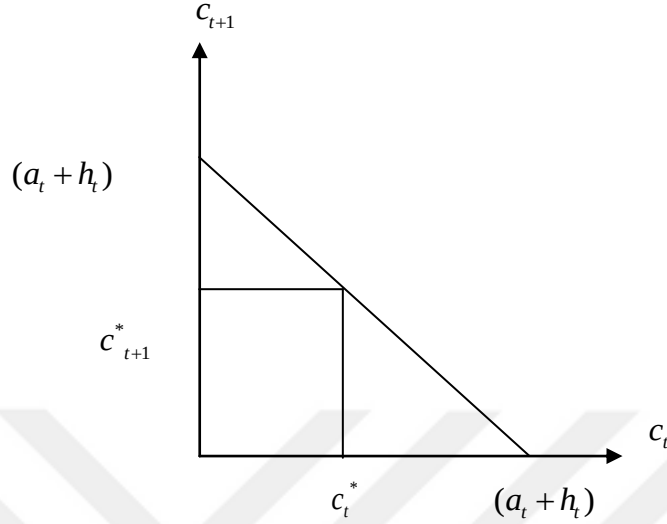
$$\partial u(.) / \partial c_{t+1} = \frac{\lambda}{1+r} \quad (1.10)$$

Her iki denklem (1.9 ve 1.10) düzenlenirse,

$$\frac{\partial u(.) / \partial c_t}{\partial u(.) / \partial c_{t+1}} = (1+r) \quad (1.11)$$

1.11 nolu denkleme göre tasarrufunu bir birim arttıran tüketici, gelecek dönemde $(1+r)$ k birim tüketim imkânı elde edecektir. Tüketicinin zamanlar arasında yaptığı tüketim seçimlerinin etkilerini daha iyi görebilmek adına ilgili denklemler şekil 1.1 'de gösterilmiştir.

Şekil 1.1: Bütçe Kısıdı ve Optimal Tüketim Düzeyi



Kaynak: JAPPELLI, T., PISTAFERRI, L.:2017 **The Economics of Consumption: Theory and Evidence**, Oxford University Press.

Şekil 1.1'e göre faiz oranının artmasının tüketim üzerinde üç etkisi vardır. Bunlar; ikame etkisi, servet etkisi ve tüketicinin birinci dönemde net alacaklı ya da borçlu olmasına bağlı olan toplam etkidir. İlk olarak faiz oranının artışı, beşeri sermayesini yani gelecekte elde edilecek kazançların bugünkü değerini azaltır ve her iki dönemde tüketimde düşüşe neden olur, bu servet etkisidir. İkincisi r 'deki artış, cari tüketimin, gelecekteki tüketimden daha ucuz hale getirdiğinden, ilk dönemdeki tüketimin fiyatı artar ve tüketici lehine azalma olur bu da ikame etkisidir. Son olarak faiz oranındaki toplam etki, artış tüketicinin ikinci dönemdeki net varlık pozisyonuna bağlı olarak artar veya azalır.(Deaton, 1992: 3, Japelli ve Pistaferri, 2017: 189).

1.3.3. Keynesyen İktisatta Tüketim Anlayışı

Tüketim kararını verme sürecinde tüketiciler, talep fonksiyonuna etki edecek unsurlar ile ilgili gereksinim duydukları bilgileri elde etmek amacıyla araştırma yapmaktadırlar. Tüketiciler, tercih ettikleri bilgi kaynaklarından olabildiğince fazla bilgi elde ederek tüketim kararlarını şekillendirmeyi arzu ederler (Akalın ve Dilek, 2012: 36). Temel belirsizlik durumu anlam olarak, tüketimle ilgili herhangi bir karar verildiği esnada geleceğe ilişkin herhangi bir bilginin olmadığını ifade etmektedir.

Tüketiciler karar aşamasında gelecek ile alakalı bilgilere sahip olmadıklarında gelecek kavramı bilinmez kalmaktadır (Yavuz ve Tokucu, 2006: 148). Keynes'in temel anlayışı geleceğin ne getireceğinin bilinemeyeceği ve bunun önceden hesaplanamayacağıdır. Böyle bir ortamda para belirsizlik karşısında psikolojik bir güven sunar (Skidelsky, 2003: 11). Belirsizliğin hâkim olduğu hayatta tüketici tüketim kararını gelecek ile ilgili gelir beklentilerden ziyade mevcut gelirleriyle verecektir. Bu sebeple Keynesyen tüketim fonksiyonlarında parasal olarak ölçülen cari gelir, tüketimin belirleyici fonksiyonu olarak ele alınmıştır.

1.3.3.1. Mutlak Gelir Hipotezi

Keynes gelir ve tüketim arasındaki ilişkiyi sistematik olarak inceleyerek 1936 yılında “General Theory of Employment Interest and Money” adlı kitabını yayınlamış ve eserinde temel psikolojik yasadan hareketle Mutlak Gelir Hipotezini (MGH) geliştirmiştir. MGH’de tüketim ile gelir arasındaki ilişki Keynes tarafından temel psikolojik yasadan hareketle şu şekilde ifade edilmiştir:

..insanın doğasına ilişkin bilgimiz ve deneyimle elde ettiğimiz detaylı gerçekler çerçevesinde tam anlamıyla güvendiğimiz temel psikolojik kanun, kişinin, bir kural ve ortalama olarak, geliri arttıkça yaptığı tüketimi arttırmasıdır. Ancak tüketimdeki artış, gelirdeki artış kadar değildir. Yani C_w ; tüketim miktarı ve ∂Y_w ’de gelir ise (her ikisi ücret birimiyle ölçülen) ΔC_w ; değişme ΔY_w ile aynı yönde ancak daha az miktardadır. Yani $\partial C_w / \partial Y_w$ pozitif ancak birden küçüktür (Keynes, 1936: 90).

Keynes, Genel Teori’ de tüketim konusunda üç varsayım yapmıştır. Bunlardan birincisi, faiz haddinin klasik ekonomistlerin iddia ettiklerinin tersine tüketim üzerine etkin bir rolünün olmadığı gelir düzeyine bağlı olarak değiştiği hususudur. (Ünsal, 2009: 417). Keynes bunu şu şekilde ifade etmiştir: “faiz oranlarında meydana gelen değişimlerin mevcut tüketim harcamasında oluşturacağı etki karşılıklı tezat eğilimlere bağlı olduğu için karışık ve belirsizdir” (Keynes, 1936: 88). İkinci varsayım kişilerin harcayabilecekleri bireysel gelirleri arttığı zaman

tüketimlerinin de doğru orantılı olarak arttığı, fakat tüketim miktarındaki artışın gelirde meydana gelen artış oranından daha küçük olduğu hususudur (Ünsal, 2009: 417). Üçüncü varsayımda ise kişilerin harcayabilecekleri gelirleri arttığı zaman gelirin tüketim için kullanılması düşünülen payının azalacağı hususudur. Bu açıklamalar doğrultusunda Keynes'in ileri sürdüğü tüketim fonksiyonunu şu şekilde açıklayabiliriz.

Tüketim fonksiyonu; Keynesyen tüketim fonksiyonun dayandığı Mutlak Gelir Hipotezi 'ne göre toplam tüketim (1.12), harcanabilir gelirin durağan ancak doğrusal olmayan bir fonksiyonudur.

$$C = a + \beta Y \quad a > 0, 0 < \beta < 1 \quad (1.12)$$

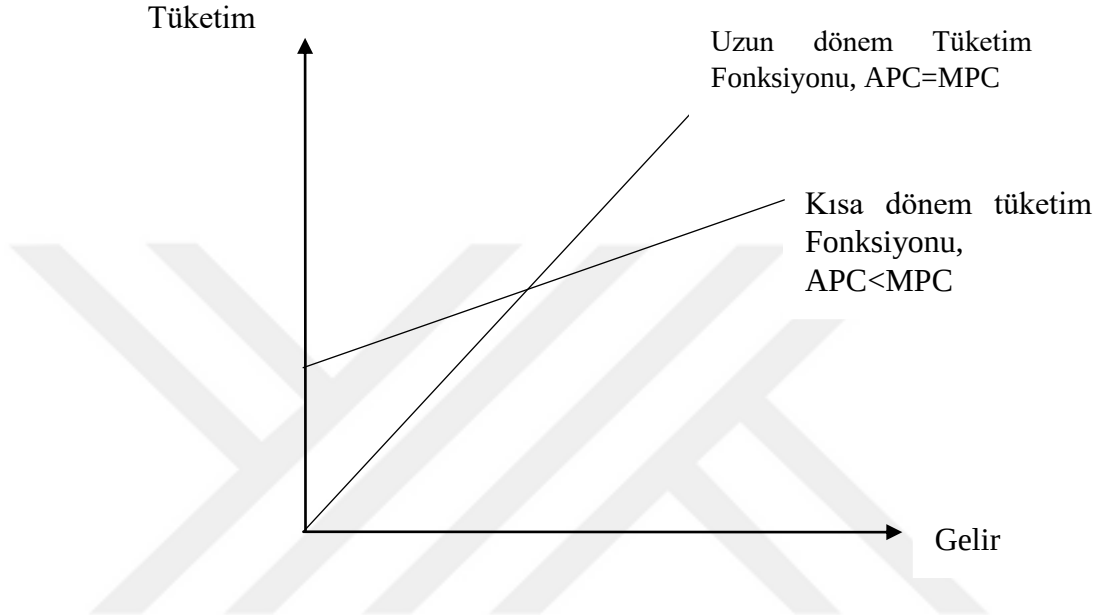
1.12 nolu denklemde C ve Y toplam kişisel tüketim harcamasını ve toplam harcanabilir geliri, t ise zamanı gösterir. β , marjinal tüketim eğilimi (MPC) durağan ve pozitif fakat birden küçüktür. Bu yüzden gelir düzeyinin yüksek olması yüksek düzeyde tüketime sebep olmaktadır. Otonom tüketim bileşeni a küçük, fakat pozitif kabul edilir (Âlimi, 2013: 3). Bu fonksiyon, gelir seviyesi yükseldikçe tüketim harcaması miktarlarının da arttığını ancak bu artışın gelirin azalan bir yüzdesiyle arttığını göstermektedir (Dönek, 1996: 86). Hipoteze göre tüketicilerin gelir miktarı arttıkça tüketim harcamaları da doğru orantılı olarak artış gösterirken, gelirleri azaldığı zaman tüketim harcamaları da azalmaktadır. Fakat tüketim miktarındaki artma veya azalma gelir miktarındaki artma veya azalmadan daha düşük düzeyde gerçekleşir. Başka bir ifadeyle harcanabilir gelir miktarındaki bir TL'lik değişimin tüketim harcamalarında kaç TL'lik değişime sebep olacağını gösteren marjinal tüketim eğilimi değeri 0 (sıfır) sayısına doğru yaklaşır. Keynes, bireylerin tüketim alışkanlıkları sebebiyle, gelirlerinde oluşabilecek değişimlere uyum sağlayarak tüketim miktarlarını kısa sürede değiştiremeyeceklerini iddia etmektedir. Keynes'e göre, kısa dönem içerisinde gelir miktarındaki artışlarla birlikte tasarruf miktarları artış gösterirken, gelirde meydana gelecek azalmalar neticesinde tasarruflar azalış gösterir ve belirli bir düzey sonrasında tüketim miktarı gelirin de üzerine çıkar. Bu analizlerin ışığında MGH şu üç özellik çerçevesinde toplanabilir (Dönek, 1996: 87-88).

1. Reel tüketim, cari gelirin istikrarlı bir fonksiyonudur ve pozitif bir sabit terime sahiptir. Tüketime sabit terimi gelir düzeyinden bağımsızdır.
2. Marjinal tüketim eğilimi; tüketici gelirlerinde meydana gelecek bir birim artışın ne kadarının tüketim harcamalarında kullanıldığını gösterir ve tüketim harcamalarında meydana gelen artışın kullanılabilir gelirdeki artışa oranı şu şekilde ifade edilebilir. Marjinal tüketim eğilimi $MPC = \partial C / \partial Y$ ve $0 < MPC < 1$.
3. Gelirin ne kadarının tüketime ayrıldığını gösteren ortalama tüketim eğilimi, gelir arttıkça azalır. $[\partial(C/Y) / \partial Y] < 0$

Keynes'in düşüncelerine yapılan eleştiriler, ortalama tüketim eğiliminin belirli bir zaman dilimi içerisinde düşeceği iddiasından kaynaklanmaktadır. Neticede tüketim miktarındaki artış oranının, gelirden meydana gelen artış oranından daha az artması, uzun dönem içerisinde talepte yetersizliğe ve ekonomik durgunluğa yol açacaktır. Aynı zamanda, Kuznet (1946), uzun dönemde ortalama tüketim eğiliminde azalma olmadığı, tersine sabit bir seyir izlediği şeklinde ampirik kanıtları ortaya koymuştur (Kargı, 2014: 3). Mutlak gelir hipotezine göre, tüketim kullanılabilir gelirin (vergi sonrası gelir) bir fonksiyonu olarak ifade edilmektedir. Kullanılabilir gelir arttıkça doğru orantılı olarak tüketim de artış gösterir (marjinal tüketim eğilimi pozitifdir), fakat tüketim miktarındaki artış gelir miktarındaki artıştan daha düşük seviyededir (marjinal tasarruf eğilimi birden küçüktür) ve dolayısıyla gelir miktarı yükseldikçe ortalama tüketim eğilimi azalış gösterir (ortalama tasarruf eğilimi artar). Fakat, Simon S. Kuznets (1946) uzun periyotta ulusal kullanılabilir gelirden ortalama tüketim eğiliminin gelir arttıkça değişim göstermediğini, özellikle Mutlak Gelir Hipotezinde iddia edildiği şekilde azalış olmadığını ifade etmişlerdir (Çolak ve Öztürkler, 2012: 2). Bu duruma göre; tüketim fonksiyonunu kısa dönem ve uzun dönem tüketim fonksiyonu şeklinde ikiye ayırarak incelemek gerekir. Kısa dönem tüketim fonksiyonuna göre, kullanılabilir gelir arttıkça ortalama tüketim eğilimi azalmakta olup ortalama tüketim eğilimi marjinal tüketim eğiliminden büyük değerler almaktadır. Buna karşılık uzun dönem tüketim fonksiyonuna göre gelir arttıkça ortalama tüketim eğilimi sabit kalmakta ve ortalama tüketim eğilimi ile

marjinal tüketim eğilim birbirine eşit olmaktadır (Bocutoğlu, 2013: 122). Bu durum Şekil 1.2’de gösterilmiştir.

Şekil 1.2: Tüketim Bulmacası



Kaynak: ÜNSAL, E.:2009, **Makro İktisat**, 8. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.

1.3.3.2.Nispi Gelir Hipotezi

Mutlak gelir hipotezinin ve tüketim bulmacasının uyardığı ilk çalışmada Amerikalı iktisatçı James S. Duesenberry'nin 1949 yılında geliştirdiği Nispi Gelir Hipotezi yaklaşımıdır (Ünsal, 2009: 421). Duesenberry (1952) tüketimin, nispi gelir ile psikolojik ve sosyal faktörlerden etkilendiği ve tüketimin cari gelirin geçmişteki en yüksek gelire oranının bir fonksiyonu olduğu yaklaşımıyla tüketimi ele almaktadır (Palley, 2010: 42). Tüketicilerin sosyo-psikolojik davranışlarını ele alan nispi gelir hipotezi iki temel önermeden kaynaklanır. Birincisi tüketicilerin davranışları birbirinden bağımsız olmadığıdır. İkincisi ise tüketici davranışlarının tersinmez olduğudur (Singh ve Kumar, 1987: 342).

Duesenberry, Nispi Gelir Hipotezi'nin birinci varsayımına göre toplumda bireylerin tüketim davranışlarının birbirinden bağımsız olmadığını açıklayarak “*gösteriş etkisi hipotezini*” geliştirmiştir. Buna göre, bireyin geliri ne olursa olsun gelirinden yaptığı harcamaların yüzdesi, mutlak gelir düzeyine bağlı değil, söz

konusu bireyin sosyal çevresinde bulunan hane halkının gelir dağılımı içindeki nisbi konumuna bağlıdır (Duesenberry, 1952: 27). Başka türlü ifade etmek gerekirse, Dussenberry (1952) bireylerin tüketimlerini toplumsal bir etkenin belirlediğini iddia etmektedir. Toplum içerisindeki statüsü daha yüksek düzeyde olan, daha varlıklı bireylerin tüketim biçimleri, statü ve itibarları tüketim şekillerini etkilemektedir (Kıray, 2005: 20). Dussenberry'nin tüketim ilişkisinin zaman içinde geri çevrilmmezliğini belirten ikinci varsayımına dayandırılarak oluşturulan ikinci temel hipotez ise “dişli (ratchet) etkisidir. Buna göre bireyler cari tüketim harcamalarını yaparken, geçmiş dönemler içerisinde en yüksek gelire sahip oldukları gelir seviyesini kriter olarak alırlar. Sonuç, gelir düzeyi artan birey tüketim harcamalarını arttıracak ancak gelir düzeyi düştüğünde tüketim harcamalarını hemen düşürmek istemeyeceklerdir (Duesenberry, 1952: 110).

Tüketim fonksiyonu: Dussenberry, Nispi Gelir Hipotezi ile tüketicinin harcama ve tasarruf kararının temelinde mutlak gelirin değil nispi gelirin olduğunu söyler. Yani harcama veya tasarruf, cari kullanılabilir gelirden çok nispeten daha önce ulaşılmış en yüksek kullanılabilir gelirin (Y_d^*) bir fonksiyonudur. Eğer t döneminde; mesela t dönemindeki kullanılabilir gelir (Y_{dt}), önceden ulaşılmış en yüksek gelir düzeyinin altına düşerse, tüketiciler harcamalarını tasarruflarını azaltmak suretiyle koruyacaklardır. Böylece ortalama tasarruf eğilimi (S_t/Y_{dt}) düşecektir. Diğer taraftan, eğer Y_{dt} nispeten istikrarlı bir oranda artıyorsa, tüketim kendisini kullanılabilir gelirin bu yeni yüksek seviyesine artan ölçüde ayarlayacaktır ve S_t / Y_d^* sabit kalabilecektir. Bu bilgiler doğrultusunda tasarruf (1.13) ve tüketim (1.14) fonksiyonları aşağıdaki gibi formüle edilebilir.

$$\frac{S_t}{Y_{dt}} = b_0 \frac{Y_{dt}}{Y_d^*} + b_1 \quad (1.13)$$

$$\frac{C_t}{Y_{dt}} = 1 - \frac{S_t}{Y_{dt}} \quad (1.14)$$

Her iki denklem (1.13 ve 1.14) düzenlenirse tüketim fonksiyonu (1.15) elde edilir.

$$\frac{C_t}{Y_{td}} = 1 - (b_0 \frac{Y_{dt}}{Y_d^*} + b_1) \quad (1.15)$$

1.13 ve 1.14 nolu denklemlerde yer alan değişkenler şu şekildedir.

S_t = t dönemindeki kişisel tasarruf,

Y_{dt} = t dönemindeki kullanılabilir kişisel gelir,

Y_d^* = t döneminden önceki ulaşılmış en yüksek kullanılabilir gelirdir.

b_0 ve b_1 katsayısı ve $b_0 > 0$ $b_1 \leq 0$ 'dır. Bu eşitlikte b_1 katsayısı, Dussenberry tarafından nüfus değişimleri ve fiyat için kullanılan bir katsayıdır (Güran, 2002: 97-99).

1.3.4. Monetarist İktisatta Tüketim Anlayışı

1960'lı yıllardan itibaren enflasyon ve işsizlik sorunu bir arada görülmeye başlanmıştır. Aynı zamanda, Keynesyen düşüncenin varsayımları temel alınarak uygulanmakta olan toplam talep yönlü politikalar ekonomik istikrarı sağlamak için başarılı olamamış, böylece maliye politikasının uygulanmasına ilişkin eleştiriler artmaya başlamıştır. 1960-1980 yılları arasında Milton Friedman'ın öncülüğünü yaptığı birçok iktisatçı, Keynesyen kuramını eleştirerek, serbest piyasa ekonomisinin işleyişini temel alan ve ekonomi politikasının önemli bir kısmını para arzının oluşturduğu monetarizmi geliştirmişlerdir (Susam, 2009: 16). Monetarist iktisadi ekolün tüketim fonksiyonunun düşünsel temeli uyarlanmış (adaptif) beklentiler hipotezine dayanmaktadır. Uyarlanmış beklentiler hipotezi geleceğin tahmininde, geçmişin değerlerini dikkate alan bir yaklaşım olup, karar birimlerinin pasif birer unsur olduğu varsayımına dayanmaktadır (Bocutoğlu, 2012: 294). Friedman tarafından geliştirilen bu hipoteze göre; bireylerin iktisadi değişkenlerin gelecekteki değerlerine ilişkin beklentilerini, geçmiş dönem ortalama ya da ağırlıklı ortalama değerlerine bağlı olarak oluşturur (Tunalı, 2009: 143). Uyarlanmış beklentiler hipotezinin arkasındaki temel düşünce ekonomik bireylerin beklentilerini, geçmiş

bilgiler doğrultusunda ayarlamaları ve hatalarından ders çıkarmalarıdır (Snowdon ve Vane, 2012: 159). Bu hipoteze dayanarak Friedman sürekli gelir hipotezini geliştirmiştir. Buna göre bireyin tüketimi cari gelirin değil, geçmiş gelirlerin ağırlıklı ortalamasını oluşturan sürekli gelirdir.

1.3.4.1. Sürekli Gelir Hipotezi

Sürekli Gelir Hipotezi (SGH) iktisatçı Milton Friedman (1957) tarafından savunulan zamanlar arası tüketim tercih modeline dayanır. Friedman (1957) SGH' yi sonsuz bir yaşam ufkunda tüketicinin eldeki kaynaklarla tüketimin optimizasyonuna dayandırmıştır. Yaşam Boyu Gelir Hipotezi'nde tüketim yaşam boyu elde edilecek kaynaklar tarafından belirlenirken, tüketimin gelire göre daha istikrarsız olması nedeniyle SGH' de tüketim, sürekli gelirdeki değişimlerin bir fonksiyonu olarak tanımlanır (Deaton, 1992: 76). SGH' deki tüketim kavramı diğer teorilerdeki tüketim kavramından ayrılmaktadır. Friedman'ın düşüncesine göre tüketim, dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamalardan ziyade, bu malların amortismanı ya da faiz maliyetiyle ölçülebilen kullanım değeri ile dayanıksız tüketim mal ve hizmetlerine yapılan harcamalar toplamı olarak ifade edilir (Friedman, 1957: 20). Bu tanıma göre tüketim sadece mal ve hizmet alımı için yapılan harcamalar değil, yaşam boyu yapılacak yatırım veya sermaye harcamalarıdır. Friedman, 1935,1936 ve 1941 yıllarında çiftçi ve çiftçi olamayan ailelerin tüketim davranışlarını inceleyerek SGH'yi örneklendirmiştir. Elde ettiği sonuçlara göre bir çiftçi hasat döneminde elde ettiği gelirin tamamını harcamamaktadır. Aksine, hasat döneminde tasarruf yaparak biriktirdiği geliri tüm yıla yayarak tüketim davranışı sergilemektedir. Ayrıca hava koşulları ve tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki dalgalanmalar sebebiyle elde ettikleri gelir değişkenlik gösteren çiftçiler, gelecekteki belirsizlik durumunu ortadan kaldırmak amacıyla gelirinin fazla olduğu yıllarda tasarruf etmeye başlamaktadır (Douglas ve Isherwood, 1996: 31).

Sürekli Gelir ve Sürekli tüketim: SGH' modelinin temel bileşenleri sürekli tüketim (c^p) , sürekli gelir (y^p) geçici tüketim (c^t) ve geçici gelirdir(y^t). Ölçülen gelir (1.16) sürekli gelir ile geçici gelirin toplamı, cari tüketim (1.17) ise sürekli tüketim

ile geçici tüketimin toplamı olarak ifade edilir. Bu açıklamaya göre eşitlikler şu şekilde yazılabilir (Friedman, 1957: 21).

$$Y = y^p + y^t \quad (1.16)$$

$$C = c^p + c^t \quad (1.17)$$

Sürekli gelir, kişilerin sahip oldukları beşeri ve beşeri olmayan servet ile elde etmeyi umdukları ortalama gelire eşittir (Mankiw, 2009: 534). Geçici gelir ise sürpriz gelirdir ve sürekli gelirden sapmaları ifade eder. SGH adaptif beklentiler hipotezine dayanılarak modellenmiştir. Friedman sürekli geliri (1.18), tahmin etmek için ölçülmüş geliri zamanın sürekli bir fonksiyonu olarak kabul etmiştir. Herhangi bir T zamanındaki sürekli geliri tahmin edebilmek için şu eşitliği kullanmıştır;

$$Y_p^*(T) = \int_{-\infty}^T w(t-T)Y^*(t)dt \quad (1.18)$$

1.16 nolu denklemde $Y(t)$:Zamanın sürekli bir fonksiyonu olarak ölçülen gelir, Y_p^* :t dönemi için sürekli gelirin tahmini, t: içinde bulunulan dönem, T: sürekli gelirin tahmin edilmek istendiği dönem, w: tüketicinin toplam serveti göstermektedir. Denklemde Y^* beklenen ya da cari ölçülen gelirin tahmin değeridir $w(t-T)$ ise ağırlıklandırma şablonudur ve sabit bir sayıdır, $\int_{-\infty}^T w(t-Y) = 1$ olmalıdır. Geçmiş dönem ölçülmüş gelirlerinin etkisi, zamanda geriye gidildikçe azalması sebebiyle $w(t-T) = \delta e^{\delta(t-T)}$ almak mümkün olabilecektir.

$$Y_p^*(T) = \delta \int_{-\infty}^T e^{(\delta-a)(t-T)} Y^*(t)dt \quad (1.19)$$

1.19 nolu eşitlikte δ :ölçülmüş gelir ile beklenen gelir arasındaki uyumlaştırma katsayısı, a ise tahmin edilen büyüme oranını ifade etmektedir (Friedman,1957: 143 Chao, 2000:96). SGH’de sürekli geliri tahmin etmenin ampirik zorlukları nedeniyle uyarlayıcı beklentiler hipotezi ışığında sürekli gelirin başka bir şekilde formüle edilme ihtiyacı doğmuştur. SGH’ye ait tüketim fonksiyonunu elde

etmek için Y_p 'ye ilişkin geçmiş gelir eğrilerinin ağırlıklı ortalaması alınarak, adaptif beklentiler hipotezi doğrultusunda sürekli geliri 1.20 nolu eşitlikteki gibi yazmak mümkündür.

$$C_t = k \sum_{i=0}^I w_i Y_{t-i} \quad (1.20)$$

Bu eşitlikte w_i gecikmeli ağırlıklandırmaları ifade etmektedir ve gecikme uzunluğu (I) tanımlandığı takdirde regresyon tahmin edilebilir. Bununla birlikte gecikmeli ağırlı ortalama (w_i) ‘ üstel azalan bir seyir izlediği varsayımı altında $w_i = \lambda(1-\lambda)^n$

Şeklinde ifade edilebilir. Bu açıklamaya göre sürekli gelir yeniden formüle edilirse 1.2 numaralı denklem elde edilir.

$$Y_p = \lambda \sum_{n=0}^N (1-\lambda)^n Y_{t-n} \quad (1.21)$$

Bu eşitliğe göre bir sürekli gelirin, gelecekte beklenen değerini tahmin etmek için, bu değişkenin geçmiş dönem değerleri dikkate alınır. Eşitlikte λ : ölçülmüş gelir ile sürekli gelir arasındaki uyumlaştırma katsayısı, Y_{t-n} : cari ve geçmiş döneme ait ölçülmüş gelir değerlerini ifade etmektedir. 1.21 nolu eşitlik geometrik olarak azalan dağıtılmış gecikmeli bir fonksiyondur; çünkü geçmiş gelir gerçekleştirmelerinin $[(1-\lambda)^n]$ sürekli gelir üzerindeki etkisi, zamana bağlı olarak n arttıkça azalır. Diğer bir ifadeyle, geçmiş döneme ait ölçülmüş gelirin sürekli gelir üzerindeki etkisi önceki dönemlere gidildikçe zamanla azalır (Levacic ve Rebman,1982: 216, Evans, 1969: 23)

Tüketim fonksiyonu: SGH’ de tüketim fonksiyonu 1.22 numaralı eşitlikteki gibi ifade edilebilir.

$$c \ c^p = k(r, z)y^p \quad (1.22)$$

Bu eşitlikte $k(r, z)$, faiz oranları ve tüketici tercihlerine göre değişen marjinal tüketim bileşenidir. Burada asıl önemli nokta tüketim planının geçici

bileşenlere bağlı olmamasıdır. Bunlara ek olarak Friedman, geçici bileşenlerin kalıcı bileşenlerle ilişkisi olmadığı varsayımını eklemektedir (Meghir, 2004: 294). Bu açıklamalara göre tüketim fonksiyonu sürekli gelir formülü dikkate alınarak şu şekilde ifade edilebilir:

$$Y = y^p + y^t \quad (1.23)$$

$$C = c^p + c^t \quad (1.24)$$

Friedman'a göre tüketim, sürekli gelir düzeyinden bağımsızdır, ancak k 'yı oluşturan faktörler şunlardır: piyasa faiz oranı ya da tüketicinin borç alıp-borç verebileceği faiz oranları (r), tüketicinin servet oluşturma güdülerine karşı tüketim yapma güdülerini etkileyen zevk ve tercihlerini yansıtan faktörler (u). Burada çok geniş kapsamlı bir faktör olan u 'yu etkileyen faktörlerden en önemlileri ise hane halkının demografik özellikleri ve hanede yaşayan insanların sayısıdır. (Friedman, 1957: 26).

$$C^p = k\lambda \sum_{n=0}^N (1-\lambda)^n Y_{t-n} \quad (1.25)$$

Friedman'a göre böyle bir fonksiyonun (1.25) istatistiksel çalışmalarda kullanılması hatalıdır. Bunun nedeni bağımsız değişkenlerin birbiri ile ilişkili olmalarıdır. Bu tür fonksiyonlara Koyck transformasyonu¹ uygulayarak nihai tüketim fonksiyonu (1.24) daha açık bir şekilde ifade edilebilir.

$$C^p = k\lambda Y_t + (1-\lambda)^n Y_{t-n} \quad (1.26)$$

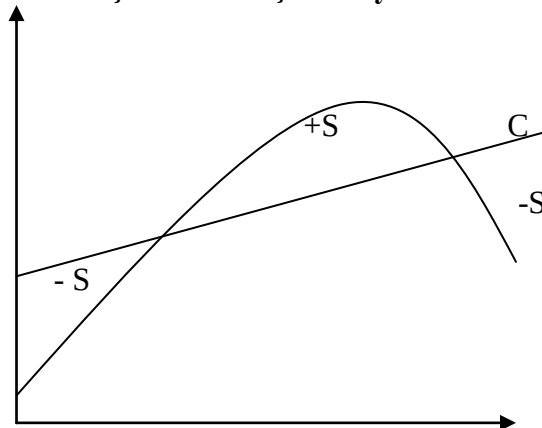
¹ Koyck transformasyonu, bağımsız değişkenin gecikmelerinin, bağımlı değişkeni belirli bir ağırlıkta etkilediği ve söz konusu gecikme ağırlıklarının da geometrik olarak azaldığı varsayımından hareket eder. Buna göre $B_k = B_0 \lambda^k$ $k=0,1,2$ ve $0 < \lambda < 1$. Burada λ azalma ya da düşme hızıdır. $(1-\lambda)$ ise uyum hızıdır tüketim harcamasının yeni gelir seviyesine ne kadar çabuk uyum gösterdiği olarak bilinir. B_0 dışındaki her B_k değeri λ değerine bağlıdır. Koyck'un varsaydığı şey her bir ardışık B katsayısının sayısal olarak bir önce gelen B 'den küçük olduğudur (λ 'nın 1'den küçük olması varsayımı nedeniyle), ki bu da geçmişte geriye doğru gittikçe o gecikmenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin giderek küçüldüğünü ortaya koyar (Gujarati, 2016: 214).

1.3.4.2. Yaşam Boyu Gelir Teorisi

Franco Modigliani, Richard Brumberg ve Albert Ando 1950’li yıllardan itibaren beraber gerçekleştirdikleri araştırmalarla tüketim teorisine yeni katkılarda bulunmuşlardır. Bu ekonomistlerin tüketimle alakalı araştırmaları, tüketicilerin tüm yaşamları süresince yaptıkları tüketim planlarını göz önünde bulundurdıkları için “Yaşam Boyu Gelir Hipotezi” olarak ifade edilmiştir (Mankiw, 2009: 529).

Modigliani ve Ando'nun geliştirdikleri ve bireylerin tasarruf davranışlarının hayat devresindeki pozisyonuna bağlılığını belirlemek isteyen teoriye göre, tüketim cari gelir, beklenen ortalama gelir ve cari servet kavramlarının tamamıyla ilgili olan bir olgudur. Modigliani 'ye göre bireyin yaşamı üç evreye ayrılır. Bunlar; Gençlik Dönemi: Bireylerin gençlik dönemlerinde elde ettikleri gelir daha az olmasına rağmen tüketimleri daha fazladır. Böyle durumlarda kişi ya tasarrufundan harcama yapar ya da borçlanmak durumunda kalır. Bireylerin tasarruf durumları gençlik döneminde negatiftir (-). Bunun sebebi gelirlerinin yok denecek kadar az olmasıdır. Orta Yaş Dönemi: Bu dönemde bireyler hem geçmişteki borçlarını ödemek, hem de yaşlılık dönemindeki harcamalarını karşılamak zorunda oldukları için tasarruf yapma eğilimi içerisine girerler. İleri Yaş Dönemi: Bireyler emeklilik dönemiyle beraber birikimlerini harcar ve tasarruf yapma düşüncesine girer (Altunöz, 2014: 3).

Şekil1.3: Yaşam Boyu Tüketim



Kaynak:PAYA, M.:2007 **Makro İktisat**, Filiz Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul.

Şekil 1.3'te tasarruf ve tüketim eğrilerinin kesiştiği birinci noktaya kadar olan ve -S olarak adlandırılan alan (-) tasarruftadır. Bu kısım bireyin gençlik dönemini temsil etmektedir. Tasarruf eğrisinin tüketim eğrisini kestiği noktaların arasında kalan +S alanı ise (+) tasarrufları göstermektedir. Bu kısım da yukarıda belirtilen orta yaş dönemini temsil etmektedir. İkinci nokta sonrasındaki iki eğri arasında kalan alan ise tasarruf durumunun (-) olduğu emeklilik dönemini temsil etmektedir (Altunöz, 2014: 3). Modigliani, gelirin bireyin hayatlarında yukarıda sayılan üç evrede değişkenlik gösterdiğini ancak tüketicilerin tasarruf yapmak suretiyle gelirlerini, yüksek olduğu dönemlerden düşük olduğu dönemlere transfer ederek düz bir tüketim yolunu seçtiklerini ifade etmiştir (Mankiw, 2009: 30). Yaşam Boyu Gelir Teorisi'nde birey geliri harcamasını aştığı zaman tasarruf yapmayı, harcamaların geliri aştığı durumlarda da borç almayı tercih eder. Bireyler, yaşamlarının erken dönemlerinde gelirleri sınırlı olduğu için başkalarına borçlanma eğiliminde, orta yaş dönemlerinde gelirleri tüketimlerinden daha fazla olması nedeniyle tasarruf yapma eğiliminde, gelirlerinin azalışa geçtiği ileri yaş dönemlerinde ise daha önce yaptıkları tasarrufları harcama eğiliminde olur (Schooley ve Worden, 2010: 267).

Tüketim Fonksiyonu: Yaşam Boyu Gelir Hipotezi 'ne göre hane halkının yaşam boyu kaynakları, cari dönem emek geliri, gelecekte beklenen emek gelirinin bugünkü değeri ve aktiflerin piyasa değerlerinin bugünkü değerleri toplamıdır. Buna göre tüketici birim bazında tüketicinin hayat boyu gelirinin bugünkü değeri artarsa bireyin herhangi bir periyottaki tüketim düzeyi de artar. Bu durum matematiksel olarak şu şekilde ifade edilir.

$$C_t^j = kP(V_t^j) \quad (1.25)$$

C_t^j = t anında j bireyinin tüketim harcaması

$P(V_t^j)$ = t anında j bireyinin hayat boyu gelirinin bugünkü değeri,

k katsayısı j bireyinin hayat boyu kazanımını ifade eder. Bireyin bugünkü tüketimi bireyin hayat boyu elde etmeyi beklediği gelirinin bugünkü değerinin k kadar kısmıdır. Ando ve Modigliani 'ye göre gelir emekten elde edilen ve servet

veya likit varlıklardan elde edilen gelir olarak iki kısma ayrılır. Bu durum dolayısıyla $t=0$ başlangıç dönemi itibariyle hayatları boyunca elde etmeyi bekledikleri emek ve varlıklar gelirinin bugünkü değerlerinin toplamına eşit olduğunu kabul etmişlerdir (Ünsal, 2013: 482-483). Buna göre sadece emeklilik dönemi tüketimini finanse etmek amacıyla tasarruf yaptığı, miras güdüsünün olmadığı ve varlıkların getiri oranı ya da faiz oranının sıfır olduğu varsayımları altında oluşturulan bireysel tüketim (1.26) fonksiyonu şu şekilde ifade edilebilir (Modigliani ve Brumberg, 1980: 133)

$$C_t = \frac{1}{L_t} Y_t + \frac{N-t}{L_t} Y^e + \frac{1}{L_t} A_t \quad (1.26)$$

C_t : Bireyin cari tüketimi,

Y_t : Cari emek geliri,

Y^e : Gelecekte beklenen emek gelirinin bugünkü değeri,

A_t : Cari dönemde sahip olunan varlıklar,

t : Bireyin cari dönemdeki yaşı,

N : Bireyin çalışarak geçirmeyi planladığı dönemin uzunluğu,

L : Bireyin ekonomik olarak beklediği hayat süresi.

1.26 nolu denkleme göre, cari tüketim, cari emek geliri, beklenen ortalama emek geliri ve mevcut varlıkları bireyin yaşına bağlı katsayılarla ilişkilendiren doğrusal ve birinci dereceden homojen bir fonksiyonudur.

1.3.5. Yeni Klasik İktisatta Tüketim Anlayışı

Yeni klasik makro iktisat teorisi esas itibariyle 1970 yıllarda paracı yaklaşımdan ayrılmış ve farklı bir teori olarak sunulmuştur (Bocutoğlu, 2012: 229). Yeni klasik iktisadın temel üç önermesi vardır ve bunlar şu şekilde sıralanabilir. İlki; iktisadi ajanların reel iktisadi kararları (yatırım, tüketim, tasarruf) nominal faktörlere değil, sadece reel faktörlere dayanır. İkincisi; ajanların bilgilerinin sınırlarına göre tutarlı ve başarılı optimize edicidir. Üçüncüsü ise iktisadi ajanların ekonomik çevrenin değerlendirilmesinde sistematik hatalar yapmadıkları yani rasyonel

bekleyişlere sahip olduklarıdır (Yay, 2007: 210). Tüketim modelleri açısından yeni klasik iktisadın yukarıda sayılan üçüncü varsayımı monetarist tüketim modellerinde anlatılan, uyarlayıcı bekleyişler teorisine bir eleştiri niteliğinde geliştirilmiştir. Rasyonel beklentiler hipotezi ilk kez John F. Muth' un 1961 yılında yayınladığı “Rational Expectations and The Theory of Price Movements” adlı çalışmasında ortaya koyulmuştur (Bilgili, 2014: 249).

Adaptif beklentiler hipotezinin “geçmiş dönem verilerine dayanarak geleceğe yönelik beklentilerin oluşturulması” önermesine karşılık Muth (1961) makalesinde; beklentilerin, gelecekteki olayların eldeki bilgilere dayanarak (belli enformasyon temeli olan) öngörülleri olmaları sebebiyle, ilgili ekonomik teorisinin öngörülleriyle esasen aynı olarak değerlendirilmesini teklif eder (Demir, 2000: 309). Muth bu ifadeyle temel olarak çok farklı iki kavramı eşitlemektedir: Kişilerin, iktisadi değişkenler hakkındaki sübjektif psikolojik beklentilerinin bu değişkenlerin matematiksel beklentileriyle aynı olduğu varsayılmaktadır (Yay, 2007: 212).

Rasyonel beklentiler hipotezine göre iktisadi karar birimleri zamanla bir iktisadi değişkenin nasıl bir süreç ile oluştuğunu öğrenir ve öğrendikleri bu bilgiyi ilgili değişkene ilişkin beklentileri düzenlemek amacıyla kullanırlar. İktisadi karar birimleri, ekonomik değişken ile ilgili beklentilere dair eldeki tüm bilgileri kullanmak suretiyle süreci oluşturan değişken hakkında bilgiler edinirler (Bilgili, 2014: 249). Keynesyen ve Monetarist tüketim fonksiyonlarında tüketicinin geçmiş tüketim alışkanları, cari geliri ve benzeri değişkenlerin tüketimi belirlediği varsayılır. Rasyonel beklentiler hipotezine göre ise tüketim sadece bir dönem önceki tüketim miktarından etkilenir.

1.3.5.1. Tüketime Rassal Yürüyüş Modeli

Geleceğe yönelik bir tahmin yöntemi olan rasyonel beklentiler hipotezi ışığında SGH analizi ilk defa Amerikalı iktisatçı Robert Hall tarafından “Stochastic Implications of the Life Cycle- Permanent Income Hypothesis: Theory and Evidence” adlı çalışmayla yapılmıştır.

Hall (1978), Sürekli Gelir ve Yaşam Boyu Gelir Hipotezi varsayımlardan hareket ederek zamanlar arası Tüketici Tercih teorisi varsayımlarına dayanarak

rasyonel beklentiler altında faydalarını maksimize eden temsili bireyin tüketim davranışları üzerinden hipotezini savunmuştur. Temsili birey zamanlar arası tüketim tercihi yaparken faydasını maksimize etmek için her bir dönemin marjinal faydasını birbirine eşitlemek zorundadır. Rasyonel beklentilere sahip temsili birey tüketim kararlarını alırken içinde bulunduğu anda sahip olduğu bütün bilgileri kullanır. Bu iki varsayım sonucu ulaşılan sonuç ise cari dönemdeki tüketimin tek başına gelecek dönemlerdeki tüketimi belirleyicisi olduğu, diğer bir deyişle gelecek dönemlerdeki tüketimin tahmini üzerinde ölçülmüş diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin açıklayıcı bir yanı yoktur. Geçmiş dönem verileri kullanarak, şimdiki tüketimin tahmin edilemeyeceğini savunan modele Rassal yürüyüş modeli denir (Hall, 1978: 972-973).

Çalışmada tüketici karar birimlerine özel bir fayda fonksiyonu tanımlanmış ve bu fayda fonksiyonunun bütçe kısıtı altında maksimize edildiği varsayılmıştır (Hall, 1978: 973).

Buna göre bireyin fayda fonksiyonu $E_t \sum_{t=0}^{T-t} (1+\delta)^{-i} u(c_{t+i})$ ve bütçe kısıdı ise,

$$\sum_{t=0}^{T-t} (1+\delta)^{-i} u(c_{t+i} - w_{t+i}) = A_t \text{ denklemleriyle tanımlanmaktadır.}$$

E_t : t döneminde mevcut bütün bilgilere dayalı matematiksel koşullu beklenti,

δ : Öznel (subjective) zaman tercihi oranı²,

r : Reel faiz oranı (r) ; bütün zamanlarda sabit olduğu varsayılıyor,

$u(\bullet)$: Tek dönemlik fayda fonksiyonu (çok az iç bükey),

c_t : Tüketim,

Temsili bireye tanımlanan fayda fonksiyonu ve bütçe kısıdına göre Langrange Fonksiyon (1.27) numaralı eşitlikteki gibi yazılabilir.

² Zaman tercih oranı, bireyin sabırsızlık derecesi olarak yorumlanabilir. Diğer bir deyişle, bireyin gelecek dönemlerdeki tüketimi bugünkü tüketime tercih etme oranıdır (Japelli, 2017:19)

$$L = E_t \sum_{t=0}^{T-t} (1+\delta)^{-i} u(C_{t+i}) + \lambda [A_t - \sum_{t=0}^{T-t} (1+r)^{-i} (C_{t+i} - w_{t+i})] \quad (1.27)$$

1.27 numaralı eşitlikte t: sabit reel faiz oranı, w_{t+i} : t dönemindeki kazanımları, A ise sermaye dışı varlıkları göstermektedir. Eşitlikte wt stokastik bir özellik taşır ve belirsizliğin tek kaynağıdır. λ Lanrange parametresidir. Bu eşitliğin birinci (1.28) ve ikinci (1.29) sıra koşuluna ait eşitlikler şu şekildedir: (Hall,1978: 975).

$$u'(C_t) = \lambda \quad (1.28)$$

$$E_t u'(C_{t+i}) = \lambda \left[\frac{(1+\delta)}{(1+r)} \right]^{-1} \quad (1.29)$$

Rassal Yürüyüş modelinde Hall(1978) temsili bireyin optimizasyon davranışından türetilen yaklaşım “Euler denklemi yaklaşımı” olarak adlandırılır. Bu yaklaşım gelecek dönemlerdeki ve cari dönemdeki marjinal faydanın birbirine eşit olduğunu gösterir (Chao, 2000: 79).

1.29 numaralı eşitlik düzenlenirse; $E_t u'(c_{t+1}) = [(1+\delta)/(1+r)] u'(c_t)$ Euler denklemine ulaşılır. Hall (1978) çalışmasında Euler denkleminden ulaştığı sonuçlar şu şekildedir (Hall,1978:975).

- Sonuç1: t döneminde gelecek dönem tüketimini tahmin etmek için marjinal faydanın beklenen değerini etkilemesi anlamında sadece cari tüketim düzeyi bilinmekte ve bunun dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.
- Sonuç2: Marjinal fayda regresyon ilişkisine uymaktadır: $u'(c_{t+1}) = \gamma u'(c_t) + \varepsilon_{t+1}$: $\gamma = (1+\delta)/(1+r)$ ve ε_{t+1} gerçek regresyon dağılımıdır. ε_{t+1} hata teriminin, t döneminde beklenen değeri sıfırdır.
- Sonuç 3: Eğer fayda fonksiyonu quadratik ise $u(c_t) = -\frac{1}{2}(\bar{c} - c_t)^2$ olur ve böylece tüketim tam regresyon uyaktadır. Burada $c_{t+1} = \beta_0 + \gamma c_t - \varepsilon_{t+1}$: $\beta_0 = \bar{c}(r - \delta)/(1+r)$. Burada t döneminde hiçbir değişken ölçülmemiştir ya

da t 'den önceki dönemler bu regresyona dâhil edilmişse de katsayıları sıfırdır.

Tüketim fonksiyonu: Hall (1978)'a göre yukarıdaki Euler eşitliğinde herhangi bir kredi kısıtlaması yoktur, quadratik fayda temel amaçtır, alışkanlık yoktur, dayanıksız mallar vardır, sübjektif iskonto oranı piyasadaki reel faiz oranına eşittir, ölçüm hataları yoktur ve faiz oranı sabittir. Bu varsayımlar altında tüketim fonksiyonunu elde etmek için quadratik fayda fonksiyonu denklemde yerine konulup çözülmüşse tüketim fonksiyonu AR (1) özel durumu olarak ifade edilebilir. Tüketime rassal yürüyüş modelinde euler eşitliğinden bir takım varsayımlar altında oluşturulur. Fayda fonksiyonunun quadratik olması ve zaman tercih oranı ile faiz oranının eşit olması varsayımı altında tüketim (1.30) AR (1) sürecine uyar.

$$u(c_t) = -\frac{1}{2}(\bar{c} - c_t) \quad (1.30)$$

Bu eşitlikte , $\bar{c}$ tüketime maksimum tatmin düzeyini göstermektedir. Böylece marjinal fayda fonksiyonu $u'(c_t) = (\bar{c} - c_t)$ haline gelir. Bu eşitlik, euler denkleminde yerine konulup çözülmüşse aşağıdaki 1.30 numaralı tüketime rassal yürüyüş modeli (1.31) elde edilir.

$$C_{t+1} = C_t + \varepsilon_{t+1} \quad (1.31)$$

Rassal Yürüyüş Hipotezinin en önemli varsayımı tüketime birden daha yüksek derecedeki gecikmeli değerlerinin tüketimi tahmin etmede başarılı olamayacağı ve önceki dönemlerde gözlemlenen herhangi bir iktisadi değişkenin de tüketim üzerinde etkisinin olmayacağıdır. Eğer tüketiciler sürekli gelir hipotezine tabi ve rasyonel beklentilere sahip ise, sadece beklenmedik politika değişiklikleri tüketimi etkileyecektir. Bu sebeple politika oluşturucular ekonomiyi sadece kendi eylemleriyle değil, aynı zamanda halkın eylemleri hakkındaki beklentileriyle de etkiler (Yamak ve Abdioğlu, 2006: 72-73, Mankiw, 2009: 538).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜKETİM HARCAMALARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

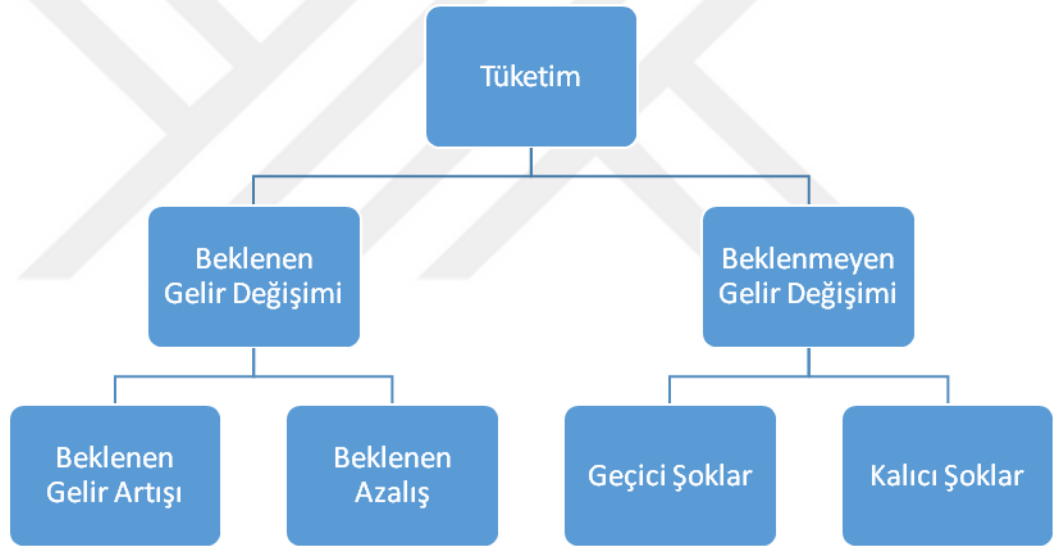
2.1. Ekonomik Faktörler

2.1 1. Gelir

Gelir en çok bilinen haliyle bireyin verimli hizmeti karşılığı bir dönem içinde kazandığı ve belirli aralıklarla süregelen satın alma gücünün parasal olarak ifade edilmesidir (Ülgener, 1976: 20). Tüketim teorilerinde ana tartışma konusu gelirin nasıl tanımlanacağı ve gelirin tüketim harcamalarını hangi yönde etkilediği sorunudur. Keynes (1936) Mutlak Gelir Hipotezi geliri, cari gelir olarak tanımlamıştır. Cari gelirden meydana gelen artışların tüketimi arttıracak ancak bu artışın oransal olarak gelirdeki artış kadar olamayacağı görüşünü savunmuştur. Friedman (1957) Sürekli Gelir Hipotezinde geliri farklı bir açıdan tanımlayarak, geçici gelir ve sürekli gelir ayrımı yapmıştır. Modern tüketim teorisi, Sürekli Gelir Hipotezindeki çıkarımlar etrafında şekillenmektedir. Buna göre gelir tanımları değiştirilmiş ve farklı bir ampirik literatür oluşturulmuştur. Sürekli Gelir Hipotezine Rasyonel Beklentiler'in dâhil edilerek yeniden ele alınması tüketim ve gelir ilişkilerinin daha farklı yorumlanmasına yol açmıştır. Hall (1978) 'in Rasyonel Beklentiler-Sürekli Gelir Hipotezi'nde ulaştığı sonuca göre sürekli gelire etki eden beklenmedik (sürpriz) olayların olması halinde, gelir miktarında beklenmedik değişimler meydana gelir ve kişiler tüketim planlarında değişiklik yaparlar, gelirdeki beklenmeyen değişimler tüketimi etkiler. Buna karşılık sürekli geliri etkileyen beklenen olayların olması halinde, gelirden beklenen değişimler olur ve kişiler tüketim planlarını değiştirmezler (Ünsal, 2009: 438-439). Tasarrufun rassal yürüyüşü hipotezi düşüncelerine literatürde başlıca 2 temel eleştiri getirilmiştir. Bu eleştirilerden birincisi, gelir miktarındaki beklenmedik değişimlerin tüketime etki etmediğine dair ampirik çalışmalara dayanan “aşırı düzleştirme (excessive smoothness)” hipotezi, ikincisi ise, gelir miktarındaki beklenen değişimlerin tüketime etki ettiğini düşünen ampirik gözleme dayanan “aşırı duyarlılık (excess sensitivity)” hipotezidir. (Çolak ve Öztürkler, 2012: 5).

Hall'dan (1978) sonra yapılan çalışmalarda tüketim artışının, gelir artışının tahmin edilebilir bileşimi ile güçlü bir şekilde ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Carroll 2001: 36). Pistaferri (2001)'e göre gelir değişimlerinin tüketim ve tasarruf üzerindeki etkisinin ayrı ayrı test edilmesi zordur. Asıl sorun tüketicinin geçici ve sürekli gelir arasında ayırım yapabiliyorken, ekonometristlerin bu ayırımı yapmamasıdır (Pistaferri, 2001:4). Son yıllarda literatür, tüketicilerin gelir düşüşü veya gelir artışı bekledikleri durumları ayırt ederek gelir-tüketim ilişkileri hakkında daha fazla bilgi edinmektedir. Yapılan çalışmalarda gelir tüketim ilişkilerine ait bulgular şekildeki gibi bir ayırma tabi tutulabilir (Japelli ve Pistaferri, 2010:482).

Şekil: Gelir Değişimlerinin Tüketime Etkisi



Kaynak: JAPPELLI, T., PISTAFERRI, L.:2017 **The Economics of Consumption: Theory and Evidence**, Oxford University Press.

Beklenen gelir değişimleri ile ilgili olarak literatürde aşırı düzleştirme (excessive smoothness) ve aşırı duyarlılık (excessive sensitivity) hipotezleri ile tartışılmaktadır. Tüketime, beklenen gelir değişimlerine cevabı sürekli gelir hipotezindeki temel tüketim ve gelir eşitliğinin rasyonel gelir beklentileriyle genişletilmiş hali ile tartışılmaktadır. Beklenen gelir değişimlerinin tüketim üzerindeki etkisini görebilmek için sürekli gelir hipotezinin rasyonel gelir beklentileri altında genişletilmesi gerekir.

$$C_t = Y_t^p = \left[\frac{1}{1+r} \right] \left(w_t + \sum_{i=0}^{\infty} \beta^i Y_{t+1} \right) \quad (2.1)$$

2.1 numaralı denklemde sonsuz bir zaman ufkuna sahip temsili bireyin tüketim ve sürekli gelir eşitliğini ifade etmektedir. Buna göre gelir dolayısıyla tüketim beşeri ve beşeri olmayan sermaye beklentisinin toplamına eşittir. β parametresi $1/(1+r)$ ' ye eşittir. Servet bileşeni w ise bir önceki dönem gelir ve tüketim arasındaki farkın $(1+r)$ çarpılmasıyla elde edilmektedir. Matematiksel gösterimde $w_{t=0} = (1+r)(w_{t-1} + Y_{t-1} - C_{t-1})$ olarak ifade edilebilir. Tüketimde meydana gelen değişimlerin gelecek dönemlerde oluşacak gelir değişimlerine nasıl tepki verdiğini görebilmek için 2.1 numaralı denklemin birinci dereceden farklı alınırsa,

$$\Delta C = r \sum_{j=0}^{\infty} \beta^j [E_{it} Y_{it+j} - E_{it-1} Y_{it+j}] \quad (2.2)$$

elde edilir (Diebold ve Rudebusch, 1992: 2). Rasyonel beklentiler altında temsili birey t dönemindeki bütün bilgileri kullanarak gelirini tahmin etmeye çalışır. Tüketicinin $t+1$ döneminde servetinde meydana gelen “ sürpriz” bir değişim sadece gelir beklentilerini değiştirecektir (Bagliano ve Bertola, 2008: 9-10). Bu durumda $E_{it} Y_{it+j} - E_{it-1} Y_{it+j}$ ifadesi stokastik bir nitelik taşır ve gelir değişimleri tüketim arasındaki bağıntı 2.3 numaralı denklemdeki haline dönüşür.

$$\Delta C_t = \theta \varepsilon_t \quad (2.3)$$

Bu eşitliğe göre tüketim cari gelir değişimlerine, sürekli gelirden daha fazla tepki verirse aşırı duyarlı olduğu söylenebilir. Aşırı duyarlılık genellikle tüketim değişiklikleri ile gelirdeki gecikmeli değişiklikler arasındaki korelasyondan kaynaklanır (Lugilde vd, 2017: 10).

Flavin (1981)'e göre temsili bireyin gelir sürecini bağımsız şoklardan ve yeniliklerden etkilenmeyen bir ARMA sürecine uyduğu varsayımı altında gelir sürecini $\Delta y = u + \lambda \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t$ olarak ifade etmiştir. Bu durumda tüketim değişimleri ile gelir değişimleri arasındaki eşitlik 2.4 numaralı denklemdeki gibi ifade edilebilir.

$$\Delta C_t = \beta_1 \Delta y_t + \beta_2 \Delta y_{t-1} + \theta \varepsilon_t + \nu_t \quad (2.4)$$

Yukarıdaki eşitlikte β_1 ve β_2 parametreleri aşırı duyarlılık parametreleridir. Flavin' e göre eğer sürekli gelir hipotezi geçerli ise bu parametrelerin sifıra eşit olması gerekmektedir. Hata terimi ν_t tüketicinin sahip olabileceği ancak gelir sürecine eklenmeyen sürekli gelir hakkındaki bilgilerin etkilerini temsil etmek için eklenmiştir (Deaton, 1992: 88).

Hall (1978)'in çalışmasına yönelik yapılan bir diğer eleştiri olan aşırı düzleştirme (excessive smoothness) kavramı Cambell ve Mankiw tarafından araştırılmıştır. Bu çalışma Hall (1978) ve Flavin (1981)' e benzer bir test önermekle beraber, beklenen gelir değişikliklerinin katsayısını, her dönemde tüketimi gelirine eşit kılan yanı gelirinin tamamını tüketen hanelerin aldıkları toplam gelirin payı olarak yorumlamaktadırlar. Bu hanelerin davranışlarına literatürde “rule of thumb”(göz kararı) davranışı denir (Japelli ve Pistaferri, 2017:167). Buna göre tüketiciler, cari gelirinin tamamını tüketen grup ve sürekli gelirini kullanan olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Cari gelirini kullanan grup λ ile sürekli gelirini kullanan grup ile $1-\lambda$ olarak ifade edilmiştir. Toplam gelir (2.5) şu şekilde ifade edilir;

$$Y_t = Y_{1t} + Y_{2t} \quad (2.5)$$

Birinci grup toplam gelirin λ kadarını aldığı için $Y_{1t} = \lambda Y_t$ ve $Y_{2t} = (1-\lambda)Y_t$. Cari gelirinin tamamını tüketen grup için $C_t = Y_{1t}$ eşitliği yazılabilir. Buna göre tüketimde meydana gelen değişimin gelir ile ilgili bağıntısı $\Delta C_{1t} = \Delta Y_{1t} = \lambda \Delta Y_t$ halinde yazılabilir. Sürekli gelirini kullanan grup için ise gelir değişimleri tüketim arasındaki bağıntı kısaca $\Delta C_{2t} = (1-\lambda)\varepsilon_t$ şeklinde yazılabilir. Bu önermelere dayanarak toplam tüketim değişimi 2.6 nolu denklemde gösterilmiştir.

$$\Delta C_t = \Delta C_{1t} + \Delta C_{2t} = \lambda \Delta Y_t + (1-\lambda)\varepsilon_t \quad (2.6)$$

Yukarıdaki eşitlikte ΔC_t : tüketimdeki cari değişim, ΔY_t : cari gelirdeki değişim, ε_t : ise sürekli gelirden meydana gelen beklenmeyen dalgalanmaları ifade eder (Campbell ve Mankiw, 1989: 187-188).

Beklenmeyen gelir değişimleri olan geçici ve kalıcı şokların tüketim üzerindeki etkisi SGH' de tanımlanan gelirin yeniden ele alınıp tüketim fonksiyonuna eklenmesiyle araştırılmaktadır. Buna göre, hane halkı sabit reel faiz oranına eşit olan kuadratik ıskonto oranı ile indirgenmiş beklenen faydayı maksimize etmek için bir tüketim seçimi yapmaktadır. Hane halkının seçtiği cari dönemde seçtiği tüketim düzeyi t dönemindeki cari ve beklenen gelirin $r/1+r$ kadardır. Bu durum matematiksel notasyonla 2.7 nolu denklemde gösterilmiştir.

$$C_{it} = \frac{r}{1+r} \sum_{j=0}^{\infty} \left(\frac{1}{1+r} \right)^j E_{it} Y_{it+j} \quad (2.7)$$

$E_{it} Y_{it+j}$ terimi tüketicisinin t döneminde kullandığı bilgilerle t+j döneminde elde etmeyi beklediği gelirdir. 2.7 nolu eşitliğe göre, tüketim düzleştirmesi yapan bireyler tüketimlerini, gelecek hakkında yeni bilgiler mevcut olduğunda değiştireceklerdir. Tüketicilerin gelecek dönemlerdeki gelir beklentileri eklenerek tüketimde meydana gelen değişim (2.8) şu şekilde ifade edilir.

$$C_{t+1} - C_t = \frac{r}{1+r} \sum_{j=0}^{\infty} \left(\frac{1}{1+r} \right)^j [E_{it} Y_{it+j} - E_{it-1} Y_{it+j}] \quad (2.8)$$

2.8 nolu denkleme göre bireyin t-1 döneminden t dönemine kadar geçen sürede tüketimindeki değişimi gösteren $\Delta C_{it} (C_{t+1} - C_t)$, gelecek dönemlerde elde etmeyi beklediği gelirlerin bugünkü değeridir. Gelir değişikliklerinin tüketim üzerindeki etkisi bu nedenle doğrudan gelir beklentileriyle ilgilidir. Gelirdeki yenilikler veya gelir şokları farklı olabilir. Sürekliliği yüksek olan şokların beklenen gelir ve dolayısıyla tüketim üzerinde büyük etkisi vardır. Diğer taraftan düşük kalıcılığa sahip şokların tüketim üzerinde sınırlı bir etkisi vardır (Kukk ve diğerleri, 2012: 9-10). Sürekli gelir hipotezinde belirlilik koşulları altında emek gelirinde meydana gelen değişimler, zamanla sürekli geliri değiştiren bir unsur olarak kabul edilmez. Bu sebeple sürekli gelir değişmediği için tüketim de sabit kabul edilir. Ancak bireyin sürekli geliri ile ilgili gelecek beklentilerinde meydana gelen değişimler cari gelir ile tüketim arasında bir ilişki oluşturmaya sebep olur. Cari gelir ile sürekli gelir arasındaki ilişkinin otoregresif sürece uyduğu varsayımı altında bireyin gelir elde etme süreci 2.8 numaralı denklemdeki gibi ifade edilebilir.

$$y_{t+1} = \lambda y_t + (1-\lambda) \bar{y} + \varepsilon_{t+1} \quad (2.9)$$

Bu eşitlikte $0 \leq \lambda \leq 1$ dir, y_t bireyin elde edeceği gelir düzeyidir. $\bar{y}$ ise bireyin daha önceki dönemlerde elde ettiği gelirlerin koşulsuz ortalamasıdır. ε_{t+1} stokastik hata terimidir. Bu terim t+1 dönemindeki gelir bileşenidir, t dönemindeki bilgilerle tahmin edilemez ve beklenen değeri sıfırdır ($E_t \varepsilon_{t+1} = 0$). Bireyin gelecek dönemlerdeki gelir beklentilerinin stokastik hata terimi gerçekleşmelerine bağlı olduğu varsayımı altını gelecek dönemlerdeki gelir değişikliği $E_{t+1} y_{t+1+i} - E_t y_{t+1+i} = \lambda^i \varepsilon_{t+1}$ olarak gösterilebilir. Bu varsayım altında 2.9 nolu denklem yeniden düzenlenirse gelecek yapılacak tüketim gelir değişimleri arasındaki eşitliği gösteren 2.10 nolu denklem elde edilir (Bagliaono ve Bertola, 2008: 11-12)

$$c_{t+1} = c_t + \left(\frac{r}{1+r-\lambda} \right) \varepsilon_{t+1} \quad (2.10)$$

2.10 nolu denklemde λ parametresinin derecesine bağlı olarak gelirde meydana gelen değişimlerin tüketim üzerindeki etkisine dair şu çıkarımlar yapılabilir: (Bagliano ve Bertola, 2008:12)

- $\lambda=0$ iken $y_{t+1} = \bar{y} + \varepsilon_{t+1}$ olur ve $c_{t+1} = c_t + \left(\frac{r}{1+r} \right) \varepsilon_{t+1}$ denklemi elde edilir.

Buna göre cari gelirde meydana gelen değişimler bütünüyle geçici bir özellik taşır ve gelecek dönemlerdeki geliri etkilemez. ε_{t+1} teriminde meydana gelen değişim dönem başlangıcından t+1 e kadar geçen sürede bireyin sürekli gelirini dolayısıyla tüketimi $r \varepsilon_{t+1} / (1+r)$ oranında değiştirecektir.

- $\lambda=1$ iken $y_{t+1} = y_t + \varepsilon_{t+1}$ olur ve $c_{t+1} = c_t + \varepsilon_{t+1}$ denklemi elde edilir. Buna göre cari gelirde meydana gelen değişimler kalıcıdır ve gelecek dönemlerdeki değişimlere eşittir. Bu durumda bireyin sürekli geliri değiştiği için tüketimini de değiştirecektir.

İktisat yazınında gelir ile tüketim arasındaki ilişkiye dair farklı sonuçlara rastlamak mümkündür. Bilgili (2006) Türkiye verileri ile yaptığı analizinde, kamu harcamaları, milli gelir ve toplam vergilerdeki değişimlere karşılık tüketim düzleştirmesine (*consumption smoothing*) ait kanıtlar bulgular elde edilmiş ancak gelir şoklarına karşı tüketim düzleştirmesine ait bulgulara rastlanmamıştır (Bilgili, 2006:11). Ni ve Seol (2014) çalışmalarında Güney Kore'e ait hane halkına ait harcama kalemlerinden eğitim harcamasını dayanaksız mal harcamasını temsil ettiğini varsayımı yapılmıştır. Hane halkı büyüklüğü, hane halkına ait eğitim düzeyi, yaş ortalaması kukla değişkenleri kullanılarak elde edilen sonuçları göre tüketicinin aşırı duarlılık paratmeresi 0,305 oranında hesaplanmıştır. Buna göre bir birim beklenen gelir artışında, tüketim, 0,305 birim değişim göstermektedir (Ni ve Seol, 2014: 92-93). Kukk ve diğerleri (2012) çalışmasında 2002- 2007 dönemlerine ait Estonya Aile Bütçe Anketleri sonuçlarına dayanarak gelir şoklarının tüketim üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada geçici gelir şoklarını, cari gelir ile sürekli gelir arasındaki fark olarak tanımlamıştır ve elde edilen sonuçlara göre, ölçülen düzenli gelir şokları, geçici gelir şoklarından daha istikrarlı olduğuna dair kanıtlar elde edilmiştir. Bunun yanında, tüketicinin duyarlılığının düzenli gelir şoklarının geçici gelir şoklarına daha büyük olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca gelir şokları pozitif ve negatif bir biçimde ayrıştırıldığında tüketim değişiminin; düzenli gelir şoklarında simetrik, geçici gelir şoklarında ise asimetrik değişimler olduğu gözlenmiştir (Kukk ve diğerleri, 2012: 30-31). Tekin (2016) çalışmasında gelişmiş ülkelerdeki gelişmekte olan ülkelerdeki farklı gelir düzeylerindeki hane halkının tüketim harcamalarının enflasyon ve faiz oranlarına göre değişimi incelenmiş ve bu ülkeler için rasyonel beklentiler sürekli gelir hipotezi (RBSGH) test edilmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre; likidite kısıtının varlığı, ihtiyati tasarruf gidisi ve tüketim miyopluğu gibi nedenlerle, RBSGH hipotezinin geçersizliğine dair kanıtlar elde edilmiştir. Diğer taraftan tüketim ile gelir arasındaki ilişkide, düşük gelirli hane halkında tüketimle cari gelir arasında istatistiki olarak anlamlı kabul edilebilecek bir ilişki saptanmamış, orta ve üst gelir gruplarında ise tüketim ile cari gelir arasında istatistiki olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Sonuç olarak gelişmekte olan ülkelerde finans ve sermaye piyasalarındaki

aksaklıklar nedeniyle hane halkının borçlanma esnekliğini düşürmekte ve tüketim düzleştirmesi geçerliliğini yitirmektedir (Tekin, 2016: 61-62).

2.1.2. İhtiyati Tasarruf ve Risk

Tasarruf ekonomik literatürde kullanılabilir gelirden harcanmayan kısım olarak adlandırılır. Geleceğin belirsizliğini bir risk unsuru olarak algılayan bireyler elde ettiği gelirden bir kısmını harcamayarak gelecek dönemlerdeki harcama şoklarına (hastalık, kaza.) karşı bir güvence sağlamak adına tasarruf yapmayı tercih ederler. Gelirden tasarrufa ayrılan pay değiştikçe bireyin tüketim harcamaları da değiştiğinden tüketim ve tasarruf iktisat literatüründe birbiriyle ilişkili olarak incelenmektedir. Fisher'in Zamanlar arası Tercih teorisine göre; birey, gelirini cari ve gelecek dönemlerde yapacağı tüketime göre paylaştırmaktadır. Tüketim tercihini yaparken faiz oranlarına göre hareket eder ve gelecekteki tüketimini arttırmak adına bugünden tasarruf ederler. Modigliani ve Brumberg'in Yaşam döngüsü Tüketim hipotezine göre bireyler, yaşam boyu tüketimlerini korumak adına her yaşta elde ettikleri gelirleri değil, yaşam boyu kaynaklarını göz önünde bulundurarak tüketim ve tasarruf kararlarını verirler. Buna göre birey çalışmadığı ve emekli olduğu zamanlarda tüketim miktarını korumak için tasarruf eder. Friedman sürekli gelir hipotezine göre ise gelirden meydana gelen geçici değişiklikler tasarrufa yönlendirir. Modern tüketim teorisinde tüketicinin tasarruf kararları ihtiyati tasarruf güdüsü ile değerlendirilmektedir.

Belirsizlik altında tüketim kararı verilirken bireyler, ihtiyatlı ve riskten korunmaya çalışırlar, bu durum cari tüketim üzerinde azaltıcı etkiye sahiptir. Bireyin tüketimini azaltarak belirsizliğe karşı tasarruf etmesi ihtiyati tasarruf güdüsü olarak adlandırılmaktadır (Lugilde vd, 2017: 20). İhtiyati tasarruf güdüsü, aksak piyasa yapısından kaynaklanan risk unsurunun yarattığı gelir belirsizi nedeniyle tüketicilerin tasarruf davranışını inceler. Bireyin tüketimini etkileyen risk faktörlerinin birincisi, bireyin çalışma durumuna bağlı olan emek geliri belirsizliği, ikincisi sağlık durumu riski veya servetin tabi olduğu gerçekçi risklerdir. Örneğin, sağlık riski bireysel kazanç dinamiklerini veya yaşam süresinin uzunluğunu tüketimini, dolayısıyla tasarruf davranışını etkiler (Ercolani, 2016: 4).

Euler Eşitliği ve İhtiyati Tasarruf Güdüsü; modern tüketim teorisinde Hall (1978) tarafından ortaya konulan Euler eşitliğiyle $E_t u'(c_{t+1}) = [(1 + \delta) / (1 + r)] u'(c_t)$ tüketici tercihleri quadratik tercih³ varsayımlarına dayanılarak oluşturulmuştur. Hall (1978)'in tüketime dair ortaya koyduğu euler eşitliğinde tüketicilerin beklenen faydayı en üst düzeye çıkardığı ve beklenen marjinal faydayı ise sabit tutmaya çalıştığı varsayılmıştır. Kuadratik fonksiyon (üçüncü dereceden türevi sıfır kabul edilir) ($u'''(c) = 0$) varsayımında birey kesinlik ve belirsizlik altında aynı kararları alır (Lugilde vd, 2017: 4). Bu durumda gelecekteki tüketimin belirsizliğinde meydana gelen bir artış, beklenen fayda değişmediğinden, tüketimde bir değişikliğe neden olmaz. İhtiyati tasarruf güdüsünün oluşabilmesi için bireyin gelecekteki tüketimden elde edeceği beklenen marjinal faydanın bugünkü tüketimden elde edeceği marjinal faydadan büyük olması gerekmektedir ($E_t[u'(c_{t+1})] > u'(c_t)$). Bu durumda optimal tüketim şartı yerine getirilmeyecek ve beklenen fayda en üst düzeye çıkamayacaktır (Bagliano ve Bertola, 2008:25). Riskin varlığında sağduyulu davranarak tasarruf yapan tüketicinin riskten kaçınma (*risk aversion*) düzeyini belirlemek adına tüketim literatüründe Hansen ve Singleton (1982) çalışmalarından bu yana en sık kullanılan izo-elastik fayda fonksiyonu ile tüketim değişimleri açıklanmaya çalışılmıştır. İzo-elastik fayda fonksiyonu (*CRRA: constant relative risk aversion*) bireyin riskten kaçınma düzeyini içerecek şekilde tüketim denklemi genişletilmiştir. Buna göre fayda fonksiyonu $u(c) = \frac{c^{1-\gamma} - 1}{1-\gamma}$ formunda tanımlanır⁴. Bu fonksiyonun temel avantajı, tüketimde log-lineer olan birinci dereceden koşulları sağladığı için analitik kolaylıktır. (Attanasio ve Weber, 2010: 23-24). $\gamma > 0$ riskten kaçınım katsayısını ifade etmektedir. Euler eşitliği ($E_t u'(c_{t+1}) = [(1 + \delta) / (1 + r)] u'(c_t)$) CRRA fayda fonksiyonu ile yeniden yazıldığında,

$$E_t \left[\left(\frac{c_{t+1}}{c_t} \right)^{-\gamma} \frac{1+r}{1+\delta} \right] = 1 \quad \text{elde edilir.} \quad (2.11)$$

⁴ CRRA fonksiyonunun birinci dereceden türevi $u'(c) = c^{-\gamma}$, ikinci dereceden türevi ise $u'' = -\gamma c^{-\gamma-1}$ şeklinde yazılabilir (Bagliano ve Bertola, 2004:142).

2.11 numaralı denklemde tüketim büyümesinin log-normal dağılıma sahip olduğu varsayımı altında tüketimde meydana gelen değişiklik (2.12) şu şekilde ifade edilebilir;

$$\Delta \ln c_{t+1} = \beta + \frac{1}{\gamma} r_t + \frac{\gamma}{2} \text{Var}(\Delta \ln c_{t+1}) + u_{t+1} \quad (2.12)$$

2.12 numaralı denklemde $\beta = \frac{1}{\gamma} \ln \left(\frac{1}{1+\delta} \right)$ ıskonto faktörü olarak tanımlanmaktadır.

β katsayısının artması tüketicinin daha sabırsız olduğu anlamına gelir, bu da cari tüketimin artmasına ve daha düşük tüketim büyümesine neden olmaktadır. $\frac{1}{\gamma}$ zamanlar arası ikame esnekliği, $\text{Var}(\Delta \ln c_{t+1})$, t zamanındaki eldeki bilgilerle gelecekteki tüketimin varyansını ifade etmektedir. $\frac{\gamma}{2}$ İhtiyati tasarruf motifinin yoğunluğunu ifade etmektedir (Caroll, 2001: 12-13). İhtiyati tasarruf davranışın tüketim büyümesi ile ilişkisini gösteren 2.11 numaralı denklem bir başka deyişle, belirsizlikteki bir artışın daha yüksek tüketim artışı ile ilişkili olduğunu belirtmekte ve birey belirsizliğin artması durumunda t döneminde daha az tüketim yaparak tasarruf edeceğini ifade etmektedir (Japelli ve Pistaferri, 2017: 126-129).

İktisat yazınında ihtiyati tasarrufa yönelik çalışmalarda, genellikle belirsizlik unsurunun varlığında ihtiyati tasarruf eğiliminin arttığına yönelik çalışmalar mevcuttur. Likidite kısıdı altında ve krediye erişimi sınırlı, yoksul hane halkının zengin hane halkına göre daha güçlü ihtiyati tasarruf eğilimi olduğuna dikkat çekmiştir (Lee ve Sawada, 2010: 86). Irvine ve Wang (2001) çalışmasında beklenen gelire ilişkin yüksek derecede belirsizliğin, bireylerin yaşam döngüsünün başında tasarruf ihtiyat güdüsüyle tasarrufa yönlendirdiği ancak çalışma hayatında tasarruf davranışlarının korunmasında sorunlar olabileceğini savunmuştur. Diğer bir deyişle gelir belirsizlikleri tasarruf üzerinde önemli bir etkiye sahip olmasının yanında tüm ekonomik zenginlik düzeyinde de önemli bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bir başka açıdan bakıldığında ise makroekonomideki istikrarsızlığın bir hayli yüksek olması nedeniyle risk düzeyindeki artışla beraber, getiri/faiz oranındaki

oynaklıklar, tasarrufa yönelimi azaltabilmektedir. (Irvine ve Wang, 2004: 244). Ceritoğlu (2012)’ye göre beklenmeyen sağlık harcamaları, gelir üzerinde belirsizlik oluşturur. Bu belirsizlik unsuru beklenmeyen harcamaların olasılığını arttırdığı için hane halkı ihtiyati davranış güdüsüyle sağlık sigortası alımına yönelir. (Ceritoğlu, 2012). Buna benzer bir şekilde işsizliğin gelir üzerinde yarattığı belirsizliğe karşı hane halkının tasarruf eğilimi artar (Bande ve Rivero, 2013). Geleceğe dair gelir beklentilerinin durağan olduğu hane halklarının ise (düzenli gelir elde eden eğitim seviyesi yüksek hane halkları) ihtiyati tasarruf davranışına ait önemli bulgulara rastlanmamıştır (Denizer vd, 2002).

2.1.3 Gelir Dağılımı

Bir ülkede belirli bir zamanda üretilmiş olan milli gelirin, kişiler, hane halkları, toplum grupları, bölgeler veya üretim faktörlerinin sahipleri arasında bölüşülmesi genel bir ifadeyle gelir dağılımı olarak bilinmektedir (Çalışkan, 2010: 92). Tüketim ise mal ve hizmetlerin hane halkları tarafından belir bir bedel karşılığında satın alınıp fayda elde edilmesi amacıyla yok edilmesidir (Mankiw, 2010: 27). İktisatta, üretilen değerlerin ekonomik birimlerce farklı zaman aralıklarında kullanılması anlamına gelen tüketim, ekonomik alandaki toplam hâsıla içerisinde önemli bir eleman olarak yer almaktadır (Şengür ve Taban:2013: 50). Tüketicilerin marjinal tüketim eğilimlerinin birbirinden farklı olması, gelir dağılımının tüketime etkisini ortaya çıkarmaktadır. Eğer bütün tüketicilerin marjinal tüketim eğilimi birbirine eşit olsaydı gelir dağılımının tüketime etkisi Sıfır olurdu. Ancak, böyle bir eşitlik söz konusu olmadığı için marjinal tüketim eğilimi yüksek olan tüketiciler lehine, gelir transferi yoluyla gelirin yeniden dağıtılması tüketim harcamalarını arttıracaktır (Bakırcı, 1999: 81-82). Keynes’in temel psikolojik yasasına göre yüksek gelir gruplarının marjinal tüketim eğilimi düşük gelir grupların marjinal tüketim eğiliminden daha küçüktür, bu sebeple gelir dağılımındaki eşitsizliğin artışı, yüksek gelir gruplarında daha çok tasarrufa, düşük gelir gruplarının ise daha az tasarruf ile sonuçlanacaktır.

Meyer ve Sullivan (2009) çalışmasında 1960-208 yılları arasında ABD’de gelir ve tüketim eşitliğini karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Buna göre 1960’li yıllarda gelir

eşitliği düşerken, tüketim eşitliğinde hafif yükselme görülürken, 1980’li yıllarda gelir ve tüketim eşitsizliği artış göstermiştir, ancak gelir eşitsizliğinde belirgin bir artış gözlenmiştir. 2000’li yıllardan itibaren tüketim eşitsizliği azalırken, gelir eşitsizliği artış göstermiştir. Sonuç olarak son otuz yılda gelir eşitsizliği %45 artış gösterirken, tüketim eşitsizliği %19 artış göstermiştir (Meyer ve Sullivan, 2009: 7). Tarı ve Pehivanoğlu (2007) çalışmasında farklı gelir gruplarında tüketim harcamalarındaki öncelik sıraları incelenmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre alt gelir gruplarında tüketim harcamaları ağırlıklı olarak ihtiyaç maddelerine yapılırken, üst gelir gruplarında ise tüketim harcamaları ağırlıklı olarak kültür ve sağlık harcamaları yapıldığına dair kanıtlar elde edilmiştir (Tarı ve Pehlivanoglu, 2007: 208). Fotros ve Maaboudi (2010) çalışmasında gelir dağılımındaki eşitsizlik ile tüketim harcamaları eşitsizliği arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre gelir dağılımındaki eşitsizlik, tüketim eşitsizliğinden daha hızlı büyüme göstermiştir. Tüketim harcamalarındaki eşitsizliğin, gelir dağılımındaki eşitsizliğin bir sonucu olduğuna dair kanıtlar elde edilmiştir (Fotros ve Maaboudi, 2010: 11).

2.1.4 Faiz Oranları

Birikim sahiplerine, birikimlerini belirli bir oran karşılığında ödünç olarak vermeleri karşılığında ödenen bedel faiz olarak tarif edilmektedir (Dinler, 2008: 498). Klasik iktisadi düşünce yapısında, faiz tüketimden vazgeçmenin bedeli olarak tanımlanmaktadır. Buna göre geleceğin yarattığı risk-kazanç faktörü bireyi bugünkü tüketimden vazgeçmesine neden olup, tasarrufta bulunmasını sağlamaktadır. Faiz oranları, bireyin tüketim ile tasarruf arasında vereceği karara etki ettiği ve gelecek zaman dilimindeki tüketimin cari tüketime göre fiyatını belirlediği için tüketim kararları üzerinde etkili olmaktadır. Faiz oranlarının arttığı bir ekonomik tabloda ödünç almanın maliyetleri de artacağı için tüketim harcamalarında azalma gözlenecek ve dolayısıyla tasarruf yapmanın mükâfatı arttığı için insanlar tasarruf miktarlarını artırarak tüketim kararlarını erteleyecektir (Case vd, 2012: 496). Faiz oranlarındaki değişimler toplam harcanabilir geliri, harcanabilir gelir de tüketim ve tasarruflar arasındaki dağılıma etki etmektedir (Gürler vd, 2018: 221). Literatürde faiz oranlarının tüketim üzerinde üç etkisinden bahsetmek mümkündür. Bunlar gelir,

ikame ve servet etkileridir. İkame etkisi, faiz oranlarındaki değişim mal ve hizmetlerin cari dönem ile gelecek dönemlerdeki göreceli fiyatlarını değiştirdiği için bugünkü tüketimin değişmesine neden olur. Genel olarak ikame etkisi belirsiz bir şekilde tüketim seçimini etkilemektedir; diğer bir deyişle faiz oranlarındaki artış cari dönem tüketiminin maliyetini arttırmakta ve böylece cari tüketimi düşürmekte, faiz oranlarında meydana gelen düşüşte ise cari tüketimde artış meydana gelmektedir (Hviid ve Kuchler, 2017: 3). Faiz oranlarındaki yükseliş, varlık kazançlarında artış meydana getireceği için toplam gelirden de artışa sebep olup tüketimde değişimler meydana getirmesine gelir etkisi denir (Demirezen, 2015: 18). Gelir, hane halkının net ödünç veren pozisyonunda olması bir başka ifade ile tasarruflarını kazançlı finansal piyasalarda değerlendiriyor olması durumunda, faiz oranlarındaki artış, yaşam boyu gelirin artmasına neden olmakta ve bu durum tüketimde artışa sebep olurken tasarruf miktarını azaltmaktadır (Campbell ve Mankiw, 1989: 206).

Tüketim ve faiz ilişkisine yönelik yapılan çalışmalar genellikle bu iki değişken arasında negatif ilişkiye işaret etmektedir. Tüketicinin arttığı periyotlarda faiz oranlarında azalmalar meydana gelmektedir (Reinhart ve Vegh, 1994:369). Bunu yanında; Kandil ve Mirzae (2011) çalışmasında özel tüketim ile faiz oranı arasındaki ilişkinin döngüsel bir plana dayalı olduğunu savunmuştur. Buna göre, faiz oranındaki beklenen artış, önemli ölçüde dayanıklı malların tüketimini ve genel olarak toplam tüketimi toplam tüketimi azaltır. Faizlerdeki beklenmeyen artış ise özel tüketimi önemli ölçüde azaltmaktadır (Kandil ve Mirzae, 2011: 337)

2.1.5. Enflasyon

Hane halkı tüketim kararları üzerinde etkili olan bir diğer unsur enflasyondur. Enflasyon genel olarak fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artış durumudur ve harcanabilir gelirin, satın alma gücünü belirleyen bir değişkendir. Hane halkının gelecek döneme ait fiyat beklentilerini etkileyen enflasyon oranları cari ve gelecek dönemdeki tüketim ve tasarruf kararlarını etkiler. Buna göre, faiz oranlarındaki artış enflasyonun artmasına neden olmakta ve gelecekteki tüketimin bugünkü değerini düşürmektedir. Bu durumda hane halkının cari tüketiminde artışlar meydana gelir (Schooley ve Worden, 2010: 276). Eğer fiyatlar genel düzeyindeki yükseliş

harcanabilir gelir artışı ile desteklenirse reel olarak tüketim harcamaları ve tasarruf miktarlarında bir değişim olmayacağı anlamına gelir. Fiyat seviyesindeki değişimle harcanabilir gelirden oluşan değişim paralellik göstermez ise, birey reel manada tüketim harcamalarını artıracak veya azaltacaktır (Altan ve Göktürk, 2007: 32). Bir belirsizlik unsuru olarak enflasyon, hane halkının geleceğe dair beklentilerini de belirleyen temel unsurlardandır. Belirsizliğin artması durumunda geleceğe dair beklentilerini yeniden değerlendiren hane halkının ihtiyat güdüsüyle tasarrufa etmesi söz konusudur ve bu durum cari tüketimin azalması ile sonuçlanır.

İktisat yazınında, enflasyonun tüketim üzerinde etkili olduğuna dair çalışmalar mevcuttur. Hane halkının enflasyon beklentileri ile dayanıklı tüketim malları arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Enflasyonun artmasını bekleyen hane halkı, enflasyon beklentisi sabit veya azalan beklentilere sahip olan hane halkına göre daha çok harcama eğilimine sahiptir (D'Acunto vd, 2015). Bunun yanında, sürekli yüksek enflasyonun yaşandığı dönemlerde algılanan gelir ile harcanabilir gelir önemli bir ölçüde birbirinden farklı olduğu için tüketim davranışında dalgalanmalara neden olmaktadır (Mello ve Carnei, 2000: 242). Rijckeghem (2010) nüfus projeksiyonlarına dayanarak tüketim/ tasarruf davranışlarını incelediği çalışmada nüfusun genç ve yaşlı bağımlılık oranlarında meydana gelen değişimlerin toplam tüketim/tasarruf düzeyi üzerindeki etkisinin nötr olduğuna dair kanıtlar elde edilmiştir (Rijckeghem, 2010: 76-77).

2.1.6 Likidite Kısıdı

Birey zamanlar arası fayda fonksiyonunu en üst düzeye çıkarmak isterken cari tüketimini arttırması gerekebilir. Cari tüketimini arttırması için gereken kaynağı bulamayan bireyler, borçlanarak ya da değer bir değişle negatif tasarruf yaparak tüketim düzeylerini korumaya çalışırlar. Likidite kısıdı, bireyin borçlanma imkânlarının kısıtlanması ya da üst borçlanma limitinin belirlenmesi durumudur. Likidite kısıdının varlığı durumunda, doğrudan borçlanma veya kredi yoluyla tüketimini karşılayamayan bireyler tasarruf yaparak gelecekte yapacakları tüketimleri karşılamak istemektedirler (Grigoli vd, 2014:10).

Likidite kısıtı, iktisat yazınında genellikle tüketimin cari gelire aşırı duyarlı (excess sensitivity) olmasının nedeni olarak görülmektedir (Chrystal ve Mizen,2015: 121, Tekin:2018: 62). Athukorala ve Tsai (2003)' e göre küreselleşmenin getirdiği finansal liberalizasyon olgusu ile likidite kısıtlarının gevşetilmesi ve borçlanma imkânlarının artması özellikle ertelenmiş tüketimi tetiklemekte ve tasarrufları olumsuz etkilemektedir (Athukorala ve Tsai,2003: 72).

2.2. Demografik Faktörler

2.2.1. Yaş

Bireyin yaşı ilerledikçe değerleri, hayat tarzı büyük ölçüde tüketim tutumları ve davranışları da değişmektedir. Aynı yaş grupları altındaki insanlar benzerler değerler, gereksinimler ve davranış biçimlerine sahiptirler (Tekvar, 2016: 16) Birey, çocukluğundan yaşlılığına kadar gelişen yaşam çizgisi üzerinde birbirinden farklı gelişim dönemlerinden geçer ve bu dönemler içerisinde birbiriyle aynı olmayan fizyolojik ve psikolojik bazı özellikler gösterir. Bu kapsamda yaşam çizgisi dikkate alınarak bireyin hayatı genel hatlarıyla; çocukluk, ergenlik/ gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi gelişim dönemlerine ayrılabilir (Koç, 2004: 232). Çocuk tüketiciler finansal olarak bağımsız olmadıkları için genellikle ebeveynlerinin tüketim harcamalarına bağımlı olarak yaşarlar. Çalışma çağındaki tüketiciler ise gelecekteki tüketim seviyelerini korumak, belirsiz gelir ve tüketim şoklarına karşı koymak amacıyla elde ettikleri emek geliri ile servet biriktirme davranışı göstermektedir. Emeklilik dönemlerinde emek geliri yokluğunda gençlik dönemlerinde biriktirilen servetlerle tüketim desteklenmektedir (Lee vd, 1998: 2-3). Yaşam döngüsü hipotezine göre tüketiciler yaşam döngüleri boyunca sabit bir tüketim profili seçerek tüketim düzleştirmesi yaparlar. Tasarrufun, çalışma yaşında olan bireyler için pozitif, yaşlılar için ise negatif olması nedeniyle emeklilik yaşlarında en yüksek noktaya ulaştığı varsayılmıştır (Japelli ve Pistaferri, 2017: 46).

2.2.2 Eğitim Düzeyi ve Meslek

Modern toplumlarda bireyin tüketim harcamalarını belirleyen en önemli faktör gelirdir. Bireyin gelirini elde süreci ise ekonomik yaşamda üretime katılma

derecesiyle ilişkilidir. Tüketicinin mesleği, belirli bir mal ve hizmet grubuna olan talebini belirler. Farklı eğitim düzeylerindeki ve mesleklerdeki bireyler farklı araçlara ihtiyaç duyar (Cömert ve Durmaz, 2006: 354). Beşeri sermaye unsuru olarak eğitim düzeyi ve meslek bireysel gelir farklılıklarını açıklamakta önemli bir faktör olmasına karşın; aynı eğitim seviyesine sahip bireylerin gelirleri arasında da farklılıklar görülebilmektedir. Bireylerin yetenekleri arasındaki heterojenlik ile risk üstlenme dereceleri, eğitimin bireysel getirilerinin farklılaşmasına neden olmaktadır. Daha yüksek kabiliyetli bireyler diğerlerine göre eğitimden daha yüksek fayda elde ederler. Böylece, bireyler arasındaki kabiliyet farklılıkları bireysel kazançların farklılaşmasının nedenlerinden birini oluşturabilir. Eğitim düzeyi ve meslek bireyin toplumsal statülerini belirleyerek belirli tüketim davranışlarını sergilemesine neden olur (Kızılgöl, 2012: 374).

2.2.3. Aile Yapısı

Aile, sosyal bir oluşum olarak tüketimi doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen önemli bir faktördür. Aile, konuta bağlı ve kan bağına bağlı bireylerin davranış ve kararlarını etkilemektedir. Birlikte yaşamakta olan bireylerden oluşan hane halkı ile aralarında geleneksel, kan bağı veya yasal bir bağ olan bireylerden oluşan aile, sosyoekonomik oluşumlardır (Özsungur ve Güven, 2017: 135). Evrensel bir sosyal kurum olan aile, toplumun en çekirdek yapısını oluşturur. Dolayısıyla bir toplumun tüketim davranışlarının özetini ailelerin tüketim davranışlarında bulmak mümkündür. Aile her şeyden önce üyelerinin tutumlarını ve kişiliklerini belirleyen güçlü bir etkidir. Aileyi öteki gruplardan ayıran özellik, ailenin, hem kazanan, hem de harcayan birim olmasıdır. Karar verme sürecinin genel görünümü açısından aile özellikleri şu şekilde açıklanabilir (Cemalcılar, 1998: 64).

- Kocanın egemen olduğu aile: Yaşam sigortası, hırsızlık ve doğal afetlere karşı sigortaları ya da otomobil gibi yüksek harcamaları gerektiren ürünlerin alınmasıdır.
- Kadının egemen olduğu aile: Kadının kararlarda egemen olduğu durumlara örnek olarak, temizlik ürünleri, mutfak eşyaları, kadının kendi giysileridir.

- Kararların ortaklaşa verildiği aile: Kararların çoğunu kadın ve koca birlikte verirler: ev, tatil yerinin seçimi, eğlence, çocukların eğitimi örnek olarak gösterilebilir
- Özerk aile: Eşlerin bağımsız oldukları durumlarda koca ya da kadının satın almada bağımsız olarak karar verdikleri ürünlere örnek; reçetesiz ilaçlar, içecekler, kişisel bakım ürünleri. (Odabaşı ve Barış, 2019: 250).

Geleneksel toplumlarda, aile yapısından kaynaklı olarak kadının ekonomik kararları sınırlıdır. Değişen toplumsal yaşantı, aile yapısında da değişimler meydana getirmiştir. Kadınların iş gücüne katılım oranları artması, belli bir alanda uzmanlaşmaları ile içindeki ekonomik kararlarda pazarlık gücünü (*bargain power*) arttırmıştır. Modern toplumlarda, kadınların kendilerine atfedilen geleneksel rollerin dışına çıkmaları ile birlikte aile yapısında ve hane halkı tüketim yapısında değişimler gözlenmiştir (Bodur ve Avcı, 2015: 86-87).

2.2.4. Boş Zaman

İş, amaçlı bir dizi eylemliliği ve bunun için gereken süreyi kapsar, bu eylemlilik çoğu kez, zorunluluk, bağlayıcılık disipline olma, örgütsel normlara dayanma gibi formalist bir yapılanmaya dayanır. Boş zaman ise çalışmayla ilgili olarak, işten artan bağlayıcılık ve zorunluluktan uzak bir zaman dilimi olarak tanımlanmıştır (Aytaç, 2002: 232). Bireylerin boş zaman aktiviteleriyle ulaşmak istediği amaç, yaşam kalitelerini arttırmaktır. Bu aktivitelerin niteliğine (eğlence, tatil, kültürel faaliyetler) bakıldığında tüketim arzularını uyandırması fonksiyonu göz ardı edilmemelidir (Omay, 2008: 128). Gelişen ekonomik sistemlerde, gelir dağılımındaki farklılıklar ve bunun beraberinde ekonomik değişimlerin bireyler üzerinde farklı etkiler meydana getirmesi ile toplumda tüketim eşitsizliğini doğurmaktadır. Bu sebeple bireylerin boş zaman tercihi ve tüketimleri birbirinden farklılaşmaktadır. Boş zamana ilk kez sistematik şekilde yaklaşan Veblen, “Aylak Sınıfın Kuramı” adlı eserinde boş zamanı varlıklı sınıfın kendini sunum alanı, boş zaman etkinliklerini de bir tüketim metası olarak görür (Aytaç, 2012: 240). Veblen,

gözlemlerine konu olan kesimi şu şekilde tanımlamıştır (Veblen, 1912, Aktaran Bocoock, 2014: 28).

Çalışmayan kesimin barışsever görünümlü centilmenleri... yiyecek, içecek, uyuşturucu, barınma, hizmet, süs eşyası, giyim kuşam, silah ve askeri teçhizat, eğlence tapılacak şeyler, tanrılar... her şeyin en iyisini, bol bol tüketirler... Ancak bu centilmenlerin böyle her şeyin iyisini özgürler tüketebilme zorunluluklarıyla yakından ilişkili olarak, bunların en uygun şeklide nasıl kullanılacağını bilmek gibi zorunlulukları da vardır. Boş vakitlerle dolu hayatları gerektiği gibi yaşamalıdır... asil tavırları ve yaşam tarzları, gösterişli işsizlikleri ve göstereli tüketim standartları ile uyum içinde olan unsurlardır.

Buna göre, tüketim, bireyin servetini başkalarına göstermenin bir yolu olarak araçsal rol oynar (Arrow ve Dasgupta, 2009: 498). Bireyin bir servete sahip olduğunu uygun şartlarda delilleriyle sunması gerekir. Bireyin yüksek servete sahip olduğunu gösterebilmesi için iki türlü tüketimden bahsetmek mümkündür. Birincisi mal ve hizmet tüketimidir. İkincisi ise zamanın boş olarak tüketilmesidir (Açıkalın ve Erdoğan). Veblen modeli statü kaygısı yaşayan yüksek gelirli grupların davranışları üzerinden oluşturulmuştur. Buna göre eğer statü servet tarafından veriliyorsa ve eğer servet başkaları tarafından gözlemlenemiyorsa, birey referans grubunda görelî zenginliğini sergilemek amacıyla gösterişli tüketim davranışlarına yönelir. Bu durum “Veblen Etkisi” olarak adlandırılır (Arrow ve Dasgupta, 2009: 511). Yakın endüstriyel dönemde ya da modern sanayileşme çağında, kentleşme ile birlikte yabancılık ve tanınmama gibi durumların artış göstermesine paralel olarak, maddi tüketim ve maddi gösteriş, aylaklık dolayışlı gösterişin yerini almıştır. Ancak, maddi tüketimin en itibarlısı, estetik ve zevk biçimlerinin oluşmasını sağlayan aylaklık dolayışlı olanları olmuştur. Bir başka deyişle, bir nesnenin çokça itibarlı olması hem parasal maliyeti hem de onun kullanım bilgi ve becerisini oluşturan boş zamanı içermelidir (Tunç, 2017: 418).

İktisat yazınında demografik faktörler ile tüketim arasındaki genellikle bu faktörlerin bir bütün olarak ele alınarak çalışmalar yapılmıştır.

Boş zaman ve tüketim ilişkisi, iktisat yazınında genellikle gösterişçi tüketim bağlamında ele alınmaktadır. Chao and Schor (1998) çalışmasında; kadınların, kozmetik ürünlerde daha yüksek statü elde etmek için tüketim davranışı sergilediğine dair kanıtlar elde etmiştir. Veblen'in teorik öngörüsüne paralel olarak kozmetik ürünlerde fiyat ve kalite arasında düşük korelasyon ilişkisine rastlanmıştır (Chao ve Schor, 1998: 107). Bodur ve Avcı (2015) çalışmasında kadınların iş gücüne katılımında artış ile birlikte hane halkı tüketim harcamalarında meydana gelen değişimleri incelemişlerdir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre eşlerin her ikisinin de çalışması durumunda işlenmiş gıda, kültür, rekreasyon ve kişisel bakım harcamalarında artış olduğu gözlenmiştir. Bunun yanında kadınların çalışmasıyla birlikte boş zaman tercihi genellikle ev üretimini arttırmak yerine harcama yapma yönünde yaptığına dair kanıtlar elde edilmiştir (Bodur ve Avcı, 2015:88).

2.3. Sosyolojik Faktörler

2.3.1. Kültür

Kültür, en geniş anlamıyla kültür, bir toplumu ya da toplumsal bir grubu tanımlayan belirgin maddi, manevi, zihinsel ve duygusal özelliklerin bileşiminden oluşan bir bütün ve sadece bilim ve edebiyatı değil, aynı zamanda yaşam biçimlerini, insanın temel haklarını, değer yargılarını, geleneklerini ve inançlarını da kapsayan bir olgudur (Oğuz, 2011:128). Bu bağlamda kültür, bireyin değer mekanizmalarını yaratarak seçimlerini belirlemesinde önemli bir rol oynar. Tüketim, bireyler arasındaki ilişkilerin ve metaların değişimi, karşılıklı alım satım konusu olması bir kültürel ortamın ürünüdür (Zorlu, 2006:235). Her kültürel ortam, onu meydana getiren toplumdan iz taşıyacağı için, tüketim, iş bölümü, tasarruf gibi ekonomik faktörler de kültürün etkisiyle değişiklik göstermektedir. Tüketimi bireysel, faydacı ve maddi kazanç olmanın ötesinde kültürel ve kişiler arası bir etkileşim süreci olduğunu savunan Douglas ve Isherwood (1996) kültür ve tüketim kavramı arasındaki ilişkiyi şekilde ifade etmiştir (Douglas ve Isherwood,1996:73).

“Tüketim kararları verildiği dönemin kültürünün hayati kaynağı haline gelmekte ve belli bir kültüde yetişen insanlar, bu kültürün kendi hayatları süresince değiştiğini görmektedirler. Yen, kelimeler,

yeni fikirler, yeni tarzlar bireylerin kültürel değerleri arasına girmektedir. Kültür zaman içerisinde evirilmekte ve insanlar bu değişimde rol oynamaktadırlar. Tüketim de kültürün kavgasının verildiği ve biçimlendiği yer olarak önem taşımaktadır”.

Bir seçim sorunu olarak düşünülen tüketim, her zaman kültürel bağlamda var olur. Bireyin tüketim ile ilgili seçimleri ve kararları, nelerin satın alınıp nelerin satın alınmayacağı, bireyler arası ilişkileri genel anlamda kültürel normlar çerçevesinde şekillenir (Zorlu, 2006:235). Buna göre, tüketim olgusu hem gelişmiş kapitalist toplumlarda hem de tarım ağırlıklı toplumsal formlarda tüketim tarzları ekonomik faktörlerle birlikte gösterge ve sembollerin de içinde bulunduğu bir sosyal süreçtir. Tüketim, faydacı yaklaşımın aksine sadece ihtiyaçların değil, kültürel değişimlerle çıkmaktadır (Bocock, 2009:13).

Ülkeler arası tasarruf ve tüketim farklılıklarının geleneksel ekonomik değişkenler tarafından yeterince açıklanmadığını tespit edildiğinden, genellikle kültürel farklılıkların tüketim/tasarruf oranlarındaki uluslararası değişimin çoğundan sorumlu olduğu varsayılmıştır. Carroll vd. (1993) çalışmasında, bir takım veri sorunları nedeniyle kültür ile tüketim/tasarruf davranışları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bunun sebebi kültürün tanımlanabilir bir değişken olmaması veya bu konuda yeterli büyük veriye ulaşılamamasıdır (Carroll vd,1993:698). Buna karşıt olarak Paludkiewicz vd. (2016) çalışmasında hane halkının kültürel farklılıkların tutumluluk ve servet birikimleri gibi kültürel özelliklerin tasarruf/tüketim üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır (Paludkiewicz vd, 2016:26). Benzer şekilde, Guin (2016) hane halkının farklı kültürel gruplara maruz kalması ve kültürel etkileşim olması durumunda, hane halkı tasarruf/tüketim davranışlarında kısmen değişiklik olduğuna dair kanıtlar elde etmiştir. Bu durum ülkeler arası hane halkı tasarrufunda gözlemlenen, ülkeler arası farklılıkların bir kısmını açıklayabileceğini savunmuştur (Guin, 2016:42). Shoham ve Malul (2012) çalışmasında kültürel farklılıkların belirsizlik altında tasarruf davranışlarını incelemişlerdir. Özellikle, belirsizlikten kaçınma seviyesi arttıkça, ulusal tasarruf düzeyinin arttığı tespit edilmiştir. Gelecekte belirsizlikten kaçınmak isteyenler, gelecekteki belirsizliği azaltmak için mevcut kaynakları kullanmaktadır. Ek olarak, toplumdaki kolektivite

ne kadar büyük olursa tasarruf düzeyinin o kadar yüksek olduğuna dair kanıtlar elde etmişlerdir (Shoham ve Malu, 2012:312-312).

2.3.2. Küreselleşme

Giddens'e göre küreselleşme, dünyanın uzak yerlerini birbirine bağlayan toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasıyla kilometrelerce uzaktaki olayların yerel olayları, yerel olayların da kilometrelerce öteki olayları biçimlendirmesidir (Giddens, 2000:23-24). Modern toplumlardan önceki toplumlarda yaşam daha içine kapanık bir yapıya sahipti. İletişim teknolojileri olmaması sebebiyle, ilişkiler yüz yüze gerçekleştiği için toplumların birbirinden etkilenmesi sınırlıydı. Küreselleşme ile birlikte gelişen iletişim teknolojisi zaman ve mekân kavramlarının coğrafik sınırları ortadan kaldırarak insanların dünyada meydana gelen değişimlerden anında bilgi sahibi olmasını sağlamaktadır (Öztürk ve Çebelioğlu, 2006:155). Küreselleşme ile birlikte farklı toplulukların eylem kalıplarının yayılması ve yerleşmesi ile özgün yaşam değerleri değişime uğramıştır. Bu değişimle birlikte tüketim, küreselleşen dünyada yaşamsal gereksinimin bir sonucu olmaktan çıkıp, toplumsal bir olgu durumunu almıştır. Baudrillard, günümüz toplumlarına damgasını vuran tüketim için şunları dile getirmektedir (Baudrillard, 2004:90)

Tüketim tam olarak bir toplumsal değerler sistemi, bu terimin grup bütünleşmesi ve toplumsal denetim işlevi olarak içerimlediği bir toplumsal değerler sistemidir. Tüketim toplumu, aynı zamanda tüketim öğrenilmesi, toplumu tüketime toplumsal bir biçimde alıştıran toplumdur; yani yeni üretim güçlerinin ortaya çıkmasıyla ve yüksek verimlilik taşıyan ekonomik bir sistemin yeniden tekelselci yapılanmasıyla orantılı yeni ve özgül bir topsulaşma tarzı' dır.

Baudrillard'ın değindiği tüketim toplumu kavramında, tüketim, temel işlevinin dışında başka nesnelere, gösterge niteliğinde başka yan anlamlara karşılık gelmektedir. Diğer bir ifade ile tüketici, rasyonel bir ihtiyacını karşılamak yerine arzularının tatminine çalışır. Gereksiz ve bilinçsiz tüketim, küreselleşmenin bir sonucu olarak bireyleri daha fazla tüketime teşvik etmekte, bunun sonucu olarak insanın daha bireyci olduğu yabancılaştığı, salt ekonomik olarak yaşayan bir varlığa

dönüştüğü savunulmaktadır (Tanrıverdi, 2017:154-155 ve Nar, 2015:946). Ülkeler arasında mal ve hizmetlerin ithalatı, doğrudan yabancı yatırım veya göç yoluyla etkileşimde bulundukça tüketim alışkanlıkları birbirini etkileyebilir. Örneğin, turizm, film müzik ve kitap gibi kültürel malların ticareti insanların alışkanlıklarını ve tüketim kalıplarını etkiler. Bu durumda ülkeler arasındaki etkileşim arttıkça tüketim davranışları daha benzer hale gelmektedir (Konya ve Ohashi, 2004:4).

Malinowski (2017)' ye göre küreselleşme bireysel referans noktalarını değiştirmektedir. Başka bir deyişle insanlar artık kendilerini sadece komşularıyla veya sınırları içinde yaşadığı ülkenin vatandaşlarıyla kıyaslamamakta daha çok, gelir seviyesi yüksek ülkelerdeki insanlarla kıyaslayarak tüketim davranışlarını bu kişilere göre değiştirmektedir (Malinowski, 2017:9). Gupta (2011)'e göre küreselleşme kültürel değişimlere yol açar ve bununla birlikte tüketim davranışları değişmektedir. Küreselleşme ile birlikte tüketim harcamalarının faydadan ziyade, maddi nitelikler kazandığını savunmuştur. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre genç bireylerin tüketim harcamaları yaşlı bireylerden önemli ölçüde maddi niteliklidir. Bunun yanında yoksul hane halkının tüketim harcamaları maddi niteliğini, varlıklı hane halkından önemli derecede büyük olduğu tespit edilmiştir (Gupta,2011:251-253). Konya ve Ohashi (2004) göre ülkelerin küresel pazarlara entegrasyonu ve yaygın internet teknolojilerinin kullanımı tüketim örüntüsünü (kalıp, davranış) değiştirmektedir. OECD ülkelerindeki satın alma davranışlarının incelendiği çalışmada, hane halkının gelirinden tüketim harcamalarına ayırdığı payların, yıllar içinde birbirine yakınsadığına dair kanıtlar elde edilmiştir. Buna göre hane halkının gelirinden tüketimi ayrılan payların birbirine yakınsamasında etkili olan faktörler sırasıyla ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlardır (Konya ve Ohashi,2004:17-18).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE ve AVRUPA BİRLİĞİ HANE HALKI TÜKETİM HARCAMALARI KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

3.1. Zaman Serileri Analizi

Zaman serileri, bir dönemden diğerine değişkenlerin değerlerinin ardışık bir şekilde gözlemlendiği sayısal büyüklüklerdir gözlenen verilerin zaman içinde ardışık bir biçimde gerçekleşmesi bir koşul değil fakat düzenli aralıklarla dizinin gelişimini görme açısından gereklidir (Sevünteğin ve Nargeleçekenler, 2005: 33). Bir rassal değişkenin zaman içerisinde aldığı değerlerin sıralanmasıyla stokastik süreç elde edilir. Zaman serisi verileri genelde yıllık, üçer aylık, aylık, haftalık ve günlük olurlar. Zaman serileri analizinin amacı seriyi oluşturan bir süreç modelini tanımlamak için bu sürecin gerçekleşen değerlerini kullanmaktır (Yıldırıtan, 2011: 242). Bir zaman serisi şu şekilde ifade edilebilir (Akgül, 2003: 4).

$$\text{Veri} = \text{izlenen seyir} + \text{hata}$$

$$=f(\text{Trend, Konjonktürel Dalgalanmalar, Mevsimsel Dalgalanmalar, Hata})$$

Trend zaman serisinin uzun dönem içindeki eğilimlerini göstermektedir. Mevsimsel dalgalanmalar; ele alınan iktisadi değişkenin devresel hareketleridir. Aylık, üç aylık ve altı aylık verilerde görülebilir. Konjonktürel dalgalanmalar; bir trend doğrusu veya eğrisinin etrafındaki uzun dönemli dalgalanmalardır. Ekonomik krizler ve ekonominin genel seyri ile ilgili hareketlerdir. Hata ise ne zaman, nasıl bir şiddetle ortaya çıkacakları önceden tahmin edilemeyen hareketlerdir; tesadüfi sebeplerle veya geçici olarak ortaya çıkarlar (Sümer, 2013: 255).

Durağanlık Kavramı: Bir zaman serisinin ortalaması zaman içinde sistematik bir değişim göstermezse, zaman serisinin durağan olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle bir zaman serisinin ortalaması ve varyansı zaman içinde değişmiyorsa ve bu iki dönem arasındaki kovaryansı ve bu kovaryansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı ise zaman serisinin durağan olduğu söylenebilir (Yıldırıtan, 2011: 24). Matematiksel gösterimde,

$$Y_t = Y_{t-1} + U_t \quad (3.1)$$

Burada U_t ortalaması sıfır, sabit varyanslı, ardışık bağımlı olmayan bir olasılıklı hata terimidir. Denklem t dönemindeki Y 'nin $t-1$ dönemindeki kendi değerine göre regresyonudur (Ekren vd. 2015: 213). Buna göre durağanlık koşulları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Sümer, 2013: 262).

Sabit ortalama: $E(Y_t)=u$

Sabit Varyans: $Var(Y_t)= E(y_t-u)^2 = \sigma^2$

Gecikme mesafesine bağlı kovaryans: $y_k=E[Y_t-u)(Y_{t-k})]$

Durağan olmayan bir serinin uzun dönem ortalaması sabit olmadığı gibi varyansı da zamana bağlı değişmektedir. Bu nedenle durağan olmayan seriler ile çalışıldığında gözlem değerleri sonsuza giderken serilerin ortalaması ve varyansının sonsuza yaklaşması nedeni ile değişkenler arası ilişkileri incelemekte klasik, t ve F sınanıcılarına güvenilmez. Bu durum sahte regresyon olarak adlandırılmaktadır ve serilerde trendin etkisi seriden giderilmelidir (Yıldıztan, 2011: 244).

3.2. Birim Kök Testleri

Bir değişkenin durağan olup olmadığını veya durağanlık derecesini belirlemede kullanılan en geçerli yöntem birim kök testleridir. Parametrelerin tahmin edici özelliklerine göre değişim birim kök testleri olmasına rağmen bunlar arasında, parametrelerin en küçük kareler tahmin edicisinin dağılımına bağlı olarak geliştirilen Dickey-Fuller birim kök test yöntemi ile bu yöntemin motive edilmiş hali olan Phillips-perron birim kök testleri en çok kullanılanlar arasındadır (Akdi, 2010: 277).

3.2.1 Dickey Fuller Testi (DF)

Dickey ve Fuller (1979) Fuller zaman serilerinin durağanlığını $AR(1)$ sürecine dayanan bir model ile test etmişlerdir. $AR(1)$ sürecine dayanan model 3.2 numaralı denklemde gösterilmektedir.

$$y_t = \phi y_{t-1} + u_t \quad (3.2)$$

3.2 numaralı denklemde durağanlık, ϕ katsayısının 1'e eşit olup olmadığı, $H_0 : \phi = 1$ yokluk hipotezi ve $H_1 : \phi < 1$ alternatif hipotezi ile test edilmeye çalışılır. $\phi = 1$ seride birim kökün varlığını yani durağan olmadığı, $\phi < 1$ ise serinin durağan olduğunu göstermektedir (Asreiou ve Hall, 2007: 295-297). Ele alınan zaman serisinin bir dönem önceki değeri, cari dönem üzerindeki etkisi belirlenerek uzun dönemde serinin sahip olduğu özellikler bulunabilir. $\phi = 1$ ise önceki dönem şoklarının etkisi ile bir önceki döneme ait değer, cari dönemdeki değerine etkisi kalıcı niteliktedir. Bu durum serinin durağan olmadığı ve zaman içinde gösterdiği trendin stokastik nitelik taşıdığını ifade eder. $\phi < 1$ olması durumunda geçmiş dönemlerdeki şokların etkisi azalarak belli bir dönem sonra ortadan kalkar (Tarı, 2014:387). DF test istatistiği 3.3 numaralı denklemde gösterildiği biçimde hesaplanmaktadır.

$$t = \frac{\hat{\phi} - 1}{SE(\hat{\phi}_1)} = \frac{\sum_t y_{t-1} \varepsilon_t}{\hat{\phi} \sqrt{\sum_t y_{t-1}^2}} \quad (3.3)$$

3.3 numaralı denklemde $\hat{\phi}$, ϕ değerinin en küçük kareler tahmini, $SE(\hat{\phi}_1)$ ise tahmin edilen $\hat{\phi}$ değerinin standart hatasını belirtmektedir. t oranları standart olmayan asimptotik dağılıma yakınsadığı için standart kritik değerleri kullanılamaz. Bunun yerine Dickey ve Fuller (1979) ve Mc-Kinnon (1991) tarafından tablolaştırılan kritik değerler kullanılmaktadır (Yavuz, 2014: 296). Dickey-Fuller (DF) testi, stokastik ve deterministik trendleri birlikte kullanabilen bir testtir. Dickey ve Fuller (1979) tarafından birim kökün varlığını üzere üç farklı regresyon denklem kullanmıştır. Bunlar; *sabit terimsiz ve trendsiz* (3.4), *sabit terimli ve trendsiz* (3.5) ve *sabit terimsiz ve trendsiz* modellerdir.

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.4)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.5)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \beta t + \varepsilon_t \quad (3.6)$$

3.4 numaralı denklemde rassal yürüyüş sürecini ifade etmekte, 3.5 numaralı denklemde rassal yürüyüş sürecine sabit terim eklenmekte ve 3.6 numaralı denklemde sabit terim ve doğrusal trend bulunmaktadır (Göktaş, 2005: 31). ε_t hata terimi, ortalaması sıfır, varyansı sabit, ardışık bağımlı olmayan olasılıklı hata terimidir. Böyle bir hata terimi, beyaz gürültü hata terimi olarak tanımlanmaktadır (Bayrak, 2011: 63). DF testi, regresyon analizi ile γ 'nin negatif olup olmadığını test etmektedir. Bu durumda yokluk hipotezi seri durağan değildir ($H_0 : \gamma = 0$), alternatif hipotez ise seri durağandır ($H_0 : \gamma < 0$) şeklinde kurulur Dickey ve Fuller (1979) Monte Carlo simülasyonuna dayanarak regresyon denklemi ve örneklem boyutuna bağlı olarak birim kök ($\gamma = 0$) için kritik değerler bulmuştur. τ , τ_u ve τ_t olarak adlandırılan bu kritik değerler sırasıyla 3.4, 3.5 ve 3.6 numaralı denklemler için kullanılmaktadır (Enders, 2010: 206). Eğer hesaplanan τ istatistiğinin mutlak değeri DF veya McKinnon kritik değerinden büyük ise zaman serisinin durağan olduğunu gösteren hipotez reddedilemez. Diğer taraftan, hesaplanan τ değeri DF ve McKinnon kritik değerinden küçük ise serinin durağan olmadığı kabul edilir (Göktaş, 2005:31).

3.2.2. Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi (ADF)

DF testleri, hata terimlerinin otokorelasyon içermesi halinde kullanılamamaktadır. ADF testi, bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini modelde bağımsız değişken olarak kullanıp otokorelasyonun ortadan kaldırılması için geliştirilmiştir (Göktaş, 2005: 35). Otokorelasyon sorununu gideren bağımlı değişkenin minimum gecikme sayısını sağlayan denklem optimum gecikmeli denklemdir. Otokorelasyon hangi gecikme sayısında kaldırılmışsa o gecikme sayısı optimum gecikme sayısı olarak kabul edilir (Yıldıztan, 2011: 246). Modeli dâhil edilen gecikmeli değerlerin, optimum gecikme sayısı Akaike Bilgi Kriteri (AIC) veya Schwarz Kriteri)'den yararlanarak bulunur. Bilgi kriterleri otoregresif gecikmenin derecesini belirlerken fonksiyonel biçimdeki gecikmenin sayısını mümkün olduğunda en aza indirmeye çalışır. Bu seçim yapılırken “*cimrilik (parsimony)*” prensibi dikkate alınır. AIC ve SC bilgi kriterleri “*bir ceza fonksiyonu*”

kullanarak doğru derecenin seçilmesine yardımcı olur. Bu amaçla uygun gecikme sayısı için 3.7 numaralı denklem kullanılır.

$$IC(k) = T * \ln \hat{\sigma}^2(p) + p[f(T)] \quad (3.7)$$

3.7 numaralı denklemde $\hat{\sigma}^2(p)$, p gecikmede hesaplanan varyans değeri, $p[f(T)]$ modelin artan gecikmeleri için ceza fonksiyonudur. $f(T)$ 'nin farklı seçimleri, farklı bilgi kriterlerini vermektedir. AIC için $f(T) = 2$ alınırken, SC için $f(T) = \ln T$ alınmaktadır (Sevünteğin ve Çınar, 2014:337-338). ADF testi için önerilen modeller 3.8, 3.9 ve 3.10 numaralı denklemlerde yer almaktadır.

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.8)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.9)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_2 t + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.10)$$

Bu üç model arasındaki fark, α_0 ve $\alpha_2 t$ deterministik terimlerin bulunup bulunmamasıyla ilgilidir (Asteriou, Hall, 2007: 297). ADF testi γ katsayısının istatistiksel olarak sifıra eşit olup olmadığını test eder. DF için oluşturulan τ istatistikleri ve aynı hipotezler ADF için de kullanılabilir (Sevünteğin ve Çınar, 2014:336).

3.2.3. Phillips-Perron Testi

Dickey-Fuller birim kök testi yönteminde, hata terimlerinin bağımsız dağılımına sahip rassal değişkenler olduğu varsayımıyla hareket etmektedir. Phillips ve Perron (1988) hata terimlerinin kendi içinde otokorelasyonlu olması durumunda Dickey-Fuller test yönteminin hatalı sonuçlar verebileceğini ifade etmektedir. Hata terimlerinin otokorelasyonlu olması halinde, DF test istatistiklerine bir düzeltme faktörü ekleyerek yeni bir yöntem önermektedir (Phillips ve Perron, 1998:335). PP Testi, Dickey-Fuller testinde olduğu gibi üç farklı regresyon modeli için

geliştirilebilmektedir. Ancak PP testi için en basit AR(1) modeli şu şekilde gösterilebilir:

$$Y_t = \mu + a_t + \phi Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.6)$$

$$1 - \phi Y_t = \mu + \varepsilon_t \quad (3.7)$$

Burada $t=1,2,3...T$ ve model için birim kök $1/\phi$ ile bulunur. $\Phi=1$ olduğunda seride birim kök var demektir (Sevünteğin ve Çınar, 2014: 378).

3.2.4 KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, Shin) Birim Kök Testi

KPSS testi ADF testi gibi bir zaman serisi için birim kök testi yapmaktadır. Bu testte amaç gözlenen serideki deterministik trendin arındırılarak serinin durağanlaştırılmasıdır. ADF ve PP testlerinin hipotezleri birim kök hem durağanlığa göre yorumlanırken, KPSS testi sadece durağanlığı belirten hipotez üzerine kurulur. Ayrıca KPP testi, trend durağanlığın sıfır hipotezi, rassal yürüyüşün varyansının sıfıra eşit olduğu hipotezine karşılık gelir (Kwiatkowski, vd., 1992: 159-160). KPSS birim kök testi aşağıda belirtilen lineer regresyon modelinden hareket ederek durağanlığı test etmeye çalışır.

$$y_t = \beta t + w_t + \varepsilon_t \quad (3.8)$$

$$w_t = w_{t-1} + u_t \quad (3.9)$$

3.8 ve 3.9 numaralı denklemlerde w rassal yürüyüşü, t deterministik trendi, ε_t et ise durağan hata terimlerini göstermektedir. Ayrıca $u_t \sim IID(0, \sigma^2)$ 'dir. Durağanlık hipotezi u_t 'nin varyansının sıfır ($\sigma^2 = 0$) olduğu varsayımına dayanır. Diğer taraftan ε_t ' de durağan ve $\varepsilon_t \sim IID(0, \sigma^2)$ dir. Bu açıklamalar doğrultusunda KPSS testi için kurulacak hipotezler, sıfır hipotezi serinin trend durağan (H_0 : Seri durağandır) olduğunu, alternatif hipotez ise serinin durağan olmadığı (H_1 : Seri durağan değildir) şeklinde kurulmaktadır. KPSS test istatistiğinin hesaplanmasında ilk aşamada y_t , kesme ve trend üzerine regrese edildikten sonra elde edilen

kalıntılar (ε_t) için kısmi süreç toplamı (S_t) 3.10 numaralı denklemdeki gibi hesaplanır (Sevünteğin ve Çınar, 2014:377-378).

$$S_t = \sum_{i=1}^T \varepsilon_i \quad t = (1, 2, 3, \dots, T) \quad (3.10)$$

Eğer seride deterministik trend yoksa (ε_t) , Y_t 'nin sadece kesme üzerine regrese edilmesi ile elde edilir. Buradan hesaplanan LM (Langrange Multiplier) istatistiği 3.11 numaralı gösterilmektedir.

$$LM = \sum_{t=1}^T S_t^2 / \hat{\sigma}_\varepsilon^2 \quad (3.11)$$

3.11 numaralı denklemde $\hat{\sigma}_\varepsilon^2$, (ε_t) 'nin varyansıdır, ancak birbiri ile otokorelasyonlu olmasına karşılık $\hat{\sigma}_\varepsilon^2$ 'nin tutarlı bir tahmini $s^2(\ell)$ yardımı ile hesaplanabilir. Bu durumda test istatistiği yeniden düzenlenirse:

$$LM = \sum_{t=1}^T S_t^2 / s^2(\ell) \quad (3.12)$$

$$3.12 \text{ numaralı denklemde } s^2(\ell) = T^{-1} \sum_{t=1}^T \varepsilon_t^2 + 2T^{-1} \sum_{s=1}^{\ell} w(s, \ell) \sum_{t=s+1}^T \varepsilon_t \varepsilon_{t-s} \text{ ve}$$

$w(s, \ell)$ ağırlıklandırılmış fonksiyondur. Bu açıklamalara göre nihai KPSS testi şu şekilde elde edilir.

$$\hat{\eta} = T^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2 / s^2(\ell) \quad (3.13)$$

3.3. VAR (Vector Autoregressive) Analizi

VAR modelleri, bir denklem sisteminde yer alan her bir içsel değişkenini hem kendi, hem de sistemdeki diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin yer aldığı eşitlikler sistemidir. Var modellerinde değişkenler içsel değişkenler olarak ifade edilmiş olsa da aynı zamanda denklem sisteminde dışsal değişkenlere de yer verilebilmektedir. VAR modellerinin ekonometride kullanım alanı politika belirlemekten ziyade değişkenler arasındaki etkileşimi ortaya koymak ve geleceğe

dair ön raporlamalarda bulunmaktadır (Sevünteğin ve Çınar, 2014: 495-496). Model, modele katılan bütün değişkenlerin kendi ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri üzerine tanımladığı basit çok boyutlu bir zaman serisi öngörü modelidir.

VAR modeli k tane serinin gecikmeli değerlerinin bağımsız değişkenlerini oluşturduğu k tane zaman serisi regresyonunun kümesidir. Denklemlerin her birinin gecikme uzunluğunu p'ye eşit ve aynı olduğu sisteme VAR(p) denir. Örneğin y_t ve x_t gibi iki zaman serisi değişkeni olduğunda,

$$y_t = \beta_{10} - \beta_{12}x_t + \gamma_{11}y_{t-1} + \gamma_{12}x_{t-1} + v_{yt} \quad (3.14)$$

$$x_t = \beta_{20} - \beta_{21}y_t + \gamma_{21}y_{t-1} + \gamma_{22}x_{t-1} + v_{xt} \quad (3.15)$$

Bu sistemde x_t ve y_t değişkenlerinin durağan seriler olduğu varsayılmaktadır. v_{yt} ve v_{xt} birbiriyle ilişki olmayan *white noise* (beyaz gürültü) bozucu terimleridir. Denklem sisteminde β_{21} , x_t 'deki birim değişimin y_t 'ye etkisini, γ_{21} ise y_{t-1} 'deki birim değişimin x_t 'ye etkisini göstermektedir. v_{yt} ve v_{xt} değişkenleri x_t ve y_t üzerindeki yenilenmeler veya şoklar olarak adlandırılır. Eğer 3.9 numaralı denklemde β_{21} sıfırdan farklı ise v_{yt} , x_t üzerinde dolaylı etkisi vardır, 3.7 numaralı denklemde x_t 'nin katsayısı sıfırdan farklı ise y_t üzerinde v_{xt} dolaylı etkisinden bahsetmek mümkündür (Kutlar, 2017:3).

VAR model parametrelerinin doğrudan yorumu pek anlamlı olmamaktadır. Bu nedenle "etki-tepki" ve "varyans ayrıştırması" analizleri yapılarak bir takım çıkarsamalar yapılır. Etki-tepki analizi sistemdeki her bir değişkenin sistemdeki diğer değişkenlere meydana gelen bir standart sapma büyüklüğündeki şoka belirli bir dönem boyunca verdiği tepkinin ölçülmesini sağlamaktadır. Varyans ayrıştırması ise k dönem sonra bir değişkenin başka bir değişkende meydana gelen şoka karşı gösterdiği yüzde değişimi vermektedir. VAR modelleri iktisadi bir temele dayanmak zorunda değildir. Modelde parametre tahmini yapılmamakla birlikte parametrelerin istatistiksel anlamlılıkları önemli değildir, yani t'lerin istatistiksel önemliliğine bakılmaz. VAR modellerinde değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilir. VAR

modeli uygulanabilmesi için kullanılan tüm değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Ayrıca modeldeki değişkenler içseldir ve her bir değişkenin diğer değişkenler üzerindeki etkisinin kuvveti, eşanlı olarak tahmin edilmektedir. Değişkenlerin sadece kendi bağımlı değişkenlerine etkilerinin yanında diğer bağımlı değişkenlere etkileri de düşünülerek model oluşturulmaktadır. Fonksiyonel form olarak da doğrusal modellerdir ve değişken sayısı kadar denklem gerekir (Sümer, 2013: 335-337).

3.4. Granger Nedensellik Analizi

Granger nedenselliği “Y’nin öngörüsü, X’in geçmiş değerleri kullanıldığında X’in geçmiş değerleri kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise X, Y’nin Granger nedenidir” şeklinde tanımlanmıştır. Granger nedensellik testi için kurulan model yapısal bir ekonometrik model değildir. Bu model, geleceğin tahmini değil nedensellik sınamalarının gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle modeldeki değişkenler önceden durağanlaştırılmalıdır (Gökçe, 2002: 45). Granger nedensellik testi için aşağıdaki eşitlikler kullanılmaktadır.

$$\Delta X_t = \alpha_X + \sum_{i=1}^m \beta_{X,i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_{X,i} \Delta Y_{t-i} + \lambda_X ECT_{t-1} + u_{X,t} \quad (3.16)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_Y + \sum_{i=1}^m \beta_{Y,i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_{Y,i} \Delta X_{t-i} + \lambda_Y ECT_{t-1} + u_{Y,t} \quad (3.17)$$

3.16 ve 3.17 nolu eşitliklerde yer alan λ_X ve λ_Y hata düzeltme teriminin katsayılarıdır ve X ve Y’nin uzun dönem denge ilişkisine geri dönme hızını ifade etmektedir. ECT_{t-1} , gecikmeli hata düzeltme terimini ifade etmektedir. Değişkenler arasında eş bütünleşmenin varlığı nedenselliği ve $|\lambda_X| + |\lambda_Y| > 1$ olması gerektiğini göstermektedir. $\beta_{X,i}$ ve $\gamma_{X,i}$, X ve Y’ye ait m tane cari ve geçmiş dönem değerlerinin X_t üzerindeki etkisini gösterirken; $\beta_{Y,i}$ ve $\gamma_{Y,i}$, X ve Y’ye ait m tane cari ve geçmiş dönem değerlerinin Y_t üzerindeki etkisini gösterir. u_{Xt} ve u_{Yt} ise korelasyonsuz beyaz gürültü (*white noise*) hata terimlerini göstermektedir (Özer ve

Türkyılmaz, 2005: 102). Burada test edilen hipotez örneğin; X 'ten Y'ye nedensellik ilişkisi için hipotezler; (Barışık ve Kesikoğlu, 2006: 68).

H_0 : X'ten Y'ye Nedensellik Yoktur

H_1 : X'ten Y'ye Nedensellik Vardır

şeklinde kurulur.

3.5. Literatür

Altan ve Göktürk (2007) özel nihai tüketim harcamaları bağımsız değişken olarak, toplam harcanabilir gelir, mevduat faiz oranları, enflasyon oranı ve kredi kartıyla yapılan tüketim harcamalarını bağımlı değişken olarak ele alıp çoklu regresyon analizine tabi tutmuştur. Bu analiz sonucuna göre, değişkenler arasında istatistiksel olarak doğrusal bir ilişki saptanmış ve toplam tüketim harcamalarını etkileyen faktörler sırasıyla kredi kartı ile yapılan tüketim harcamaları ve harcanabilir gelir değişkenleri iken mevduat faiz oranı ile enflasyon oranı toplam tüketim harcamalarını etkilemede önemsiz olduğu saptanmıştır.

Altunöz (2014), çalışmasında mutlak gelir teorisi ait gelir-tüketim ilişkisini Türkiye'ye ait 1987:1-2012:4 çeyrek dönemlik toplam tüketim harcamaları ve GSYH arasındaki nedensellik ilişkisi ve GSYH'nin (gelir) tüketimdeki değişimleri açıklama gücü test edilmiştir. Bu çalışmanın sonucuna göre, değişkenler arasında Granger Nedensellik ilişkisi saptanmamış gelir değişkeninin tüketimdeki değişimleri açıklama gücünün yetersiz olduğu ve tüketimdeki değişimlerin çoğunlukla kendi gecikmeli değerlerinin etkisi altında olduğu saptanmıştır.

Vural ve diğerleri (2010) çalışmasında Türkiye'ye ait 1998:2-2010:1 dönemine ait çeyrek dönemlik özel nihai tüketim harcamaları ile belirsizlik (GSYH büyümesinin varyansı) değişkenleri arasındaki ilişki eş bütünleşme, Granger Nedensellik Testi ve Etki Tepki analizi ile incelenmiştir. Çalışmada ele alınan dönemde belirsizlik ile tüketim harcamaları arasında uzun dönemli bir nedensellik ilişkisinin olduğu gözlenmiş ve tüketicilerin belirsizlik karşısında tüketim harcamalarında kısıtlamaya gidip tasarruf harcamalarını arttırdığı saptanmıştır.

Arısoy ve Aytun (2014) çalışmasında 2005:1-2012:08 döneminde tüketici güven endeksi, tüketici kredileri ve reel faiz oranının tüketim harcamaları arasındaki ilişkinin varlığı ve nedenselliğin yönü Granger Nedensellik testiyle analiz edilmiştir. Bu analize göre ele alınan dönemde tüketici güven endeksi, tüketim kredileri ve faiz oranında tüketim harcamalarına doğru bir nedensellik tespit edilmiştir.

Keho (2019) çalışmasında 1970-2016 dönemimde Fil Dişi Sahilleri'ndeki tüketim harcamalarını belirleyen faktörleri koentegrasyon ve vektör hata düzeltme modeli yöntemiyle incelemiştir. Çalışma tüketim harcamaları ile gelir, servet ve kamu tüketimi değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra gelir, servet ve kamu tüketimi, özel tüketim harcamalarını cari gelirden olumlu yönde etkilerken, cari gelirin etkisi ise söz konusu değişkenlerden daha yüksek tespit edilmiştir. Özel tüketim harcamaları ile enflasyon ve reel mevduat faizi arasında ise negatif ilişki tespit edilmiştir. Kısa dönemde tüketim harcamaları üzerinde etkili pozitif yönde etkili olan değişkenler gelir ve servet değişkenleri olarak tespit edilmiştir. Enflasyon ve reel mevduat faiz oranlarının ise kısa dönemde tüketim üzerinde önemli bir etkisine rastlanmamıştır.

İbrahim (2014) çalışmasında Suudi Arabistan'a ait 1986-208 döneminde tüketim harcamalarını etkileyen faktörleri araştırmıştır. Çalışmada reel özel tüketim harcamaları ile reel gelir, reel faiz ve finansal servet arasındaki ilişki dinamik en küçük kareler yöntemiyle ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre reel özel tüketim harcamaları ile reel gelir ve reel faiz arasında önemli bir ilişki tespit edilirken, finansal servet ile tüketim harcamaları arasında önemli bir ilişki tespit edilmemiştir.

Ikwuagwu vd. (2017) çalışmasında Nijerya'ya ait 1981-2015 dönemine at yıllık verilerle tüketim harcamalarını etkileyen faktörler ele alınmıştır. Çalışmada gelir, faiz oranı, kamu gelirleri ve enflasyon oranı arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkileri ARDL modeli ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre gelir değişkeni tüketim harcamaları üzerinde pozitif ve önemli derecede etki etmektedir. Diğer taraftan faiz oranı ve enflasyon oranının tüketim harcamalarının önemli bir tahmincisi olduğu saptanmıştır.

Ianole ve Druica (2015) çalışmasında 42 Avrupa ekonomisi için Keynesyen tüketim hipotezinin geçerliliğini test etmiştir. Çalışmada 2000-2013 dönemine ait tüketim harcamaları ve GSYH ile dummy (gölge) değişken olarak finansal krizler değişkenler arasındaki ilişkiler panel veri yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre gelirin % artması tüketim harcamalarını yaklaşık %0.58 oranında arttırmaktadır.

3.6. Veri seti ve Yöntem

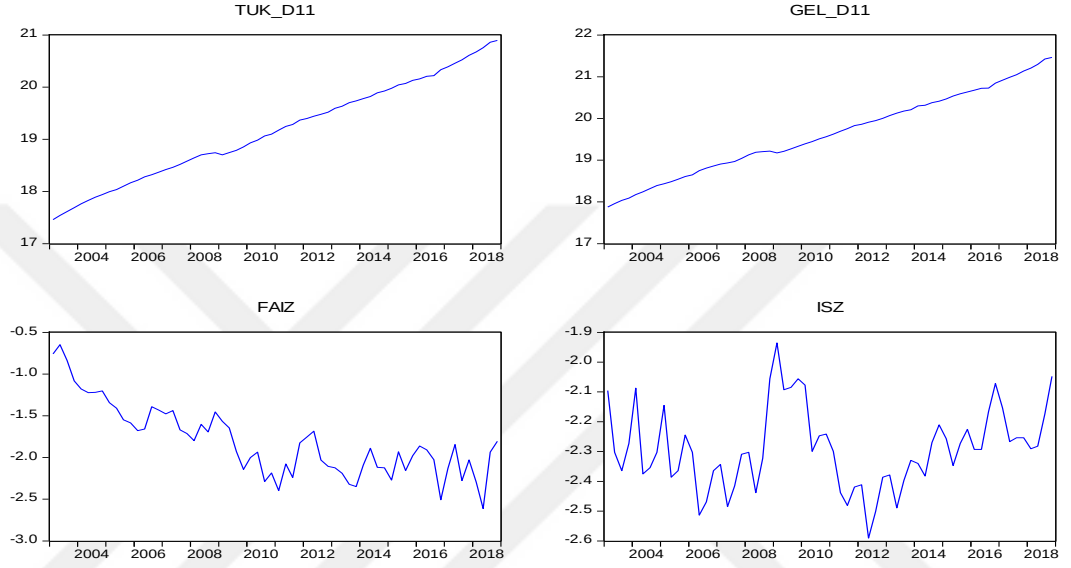
Türkiye ve Avrupa Birliği hane halklarının tüketim harcamalarını etkileyen faktörlerin incelendiği bu çalışmada 2003Q1-2018Q4 dönemini kapsayan çeyrek dönemlik veri seti kullanılmıştır. Türkiye'ye ait veriler TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) elektronik veri dağıtım sisteminden, Avrupa Birliği'ne ait veriler ise Avrupa Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir.

Çalışmada değişkenler belirlenirken literatürde en sık kullanılan seriler dikkate alınmıştır. Tüketim (hane halkı tüketim harcamaları) ve gelir (gayri safi yurtiçi hâsıla) değişkenlerinin yanında, faiz değişkeni için kredi kurumlarının tüketici kredilerine uyguladığı faiz oranlarının ağırlıklı ortalaması kullanılmıştır. Bunun yanında hane halkının gelir belirsizliği karşısında tüketim ve ihtiyati tasarruf davranışlarını açıklamada vekil değişken olarak işsizlik oranları, Alegre ve Pou (2016), Bentolita ve Ichino (2001), Malley ve Maotos (1996) çalışmaları dikkate alınarak belirlenmiştir. Elektronik veri dağıtım sistemlerinden elde edilen veriler 2010=100 baz yılı seçilip reel hale getirilmiş ve tüketici fiyat endeksi kullanılarak enflasyon etkisinden arındırılmıştır. Mevsimsel etki altındaki değişkenler CensusX-13 yöntemiyle mevsimsellikten arındırılmıştır. Son olarak verilerin doğal logaritması alınarak analize hazır hale getirilmiştir. Çalışmada Eviews 9 paket programı kullanılmıştır.

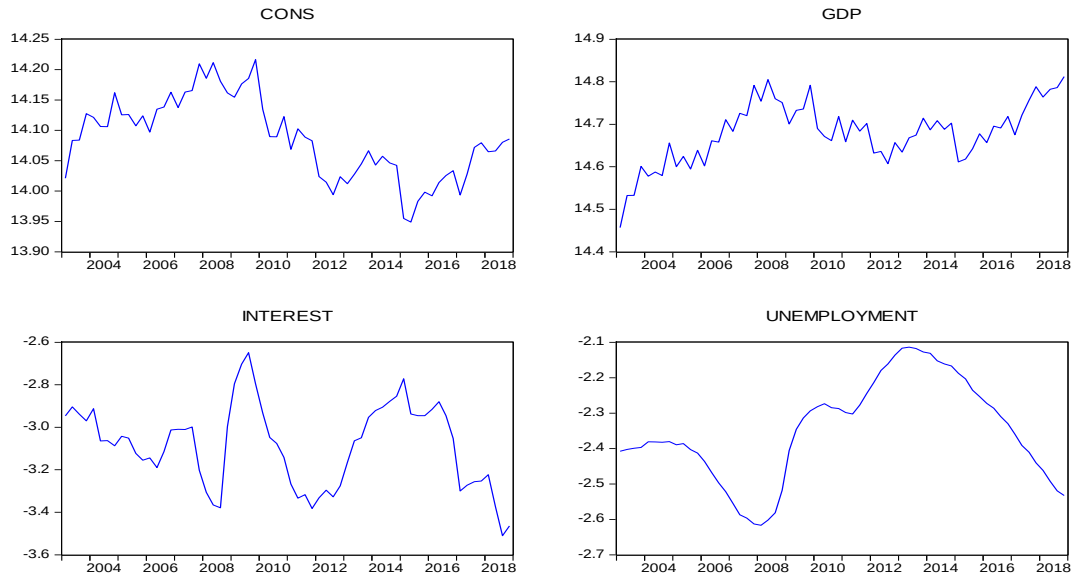
3.7. VAR Analizi Uygulamaları

VAR analizi yapabilmek için öncelikle serilerin analize uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Bunun için de serilerin durağanlığı araştırılmalıdır. Bu sebeple araştırmada kullanılan serilerin durağanlığını araştırmak amacıyla öncelikle

ADF, PP ve KPSS testleri uygulanmıştır. Yapılan durağanlık testleri sonucunda durağan olmadığına karar verilen serilere fark işlemi uygulanarak aynı testlere tekrar tabi tutulup serilerin durağan olup olmadıklarına karar verilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait zaman yolu grafikleri şekil 3.1 (Türkiye) ve şekil 3.2’de (AB) yer almaktadır.



Şekil 3.4. Türkiye’ye Ait Serilerin Zaman Yolu Grafikleri



Şekil 3.5. AB’ye ait Serilerin Zaman Yolu Grafikleri

3.7.1 Birim Kök Testleri

Çalışmada kullanılan verilerin durağanlığı, ADF, PP ve KPSS testleri ile araştırılmıştır. Durağanlık sınamalarında ADF ve PP testleri için yokluk hipotezi “ $H_0 : \delta = 0$ (Seri durağan değildir)” KPSS testi için ise yokluk hipotezi “ $H_0 : \text{Seri durağandır}$ ” şeklinde kurulmuştur. ADF testi için gecikme uzunluğunun belirlenmesinde SCI (Schwarz Info Criterion) bilgi kriterine göre gecikme uzunluğu 10 olarak seçilmiştir. ADF testi için hesaplanan test istatistiğinin, Mac-Kinnon kritik değerlerinden mutlak değerce büyük olması durumunda yokluk hipotezi reddedilerek seride birim kök olduğuna karar verilmiştir. PP testinde, gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Newey-West Bandwidth’e göre belirlenmiştir. PP testinde hesaplanan test istatistiği Mac-Kinnon kritik değerlerinden mutlak değerce büyük olması durumunda yokluk hipotezi reddedilmiştir. KPSS testinde de gecikme uzunluğu, Newey-West Bandwidth’e göre belirlenmiştir ve LM istatistik değerinin asimptotik kritik değerlerden büyük olması durumunda yokluk hipotezi reddedilmiştir. Herhangi iki testin durağan olarak kabul ettiği seriler, durağan olarak kabul edilip analiz bu karara göre şekillendirilmiştir. Avrupa Birliği (AB) için yapılacak VAR analizi öncesi oluşturulan AB tüketim (Incons), gelir (Ingdp) faiz (Ininterest), işsizlik (Inunemployment) serileri için yapılan birim kök test sonuçları tablo 3.1’de yer almaktadır.

Tablo 3.1: AB Serileri Birim Kök Testleri

	ADF		PP		KPSS	
Seriler	Sabitli	Karar	Sabitli	Karar	Sabitli	Karar
Tüketim	-1.994048 (0.2887)	H ₀ : Reddedilemez	-2.017725 (0.2787)	H ₀ : Reddedilemez	0.5592 44	H ₀ : Ret
Δ Tüketim	-4.190899* (0.0001)	H ₀ : Ret	-9.584897* (0.0000)	H ₀ : Ret	0.1749 65*	H ₀ : Reddedilemez
Gelir	-1.901853 (0.3291)	H ₀ : Reddedilemez	-3.218279* (0.0235)	H ₀ : Ret	0.4246 52*	H ₀ : Reddedilemez
Faiz	-3.037129* (0.0369)	H ₀ : Ret	-2.224555 (0.1999)	H ₀ : Reddedilemez	0.1145 62*	H ₀ : Reddedilemez
İşsizlik	-1.547198 (0.5033)	H ₀ : Reddedilemez	-2.315299 (0.1704)	H ₀ : Reddedilemez	0.8829 12	H ₀ : Ret
Δ İşsizlik	-2.365662* (0.0185)	H ₀ : Ret	-2.5664650* (0.0110)	H ₀ : Ren	0.0445 67*	H ₀ : Reddedilemez
%5 Anlamlılık düzeyinde kritik değerler	-2.909206		-2.908420		0.463000	
Parantez içindeki sonuçlar olasılık değerlerini göstermektedir. *: Serinin %5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu belirtmektedir. Δ: Serinin birinci dereceden farkının alındığını belirtmektedir. Farkı alınarak birim kök sınamalarına tabi tutulan serilerde, ADF ve PP testlerinde, sabitsiz ve trendsiz model seçilmiştir.						

Birim kök testi sonuçlarına göre ele alınan dönemde, tüketim serisinin ADF ve PP testi için yokluk hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte, KPSS testi için ise yokluk hipotezi kabul edilmektedir, serinin düzey değerlerde durağanlık koşulunu sağlamadığına karar verilmiştir. Söz konusu tüketim serinin birinci farkı alınarak birim kök testleri tekrarlandığında ADF ve PP testlerinin yokluk hipotezi reddedilmekte ve KPSS testine göre yokluk hipotezi kabul edilmektedir, seri her üç teste göre durağanlık koşulunu sağlamaktadır. Gelir serisinde PP ve KPSS testlerinin yokluk hipotezi reddedilememektedir her iki test sonucuna göre durağanlık koşulu sağlandığından % 5 anlamlılık düzeyinde, serinin düzey değerlerde durağan olduğuna karar verilmiştir. Faiz serisinin ADF testinin yokluk hipotezi reddedilmektedir, KPSS tasları sonuçlarına göre ise yokluk hipotezi reddedilemediği için serinin %5 anlamlılık düzeyinde, düzey değerlerde durağan olduğuna karar verilmiştir. İşsizlik serisinde ADF ve PP testlerinin yokluk hipotezi reddedilememektedir, KPSS testinin yokluk hipotezi reddedildiğinden %5 anlamlılık düzeyinde, düzey değerlerde

durağanlık koşulunu sağlamamaktadır. İşsizlik serisinin birinci dereceden farkı alınarak testler tekrarlandığında her üç test için de durağanlık koşulunu sağlamaktadır. Tablo 3.2’de Türkiye’ye ait serilerin birim kök testleri sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.2: Türkiye Serileri Birim Kök Testleri

	ADF		PP		KPSS	
	Sabitli	Karar	Sabitli	Karar	Sabitli	Karar
Tüketim	0.208912 0.9711	H ₀ : Reddedilemez	0.128759 0.9655	H ₀ : Reddedilemez	1.028188	H ₀ : Ret
Δ Tüketim	-1.137241 0.2298	H ₀ : Ret	-2.304659* 0.0216	H ₀ : Reddedilemez	0.137224*	H ₀ : Reddedilemez
Gelir	0.436137 0.9830	H ₀ : Reddedilemez	-1.617994 0.7747	H ₀ : Reddedilemez	1.027532	H ₀ : Ret
Δ Gelir	-1.263330 (0.1880)	H ₀ : Reddedilemez	-1.966849* (0.0478)	H ₀ : Ret	0.184660*	H ₀ : Reddedilemez
Faiz	-2.932558* 0.0473	H ₀ : Ret	-2.804082 (0.0634)	H ₀ : Reddedilemez	0.860127	H ₀ : Ret
Δ Faiz	-9.757502* (0.0000)	H ₀ : Ret	-10.54760* (0.0000)	H ₀ : Ret	0.376287*	H ₀ : Reddedilemez
İşsizlik	-3.560316* (0.0099)	H ₀ : Ret	-3.797607* (0.0048)	H ₀ : Ret	0.096303*	H ₀ : Reddedilemez
%5 Anlamlılık düzeyinde kritik değerler	-2.909206		-2.908420		0.463000	
Parantez içindeki sonuçlar olasılık değerlerini göstermektedir. *: Serinin %5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu belirtmektedir. Δ : Serinin birinci farkının alındığını belirtmektedir. Farkı alınarak birim kök sınamalarına tabi tutulan serilerde, ADF ve PP testlerinde, sabitsiz ve trendsiz model seçilmiştir.						

Bu sonuçlara göre ele alınan dönemde tüketim serisi her üç test için %5 anlamlılık düzeyinde, düzey değerlerde durağanlık koşulunu sağlamamaktadır. Tüketim serisinin birinci dereceden farkı alınarak testler tekrarlandığında PP ve KPSS testi için durağanlık koşulunu sağladığından seri durağan kabul edilmiştir. Gelir serisi her üç test için %5 anlamlılık düzeyinde, düzey değerlerde durağanlık koşulunu sağlamamaktadır. Gelir serisinin birinci dereceden farkı alınarak testler tekrarlandığında PP ve KPSS testleri için durağanlık koşullarını sağladığından seri durağan kabul edilmiştir. Faiz serisi düzey değerlerde , %5 anlamlılık düzeyinde PP ve KPSS testleri için durağanlık koşulunu sağlamamaktadır. Serinin birinci dereceden farkı alınarak testler tekrarlandığında her üç test için de durağanlık

koşulunu sağlamaktadır. İşsizlik serisi düzey değerlerde %5 anlamlılık düzeyinde her üç test için de durağanlık koşulunu sağlamaktadır.

3.7.2 VAR Modeli

Çalışmanın bu aşamasında birim kök testlerine göre aynı düzeyde entegre olmayan değişkenler arasında bağımlı değişken olarak tüketim serileri seçilip VAR modelleri tahmin edilmiştir (EK-1). Tahmin edilen VAR modellerinin otoregresif ters kök, otokorelasyon ve sabit varyans varsayımlarını taşıyıp taşımadığı test edilmiştir.

VAR analizi modeli tahmin edilmeden önce gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Gecikme uzunluğunun belirlenmesinde kullanılan en yaygın istatistikler Olabilirlik Oranı Testi (LR: Likelihood Ratio Test), Son Öngörü Hatası (FPE: Final Prediction Error) Akaike Bilgi Kriteri (AIC: Akaike Information Criterion), Schwarz Bilgi Kriteri (SIC: Schwarz Information Criterion) ve Hannan-Quin Bilgi Kriteri (HQ)' dir.

Gecikme uzunluğunu belirlenirken VAR analizinde yer alan bilgi kriterlerinin verdiği sonuçlara göre, hangi gecikme uzunluğunda yıldız sayısı fazla ise o, gecikme uzunluğu VAR modelde dikkate alınıp, gecikme uzunluğu olarak belirlenmektedir. Bu bilgi kriterlerini minimum yapan gecikme uzunluğu VAR modeli için en uygun gecikme uzunluğu olarak kabul edilir (Eroğlu ve Kara, 2017:72). AB serileri ile oluşturulacak VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu sonuçları tablo 3.3'te yer almaktadır.

Tablo 3.3: AB VAR Model için Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	367.4916	NA	4.23e-11	-12.53419	-12.39209	-12.47884
1	532.5528	301.6636	2.48e-13	-17.67423	-16.96374	-17.39748
2	588.9184	95.23854	6.23e-14	-19.06615	-17.78726*	-18.56800
3	605.2918	25.40689	6.28e-14	-19.07903	-17.23173	-18.35947
4	637.9800	46.21442*	3.67e-14*	-19.65448*	-17.23879	-18.71352*
5	647.2259	11.79644	4.96e-14	-19.42158	-16.43749	-18.25922

Tablo 3.3'e göre tahmin edilecek VAR modeli için en uygun LR, FPE, ve HQ bilgi kriterleri dördüncü gecikme uzunluğuna işaret ettiği görülmektedir. Elde edilen bilgi kriterleri sonuçlarına göre VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu dört olarak belirlenmiştir. SC bilgi kriterine göre uygun görülen ikinci gecikme uzunluğu seçilerek tahmin edilen modelde otokorolesyon ve değişen varyans sorunları tespit edildiğinden iki gecikmeli değerlerle VAR modeli oluşturulmamıştır.

Türkiye serileri ile tahmin edilecek VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu tablo 3.4'te yer almaktadır

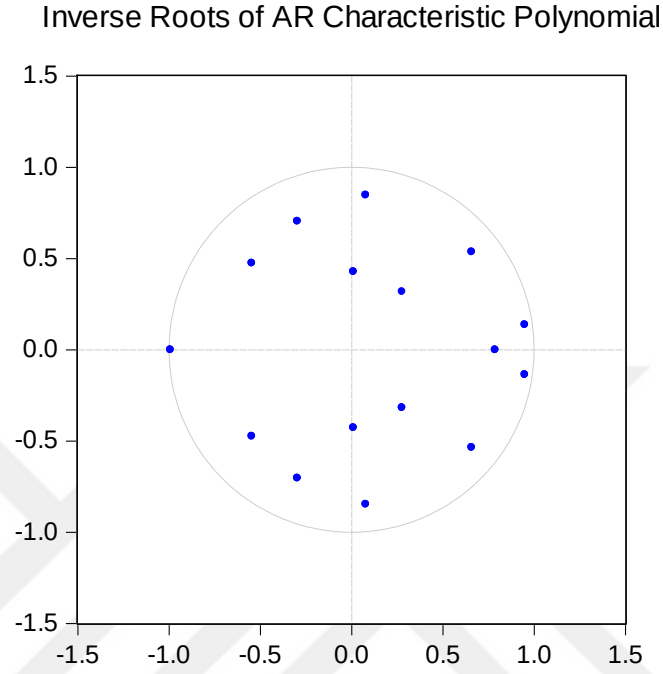
Tablo 3.4: Türkiye VAR Modeli için Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	319.2184	NA	1.24e-10	-11.46249	-11.31650	-11.40603
1	354.0679	63.36262	6.24e-11	-12.14792	-11.41798*	-11.86565*
2	372.9832	31.64015	5.67e-11	-12.25393	-10.94004	-11.74584
3	388.6361	23.90634	5.88e-11	-12.24131	-10.34347	-11.50740
4	403.1775	20.09349	6.50e-11	-12.18827	-9.706478	-11.22854
5	428.5959	31.42647*	5.00e-11	-12.53076	-9.465016	-11.34521

Tablo 3.4'e göre tahmin edilecek VAR modeli için, LR, FPE, AIC, HQ bilgi kriterleri en uygun gecikme uzunluğu olarak ikinci gecikme uzunluğuna işaret etmektedir. SC ve HQ bilgi kriteri için uygun görülen birinci gecikme uzunluğu ile tahmin edilen VAR(1) modelde otokorelasyon sorunu tespit edilmiştir.

Tablo 3.3 ve Tablo 3.4 sonuçlarına göre AB için VAR (4), Türkiye için VAR(2) modeli tahmin edilerek, oluşturulan modellerin varsayımları sınanmıştır. AB serileri ile tahmin edilen VAR(4)'e göre modelinin durağan olup olmadığını göstermek amacıyla otoregresif ters kök grafiği şekil 3.3'te yer almaktadır.

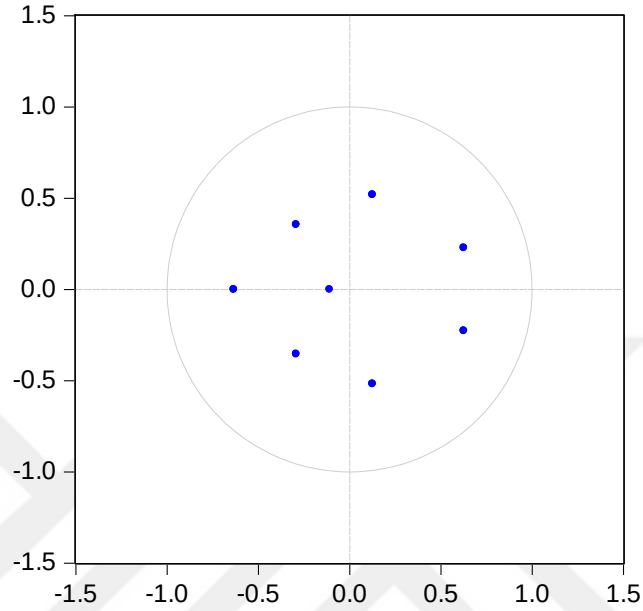
Şekil 3.6: AB VAR(4) Modeli AR Karakteristik Polinomlarının Ters Köklerinin Birim Çember Konumu



Şekil 3.3'e göre otoregresif ters köklerinin tamamının birim çember içinde bulunması tahmin edilen VAR (4) modelinin istikrarlı olduğunu göstermektedir. Türkiye serileri ile tahmin edilen VAR (2)'e göre modelinin durağan olup olmadığını göstermek amacıyla otoregresif ters kök grafiği şekil 3.4'te yer almaktadır.

Şekil 3.7: Türkiye VAR(2) Modeli AR Karakteristik Polinomlarının Ters Köklerinin Birim Çember Konumu

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial



Şekil 3.4’te yer alan, Türkiye serileri ile tahmin edilen VAR(2) modelinde otoregresif ters köklerinin tamamının birim çember içinde yer alması tahmin edilen modelin durağanlık koşuluğu sağladığını göstermektedir. Tahmin edilen modellerde otokorelasyon ve değişen varyans varlığını test etmek amacıyla LM ve Joint testleri uygulanmıştır. Tablo 3.5 ve tablo 3.6’da AB serileri ile tahmin edilen VAR(4) modelinin otokorelasyon ve değişen varyans test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.5: AB VAR(4) Modeli Otokorelasyon-LM Testi Sonuçları

Gecikme	LM İstatistiği	Olasılık Değeri
1	14.27591	0.5782
2	15.39706	0.4958
3	18.18697	0.3131
4	13.65637	0.6243
5	12.73511	0.6920

Tablo 3.5’te yer alan AB Var modeli LM testi sonuçlarına göre modelde hata terimlerinin otokorelasyon olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 3.6: AB VAR(4) Modeli Değişen Varyans Testi Sonucu

Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık
313.7751	320	0.5876

Hata terimlerinin varyansının sabit olup olmadığını gösteren tablo 3.6 sonuçlarına göre; hata terimlerinin varyansının tüm gözlemler için değişmediği, yani değişen varyans sorunun olmadığı gözlemlenmiştir. Yapılan testler sonucunda VAR(4) modelinin gerekli şartları taşıdığı gözlemlenmiştir. Türkiye serileri ile tahmin edilen VAR (2) modeline ait otokorelasyon ve değişen varyans test sonuçları tablo 3.7 ve tablo 3.8’ de yer almaktadır.

Tablo 3.7: Türkiye VAR(2) Modeli Otokorelasyon-LM Testi Sonuçları

Gecikme	LM İstatistiği	Olasılık Değeri
1	16.59298	0.4124
2	22.12970	0.1391
3	7.129800	0.9707

Tablo 3.7’de yer alan LM testi sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde modelde otokorelasyon sorunun olmadığı gözlenmiştir. Hata terimlerinin varyansının sabit olup olmadığını gösteren tablo 3.8’e göre; hata terimlerinin varyansının tüm gözlemler için değişmediği, diğer bir deyişle sabit varyansa sahip olduğu gözlenmiştir.

Tablo 3.8: Türkiye VAR(2) Modeli Değişen Varyans Testi Sonucu

Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
135.3840	160	0.9216

VAR modellerinin model kalıntılarının normal dağılıp dağılmadığını sınamak amacıyla normallik testine tutulmuştur. AB ve Türkiye serileri elde edilen sonuçlar sırasıyla tablo 3.9 ve 3.10 yer almaktadır.

Tablo3. 9:AB VAR (4) Modeli Normallik Test Sonuçları

Bileşenler	Jarque-Bera	Serbestlik Derecesi	Olasılık
1	3.037393	2	0.2190
2	3.713867	2	0.1562
3	1.934451	2	0.3801
4	2.284164	2	0.3192
Ortak	10.96988	8	0.2034

Tablo 3.9' a göre tahmin edilen AB VAR(4) modeli için Jarque-Bera test istatistiği 10.96988 ($p = 0.2034$) olarak hesaplanmıştır. Olasılık değeri ($p > 0.05$) olduğundan kalıntıların normal dağıldı hipotezi reddedilemez, model kalıntıları normal dağılmaktadır.

Tablo3.10: Türkiye VAR (2) Modeli Normallik Test Sonuçları

Bileşenler	Jarque-Bera	Serbestlik Derecesi	Olasılık
1	0.005761	2	0.9971
2	2.066571	2	0.3558
3	1.548017	2	0.4612
4	1.994872	2	0.3688
Ortak	5.615221	8	0.6902

Tablo 3.10' a göre tahmin edilen Türkiye VAR(2) modeli için Jarque-Bera test istatistiği 5.61 ($p = 0.6902$) olarak hesaplanmıştır. Olasılık değeri ($p > 0.05$) olduğundan kalıntıların normal dağıldı hipotezi reddedilemez, model kalıntıları normal dağılmaktadır.

3.7. Bulgular

Çalışmanın bu aşamasında AB ve Türkiye serileri ile ele alınan dönemde, tahmin edilen VAR modellerinden hareket ederek, analize dâhil edilen değişkenlerin tüketim harcamaları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu bağlamda öncelikle değişkenlerin Granger Nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Aralarında Granger

Nedensellik ilişkisi tespit edilen değişkenlerin tüketim harcamaları üzerindeki etkisini incelemek amacıyla, VAR modellerinde etki-tepki analizi ile analize dâhil edilen değişkenlerde meydana gelen şokların tüketim harcamaları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Varyans ayrıştırması ile tüketim harcamalarında meydana gelen değişimlerin açıklanma gücü incelenmiştir.

3.7.1. Granger Nedensellik Test Sonuçları

Tablo 3.11: AB VAR(4) Modeli Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı değişken : Tüketim (D(CONS))			
	Ki-Kare	Serbestlik derecesi	Olasılık
Gelir: (D(GDP))	21.90050	4	0.0002
Faiz :INTEREST	1.723063	4	0.7865
İşsizlik:(D(UNEMPLOYMENT))	9.945104	4	0.0414

Tablo 3.11’ da yer alan Granger nedensellik sonuçlarına göre; %5 anlamlılık düzeyine göre, ele alınan dönemde gelir ve işsizlik değişkenleri, tüketimin granger nedenidir. Benzer şekilde Guisan (2004) ABD’de 1971-2002 yılları arasında tüketicilerin gelirleri ve tüketimleri arasındaki ilişkinin nedenselliğini araştırdığı çalışmada, gelir ile tüketim arasında %5 anlamlılık düzeyinde nedensellik olduğunu bildirmiştir. Ayrıca ABD’de ve Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde tüketim ve işsizlik arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yürütülen bazı çalışmalarda (Bentolila ve Ichino, 2001; Ganong ve Noel, 2015; Alegre ve Pou, 2016), bu çalışma sonuçlarını destekler şekilde tüketim ve işsizlik arasında ilişki olduğu ifade edilmiştir. Faiz oranları ile tüketim arasında ise %5 anlamlılık düzeyinde herhangi bir nedensellik bağı tespit edilmemiştir. Faiz ile tüketim arasındaki nedenselliğin araştırıldığı birçok çalışmada (Kandil ve Mirzaie, 2011; Yusuf ve ark., 2017; Lugilde vd, 2017;) bu iki değişken arasında nedensellik ilişkisi olduğunu vurgulamasına rağmen, AB hane halkının tüketim eğiliminin düşük olması, faiz ile tüketim arasında nedensellik ilişkisinin tespit edilememesine neden olabileceği söylenebilir.

Tablo 3.12: Türkiye VAR(2) Modeli Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Tüketim D(TUK)			
Değişkenler	Ki-kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
Gelir: D(GEL)	2.819691	2	0.2442
İşsizlik: ISZ	7.546350	2	0.0230
Faiz: D(FAIZ)	24.18031	2	0.0000

Tablo 3.12’da yer alan Granger Nedensellik testi sonuçlarına göre, % 5 anlamlılık düzeyinde ele alınan dönemde faiz ve işsizlik değişkenleri tüketimin Granger Nedenidir. Ersin ve Ergeç (2018) bu çalışma sonuçlarına benzer şekilde işsizlik ve tüketim arasında nedensellik olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca Kiren Gürler ve ark. (2018) da 2008 krizi öncesinde ve sonrasında faiz oranlarının gösterdiği değişkenliklerin tüketim harcamalarını doğrudan etkilediğini bildirmiştir. Buna göre; 2008 krizi öncesinde faiz oranlarının yükselmesiyle tüketicilerin tüketim harcamaları azalmış, akabinde 2008 krizinden sonra toparlanma süreciyle birlikte mevduat faiz oranlarının düşüşü ile tüketim harcamalarında artışlar gözlenmiştir. Dolayısıyla Türkiye koşullarında faiz ile tüketim arasındaki nedensellik, Kiren Gürler ve ark. (2018) tarafından da vurgulanmıştır. Gelir ve tüketim değişkenleri arasında ise ele alınan dönemde % 5 anlamlılık düzeyinde nedensellik bağı tespit edilmemiştir. Gelir değişkeni, tüketim harcamalarının Granger Nedeni değildir. Altunöz (2014) bu çalışma sonuçlarına benzer bir şekilde Türkiye koşullarında gelir değişkeni ile tüketim değişkeni arasında nedensellik ilişkisi olmadığını ve gelir değişkeninin tüketim harcamalarını tek başına açıklamada yeterli olduğunu vurgulamıştır. Diğer taraftan, bu sonuçlara paralel olarak Guisan (2004), Meksika’daki tüketicilerin gelirleri ve tüketimleri arasında karşılıklı olarak nedensellik olmadığını ortaya koymuştur.

3.7.2. Etki-Tepki (Impulse-Response) Analizi Sonuçları

Etki-Tepki (impulse-response) fonksiyonu VAR modelindeki içsel (endojen) değişkenlerin hata terimindeki rassal şoklara karşı tepkisini ölçmektedir (Sevünteğin ve Çınar, 2014: 510). Diğer bir deyişle etki-tepki fonksiyonu standart sapma

şokundaki bir içsel değişkenin cari ve gelecek değerindeki yeniliğe etkisini ifade eder (Kutlar, 2017: 46).

AB serileri ile oluşturulan VAR(4) modelinde tüketim değişkeni için elde edilen etki-tepki fonksiyonları tablo 3.13’de yer almaktadır.

Tablo 3.13: AB VAR (4) Modeli Etki-Tepki Fonksiyonları

Dönem	D(CONS) (Tüketim)	D(GDP) (Gelir)	D(INTEREST) (Faiz)	UNEMPLOYMENT (İşsizlik)
1	0.022211 (0.00204)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)
2	0.004305 (0.00350)	-0.000680 (0.00323)	0.004060 (0.00322)	-0.008553 (0.00318)
3	-0.007308 (0.00366)	0.001518 (0.00333)	0.001469 (0.00336)	-0.006334 (0.00331)
4	-0.002930 (0.00357)	-0.002787 (0.00331)	0.003416 (0.00361)	0.002501 (0.00273)
5	0.000834 (0.00365)	0.006571 (0.00313)	0.002118 (0.00358)	0.001920 (0.00253)
6	0.002450 (0.00321)	0.001368 (0.00276)	-0.003595 (0.00312)	-0.003823 (0.00234)
7	0.001449 (0.00286)	-0.001079 (0.00249)	-0.000696 (0.00252)	-0.002906 (0.00229)
8	-0.002845 (0.00239)	-0.001367 (0.00228)	0.002431 (0.00211)	-0.000146 (0.00204)
9	-0.001686 (0.00230)	0.004715 (0.00222)	0.000836 (0.00193)	0.000624 (0.00193)
10	0.002670 (0.00213)	-0.002154 (0.00196)	-0.000455 (0.00162)	-0.001303 (0.00186)

Tabloya göre, tüketim harcamalarında meydana gelen %1 birimlik rassal şok, tüketim harcamalarını ilk dönem % 0.0222112 birim, ikinci dönemde ise etkisini arttırarak % 0.004305 birimlik pozitif etki yaratmaktadır. Tüketimde meydana gelen şoklar ilerleyen dönemlerde yaklaşık 16 dönem (3 yıl) sonra etkisini yitirmektedir (Ek-1). Gelirde meydana %1 birimlik rassal şok ilk dönem tüketim harcamalarına üzerinde herhangi bir etkide bulunmazken, ikinci dönemde tüketim harcamalarında % -0.000680 birimlik azalışa neden olmaktadır. Gelir şoklarının tüketimin harcamalarına etkisi ilerleyen dönemlerde azalan dalgalı bir seyir izlemektedir (Ek-

1). İşsizlik oranlarında meydana %1 birimlik rassal şok, tüketim harcamalarında ilk dönem herhangi bir etki yaratmazken, ikinci dönem tüketim harcamalarında %-0.008553 birimlik azalışa neden olmaktadır. İşsizlikte meydana gelen şok genellikle tüketimde negatif bir etkiye neden olmakta ve 14 dönem sonra etkisini yitirmektedir (Ek-1).

Tablo3.14’de Türkiye serileri ile tahmin edilen VAR(2) modelinde, tüketim harcamalarına ait etki-teki analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.14: Türkiye VAR (2) Modeli Etki-Tepki Fonksiyonları

Dönem	D(TUK_D11)	D(GEL_D11)	ISZ	D(FAİZ)
1	0.018794 (0.00170)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)
2	0.001166 (0.00266)	0.000450 (0.00294)	-0.001798 (0.00313)	-0.012206 (0.00273)
3	0.006768 (0.00257)	-0.000986 (0.00298)	0.001823 (0.00278)	0.000782 (0.00299)
4	-0.000245 (0.00237)	-0.003170 (0.00211)	0.003054 (0.00261)	-0.003936 (0.00245)
5	0.001532 (0.00200)	0.000635 (0.00124)	0.003578 (0.00227)	0.000733 (0.00180)
6	-0.000905 (0.00148)	-0.000300 (0.00096)	0.002557 (0.00182)	-0.000535 (0.00147)
7	0.000271 (0.00112)	0.000131 (0.00069)	0.002030 (0.00146)	0.000158 (0.00101)
8	-0.000708 (0.00083)	-0.000163 (0.00039)	0.000920 (0.00116)	-0.000106 (0.00063)
9	-0.000118 (0.00064)	9.33E-05 (0.00026)	0.000616 (0.00094)	0.000341 (0.00044)
10	-0.000378 (0.00046)	1.08E-05 (0.00017)	0.000198 (0.00071)	6.00E-05 (0.00032)

Tabloya göre işsizlik oranlarında meydana gelen % bir birimlik şok, tüketim harcamalarında ilk dönem %-0.001798 birimlik azalışa neden olurken sonraki dönemlerde tüketim harcamaları üzerinde pozitif bir etkiye neden olmaktadır. Meydana gelen şokun etkisi 10 dönem (2.5 yıl) sonra etkisini yitirmektedir (Ek-2). Faiz oranlarında meydana gelen % 1 birimlik şok ilk dönem herhangi bir etki göstermezken ikinci dönemde %-0,12206 birimlik azalışa neden olmaktadır. Faiz

şoklarına tüketim harcamaları üzerinde negatif bir etkiye sahip iken, bu şokların etkisi 5 dönem (yaklaşık bir buçuk yıl) sonra etkisini yitirmektedir (Ek-2).

3.7.3 Varyans Ayırıştırması

Çalışmada, son olarak tüketim harcamalarının varyansında meydana gelen değişimlerin VAR sistemine dâhil edilen diğer değişkenler tarafından ne düzeyde açıklandığını tespit etmek amacıyla varyans ayırıştırması sonuçlarına yer verilmiştir. AB ve Türkiye ait varyans ayırıştırması sonuçları sırasıyla tablo 3.15 ve tablo 3.16’te yer almaktadır.

AB serileri ile tahmin edilen VAR modelinden elde edilen, tüketim değişkenine ait varyans ayırıştırması sonuçları tablo 3.15’te yer almaktadır.

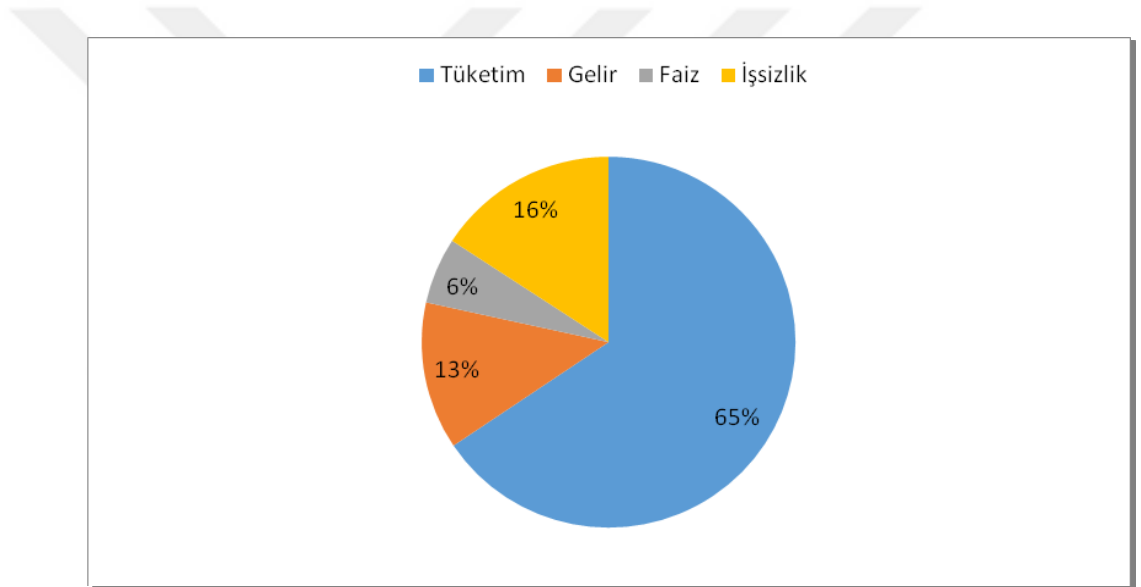
Tablo 3.15: AB Tüketim Değişkeni Varyans Ayırıştırması

Dönem	Standart Hata	D(CONS)	D(GDP)	D(INTEREST)	UNEMPLOYMENT
1	0.022211	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.024535	85.03210	0.076719	2.738662	12.15252
3	0.026457	80.75755	0.395199	2.663413	16.18384
4	0.027097	78.15664	1.434758	4.128389	16.28021
5	0.028041	73.07162	6.831816	4.425375	15.67119
6	0.028665	70.65309	6.765110	5.807494	16.77431
7	0.028877	69.87202	6.805787	5.780686	17.54151
8	0.029151	69.51791	6.898294	6.367822	17.21598
9	0.029596	67.76601	9.230327	6.257375	16.74629
10	0.029826	67.52589	9.609878	6.184456	16.67977

Tabloya göre ilk dönem tüketim değişkeninin varyansında meydana gelen değişimlerin tamamı yine kendisi tarafından açıklanmaktadır. İkinci dönemde tüketim değişkeninin varyansında meydana gelen değişimlerin %85’i tüketimin

kendisi tarafından açıklanmaktayken, %0.07 si gelir, %2.73'ü faiz ve %12,15'ise işsizlik tarafından açıklanmaktadır. İlerleyen dönemlerde tüketimin varyansında meydana gelen değişimlerin tüketim tarafından açıklanma gücü etkisi yitirmektedir. Buna karşıt olarak işsizliğin, tüketimin varyansındaki değişimlerin açıklama gücü ise artmaktadır. Çalışmada ele alınan dönemde 59 gözlem için varyans ayrıştırması sonuçlarının ortalamaları şekil 3.5'te yer almaktadır.

Şekil 3.8: AB Tüketim Değişkenine ait Varyans Ayrıştırması Ortalamasına ait Sonuçlar



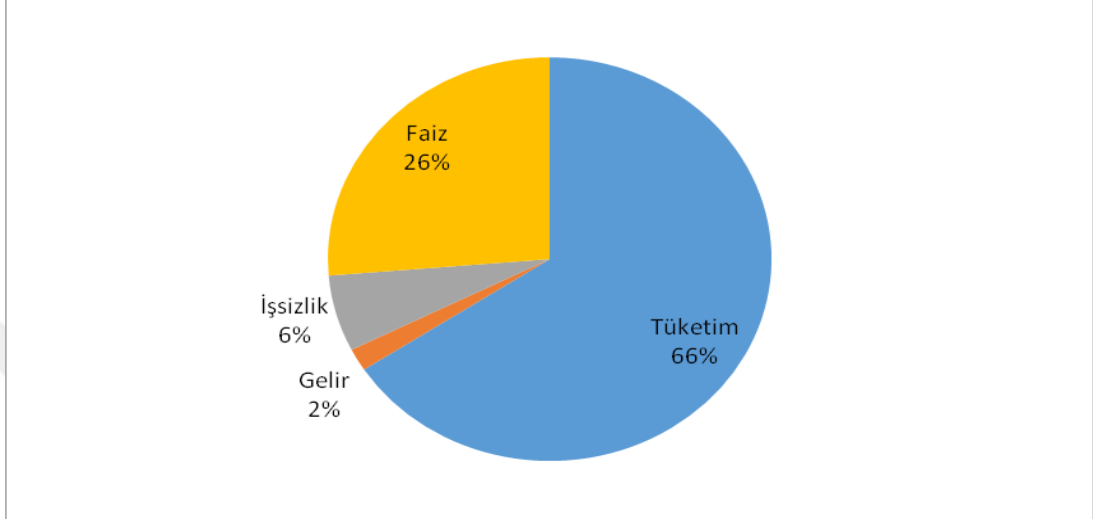
Şekil 3.5'e göre çalışmada ele alınan dönemde tüketimin varyansında meydana gelen değişimlerin ortalama %65'i tüketim kendisi tarafından, %16'sı işsizlik, %13'ü gelir ve %6'sı ise faiz tarafından açıklanmaktadır. AB serileri ile elde edilen bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde tüketim harcamalarında meydana gelen değişimlerin büyük bir kısmı yine tüketim tarafından açıklanmaktadır. Türkiye serileri ile tahmin edilen VAR modelinde tüketim değişkenine ait varyans ayrıştırması sonuçları tablo 3.16'te yer almaktadır.

Tablo 3.16 Türkiye Tüketim Değişkenine ait Varyans Ayırıştırması Sonuçları

Dönem	Standart Hata	D(TUK)	D(GEL)	ISZ	D(FAIZ)
1	0.018794	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.022517	69.93481	0.039922	0.637799	29.38747
3	0.023616	71.78881	0.210540	1.175634	26.82501
4	0.024344	67.56849	1.893957	2.679886	27.85767
5	0.024672	66.16816	1.910111	4.712054	27.20968
6	0.024829	65.47090	1.900786	5.713541	26.91477
7	0.024914	65.03570	1.890591	6.338688	26.73502
8	0.024942	64.97146	1.890628	6.460636	26.67728
9	0.024952	64.91958	1.890450	6.516222	26.67375
10	0.024956	64.92314	1.889906	6.520571	26.66638

Tablo 3.16'e göre ilk dönemde tüketim değişkeninin varyansının tamamı kendi gecikmeli değeri tarafından açıklanmaktadır. İkinci dönemde ise tüketim değişkeninin varyansındaki değişimin %69.93'ü tüketim tarafından açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra ikinci dönemde tüketim değişkeninin varyansının %29.38'i faiz, %0.63'ü işsizlik, %0.3'ü gelir tarafından açıklanmaktadır. Çalışmada ele alınan dönemde tüketim değişkenine ait 59 gözlem için varyans ayırıştırması ortalaması şekil 3.6'de yer almaktadır.

Şekil 3.9: AB Tüketim Değişkenine ait Varyans Ayrıştırması Ortalamasına ait Sonuçlar



Şekil 3.6'ya göre ele alınan dönemde tüketim varyansında meydana gelen değişimlerin %66'sı tüketim tarafından, %26'sı faiz, %6'sı işsizlik, %2'si ise gelir tarafından açıklanmaktadır. Buna göre tüketim harcamalarındaki değişimlerin büyük bir kısmı yine tüketim değişkeni tarafından açıklanmaktadır. Diğer taraftan faiz değişkeni tüketim harcamalarında medya gelen değişimleri açıklayan en önemli faktör olarak tespit edilmiştir.

SONUÇ

Türkiye ve AB hane halkının tüketimini belirleyen faktörlerin araştırıldığı bu çalışmada, birinci bölümde tüketim olgusu ve iktisat okullarının tüketim hakkında ortaya attığı hipotezler ele alınmıştır. İkinci bölümde tüketim harcamalarını etkileyen ekonomik, demografik ve sosyolojik faktörler güncel tartışmalar çerçevesinde açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise çalışmada kullanılan zaman serileri analiz metotları özetlenip, Türkiye ve AB hane halkları için VAR modelleri tahmin edilmiştir. Ampirik verilerin analiz edildiği kısımda ise 2002Q1-2018Q4 çeyrek dönemlik zaman aralığında her iki bölge için tüketimi etkileyen makroekonomik değişkenlerle incelenmiştir.

Tüketim harcamaları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki ve bu ilişkilerin yönü hakkında hem teorik hem de ampirik alanda farklı görüşlerin olduğu çalışmalar mevcuttur. Çalışmada, Türkiye ve AB hane halklarının tüketim davranışları arasındaki farklılığı ortaya koyarak literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Çalışmanın ampirik kısmında elektronik veri dağıtım sistemlerinden elde edilen verilerle yapılacak analizde sahte regresyon sorunu ile karşılaşmamak adına durağanlık sınamaları; ADF, PP, KPSS testleri ile incelenmiştir. Birim kök testleri sonucunda durağan olmayan serilerin birinci dereceden farkları alındığında durağan oldukları gözlenmiştir. Analize dâhil edilen değişkenlerin aynı mertebeden durağan olmamaları sebebiyle eş bütünleşme ilişkisi aranmamıştır. VAR modelleri tahmin edilirken gecikme uzunluğu AB için dört, Türkiye için ise iki olarak belirlenmiştir. Tahmin elden VAR modellerinin etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması sonuçları yorumlanmadan önce nedensellik ilişkilerinin tespit edilmesi amacıyla seriler Granger Nedensellik Testi'ne tabi tutulmuştur. Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre AB hane halkı tüketim harcamaları ile gelir ve tüketim harcamaları ile işsizlik arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken, faiz ile tüketim harcamaları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir. Türkiye serileri ile tahmin edilen VAR modelinde, tüketim harcamaları ile faiz ve tüketim

harcamaları ile işsizlik arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken, gelir ile tüketim harcamaları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

Türkiye serileri ile tahmin edilen VAR(2) modeli ile Granger Nedensellik testi sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde gelir- tüketim teorilerinin aksine, hane halkı geliri ile tüketim harcamaları arasında Granger Nedensellik ilişkisi saptanamamıştır. Elde edilen bu bulgu Varyans Ayırıştırması ve Etki-Tepki Analizi sonuçları tarafından da desteklenmektedir. Türkiye’de ele alınan dönemde gelir, tüketim harcamalarındaki değişimleri açıklamakta tek başına yetersiz bir değişken olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, son yıllarda daha çok tartışılan tüketim toplumu kavramıyla ilintilidir. Değişen dünya düzenine paralel olarak Baudrillard (2004)’ünde değindiği gibi tüketim kendi bağlamından koparılmış ve tüketim davranışı bir ihtiyacı karşılamadan ya da fayda elde etmenin ötesine taşınmıştır. Bu değişimlere paralel olarak Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren uygulanan liberal ekonomik politikalar sonucu kredi piyasaları genişlemiş ve hane halkının tüketici kredilerine erişimi artmış, likidite kısıtlamaları ise kısmen ortadan kalkmıştır. Küreselleşme ile birlikte, tüketim kalıplarında ciddi değişimler meydana gelmiştir. Bu durum Türkiye’de gelir ve tüketim arasındaki ilişkinin kısmen azalmasıyla sonuçlanmıştır. Analiz sonuçlarında Türkiye’de ele alınan dönemde tüketim harcamalarındaki değişimi açıklamakta en önemli değişken olarak faiz değişkeninin bulunması bu durumun bir sonucudur. Tüketim harcamaları, faiz değişkeninde meydana gelen bir birimlik şoka diğer değişkenlerden daha çok tepki vermekte (Bk: Ek-2) ve bu durum hane halkının tüketim harcamalarını karşılamak adına daha fazla borçlanma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Tüketime, gelirden kısmen bağımsız olması ve faize daha duyarlı olmasının bir sonucu olarak, hane halkının alıştığı belirli bir seviyedeki tüketim harcamasını yapabilmek adına kredi piyasasından borçlanma eğilimi göstermekte ve geliri üzerindeki borç yükünü arttırmıştır. Gelir üzerindeki borç yükünün artması ekonomik ve sosyal problemleri de beraberinde getirmektedir.

AB verileri ile tahmin edilen VAR(4) modeli ile Granger Nedensellik testi sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde tüketim harcamaları ile gelir arasındaki ilişki gelir- tüketim hipotezlerinin öngördüğü şekilde gerçekleşmiştir.

Gelir değişkeni tüketime Granger nedeni olmakla beraber, elde edilen bu bulgu varyans ayırıştırması ve etki tepki analizi sonuçları tarafından kısmen desteklenmektedir. Türkiye verileri ile tahmin edilen VAR(2) modeli elde edilen sonuca benzer nitelikte, gelir değişkeni AB hane halkı tüketim harcamalarındaki değişimleri tek başına açıklamakta yetersiz bulunmuştur. Diğer taraftan Avrupa Merkez Bankasının düşük faiz politikasına rağmen hane halkının faizdeki değişimlere karşın tüketim harcamalarında Türkiye hane halklarından daha az tepki verdiği gözlemlenmiştir (Bk:Ek-2). Bunun yanında AB hane haklarının tüketim harcamalarındaki değişimi açıklayan değişkenin belirsizlik (işsizlik) değişkeni ile arasında negatif ilişki saptanmıştır. Elde edilen bulgu AB hane halkının tüketim davranışının Türkiye hane halklarından ayrıldığı bir noktadır. İşsizliğin yarattığı gelir belirsizliği karşısında AB hane halkları tüketim harcamalarını kısımakta ve bu belirsizliğe karşı önlem almaktadır.

Türkiye ve AB hane halkları tüketim harcamalarını etkileyen makro ekonomik faktörler değerlendirildiğinde, her iki bölge farklı sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel değerlere tabi olmasına rağmen gelir değişkeni tüketim harcamalarındaki değişimi açıklamakta yetersiz bulunmasıyla benzer bir eğilime sahip olduğu saptanmıştır. Diğer taraftan her iki bölge hane haklarının gelir belirsizliği ve faiz oranları karşısında ise farklı tepkiler verdiği saptanmıştır.

Çalışmada AB ve Türkiye hane halkın tüketim harcamalarının etkilendiği makroekonomik değişkenler ele alınarak her iki bölgenin tüketim davranışındaki farklılıklar incelenerek literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Söz konusu bölgelerin kültürel ve sosyolojik farkları da irdelenerek gelir-tüketim ilişkisine ait literatür genişletilebilir.

KAYNAKÇA

- AÇIKALIN, S.,
LEVENT, E.:2004
“Veblen’ci Gösteriş Amaçlı Tüketim”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 4, Sayı 7, s. 1-18.
- AKALIN, G.
DİLEK, S.:2012
“Belirsizlik Altında Tüketici Kararları”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, Cilt:3, Sayı 6, s. 33-48.
- AKALIN, G.:2007
Uyumlaştırılmış Makroiktisadi Büyüklükler, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- AKDİ, Y.:2010
Zaman Serileri Analizi-Birim Kök ve Kointegrasyon, Gazi Kitapevi, 2.Baskı, 2010.
- AKTAN, C. C.:2008
Yeni İktisat Okulları, Seçkin Yayınları.
- ALEGRE, J.,
POU, L.:2016
“Consumption, Unemployment and the Great Recession: Does It Matter Who is Unemployed and for How Long?”, **International Journal of Manpower**, Vol. 37 Issue: 4, s.724-743.
- ALIMI, S. R.:2013
“Keynes' Absolute Income Hypothesis and Kuznets Paradox”, **Adekunle Ajasin University**, Akungba-Akoko, Ondo State Nigeria. MPRA Paper No. 49310.
- ALTAN, M.,
GÖKTÜRK, İ. E.:2007
“Türkiye’de Kredi Kartlarının Toplam Özel Nihai Tüketim Harcamalarına Etkisi Bir Çoklu Regresyon Analizi”, **Selcuk University Social Sciences Institute Journal**, Vol. 18, 2007.
- ALTUNÖZ, U.:2014
“Tüketim Fonksiyonu ve Türkiye için Gelir-Tüketim İlişkisinin Ampirik Analizi”, **International Conference on Eurasian Economies**, Sinop Üniversitesi.
- ANDO, A,
MODİGLİANI, F.:1963
“The Life Cycle Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests”. **The American Economic Review**, Vol. 53 No:1, pp. 55-84.

- ARDA, E.:2002 **Ekonomi Sözlüğü**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ARISOY, İ. “Business and Economics”, **Research Journal** Cilt: 5, Sayı 2, s. 33-45.
- AYTUN, C.:2014
- ARROW, K. J., “Conspicuous Consumption, İnconspicuous Leisure”, **The Economic Journal**, Vol 119, No 541, 2009, pp 497-516.
- DASGUPTA, P. S.: 2009
- ASTERİOU, D., **Applied Econometrics**, (Revised Edition), Palgrave Macmillan, New York.
- HALL, S. G.:2007
- ATHUKORALA, P.C., TSAİ, P. L.:2003 “Determinants of Household Saving in Taiwan: Growth, Demography and Public Policy” **The Journal of Development Studies**, Vol 39, No 5, 2003, pp. 65-88.
- AVRALIOĞLU, Z.:1976 **Üç Şehirde Tüketim Fonksiyonları**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara.
- AYTAÇ, Ö.:2002 “Boş Zaman Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** Cilt 12 Sayı 1, 231-260.
- AZGÜN, S.:2011 “Sürekli Gelir Hipotezinin Alternatif Bir Testi Zamanlar Arası Tüketim Dalgalanmaları, Ulusal Nakit Akımı ve Cari İşlemler Açıkları/An Alternative Test of Permanent Income Hypothesis: Intertemporal Consumption Fluctuations, National Cash Flow and Current Account Deficits”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt: 11, No: 4, 2011, s.601-602.
- BAGLIANO, F. C., **Models for Dynamic Macroeconomics**, Oxford University Press on Demand.
- BERTOLA, G.:2004
- BAKIRCI, F.:1999 “Tüketici Karar ve Davranışlarını Belirleyen Faktörler ve İki Grup İlde Tüketim Fonksiyonları İle Mukayesesi”, Basılmamış Doktora Tezi,

- Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Sivas.
- BĂLĂ, R. M.:2015 “Changes of Private Consumption of Patterns in Romania and the EU: Evidence Before, During and After Crisis”, **International Journal of Economics and Management**, Vol. 3 No.10, 2015, pp.108-129.
- BALOĞLU, B.:2000 “Enflasyona Sebep Olan Tüketim Harcamalarının Sosyolojik Açılımı” **Sosyoloji Konferansları** Cilt 26, No 26, s.137-157.
- BANDE, R.,
RIVEIRO, D.:2013 “Private Saving Rates and Macroeconomic Uncertainty: Evidence From Spanish Regional Data”, **The Economic and Social Review**, Vol.44. No.3, 2013, pp.323-349.
- BARIŞIK, S.,
KESİKOĞLU, F.:2006 “Türkiye’de Bütçe Açıklarının Temel Makro Ekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi”, (1987-2003 VAR, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayrıştırması”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi** Cilt 61, No 4, s.4-61.
- BENTOLİLA, S.,
ICHİNO, A.:2000 “Unemployment and Consumption: Are Job Losses Less Painful near the Mediterranean?” (No. 372). **CESifo Group Munich**.
- BİLGİLİ, F.:2010 “Random Walk, Excess Smoothness or Excess Sensitivity? Evidence from Literature and an Application for Turkish Economy”, **University Library of Munich, Germany**.
- BOCUTOĞLU, E.:2013 **Makro İktisat Teoriler ve Politikalar**, 10. Baskı, Murathan Yayınevi, Ankara.
- BOCUTOĞLU, E.:2014 **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Murathan Yayınevi, 2012.

- BİLGİLİ, Y.:2014 **Karşılaştırmalı İktisat Okulları**, İkinci Sayfa Yayınları, İstanbul.
- BODUR, F. B.,
AVCI, G. M.:2015 “Household Expenditure Patterns: Evidence from Working-Couple Households in Turkey”, **International Review of Economics and Management**, Cilt 3, Sayı 2, 2015, s. 85-108.
- BONSU, C. O.,
MUZINDUTSI, P. F.:
2017 “Macroeconomic Determinants of Household Consumption Expenditure in Ghana: A Multivariate Cointegration Approach”, **International Journal of Economics and Financial Issues**, Vol. 7, No 4, pp.737-745.
- CAMPBELL, J.,
MANKİW, G.:1989 “Consumption, Income and Interest Rates: Reinterpreting the Time Series Evidence”, NBER Chapters, in: NBER Macroeconomic Annual, **National Bureau of Economic Research**, Vol. 4, No 4, 1989, pp.185-246.
- CARROLL C. D.,
RHEE B.,
RHEE C.:1994 “Are There Cultural Effects on Saving? Some Cross-Sectional Evidence” **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 109, No. 3, pp. 685–699.
- CARROLL, C. D.:2001 “A Theory of The Consumption Function, With and Without Liquidity Constraints”, **Journal of Economic perspectives**, Vol.15 No. 3, pp. 23-45.
- CEMALCILAR, İ.:1998 **Pazarlama, Kavramlar Kararlar**, Beta/Basım Yayın, İstanbul.
- CERİTOĞLU, E.:2012 “Health Expenditures Risk, Purchase of Private Health Insurance, and Precautionary Saving in Turkey”, **Central Bank of the Republic of Turkey**, Retrieved April, 12, 2014.
- CHAO, A.
SCHOR, J. B.: 1998 “Empirical Tests of Status Consumption: Evidence from Women's Cosmetics”, **Journal of**

- CHAO, H.:2003 **Economic Psychology**, Vol. 19, No 1, pp.107-131.
- CHRYSTAL, K. A., MIZEN, P.:2005 “Milton Friedman and the Emergence of the Permanent Income Hypothesis”, **History of Political Economy**, Vol. 35. No:1: 77-104.
- ÇALIŞKAN, Ş.:2010 “A Dynamic Model of Money, Credit, and Consumption: A Joint Model for the UK Household Sector”, **Journal of Money, Credit and Banking**, pp. 119-143.
- ÇOLAK, Ö. F., ÖZTÜRKLER, H.:2012 Türkiye’de gelir eşitsizliği ve yoksulluk. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı.59, 89-132.
- D’ACUNTO, F., HOANG, D., WEBER, M.:2015 “Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye’de Hane halkı Tasarruf Eğiliminin Analizi”, **Bankacılar Dergisi** Cilt. 82, Sayı.1, s.1-43.
- DARBY, M.:1975 “Inflation Expectations and Consumption Expenditure”. **Chicago Booth Global Market Working Paper Series**, Working Paper.
- DEATON, A.:1992 “Postwar U.S. Consumption, Consumer Expenditures, and Saving”, **The American Economic Review, Papers and Proceedings of the Eighty-seventh Annual Meeting of the American Economic Association** Vol.65, No.2, s. 217-222.
- DEMİR, Ö.:2000 **Understanding Consumption**, Oxford University Press.
- DEMİRAL, M.:2007 **Devlet Rekabet Mülkiyet ve İktisat**, Değişim Yayınları, Adapazarı, 1. Baskı.
- DEMİREZEN, Ö.:2015 **Türkiye Ekonomisi İçin Tüketim Fonksiyonu Tahmini (1980–2005)**, 1. Baskı.
- “Türkiye’de Kredilerin Özel Tüketim

- Harcamalarına Etkisi”, **Uzmanlık Tezi**, Kalkınma Bakanlığı Yayın No:2941.
- Denizer, C., Wolf, H., Ying, Y.:2002 “Household Savings in the Transition”. **Journal of Comparative Economics**, Vol.30, No.3, pp.463-475.
- DICKEY, D.A., FULLER, W. A.:1979 “Distribution of The Estimators For Autoregressive “Time Series with A Unit Root”, **Journal of the American Statistical Association**,1979/74, pp. 427-431
- DOUGLAS, M., ISHERWOOD,B.: 1996 **The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption**, London: Routledge Second Edition.
- DÖNEK, E.:1996 “Tüketim Modellerinde Gelir dağılımı ve Yaş Yapısı: İktisat Politikası Açısından Bir Değerlendirme”, **Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt.14, Sayı. 2, s.195-204.
- DUESENBERY, J. S. :1952 **Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior**, Cambridge: Harvard University Press.
- DURMAZ, Y. C.D. Y., CÖMERT, Y., DURMAZ, Y.:2006 “Tüketicinin Tatmini İle Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörlere Bütünleşik Yaklaşım ve Adıyaman İlinde Bir Alan Çalışması”, **Journal of Yaşar University**, Cilt. 1 No.4, s. 351-375.
- EĞİLMEZ, M.:2013 **Makro Ekonomi Türkiye’den Örneklerler**, 5.Baskı, Remzi Kitapevi.
- ENDERS, W.:2010 **Applied Econometric Time Series**, Wiley, (Third Edition), John Wiley&Sons, Inc, United States of America.
- ERCOLANI, V.:2016 “The Precautionary saving: theories, measurements and policies”, **Economic Bulletin**

- and Financial Stability Report Articles and Banco de Portugal Economic Studies, https://www.bportugal.pt/sites/default/files/anexos/papers/reev2n4_1_e.pdf , Erişim Tarihi:15.06.2019
- ERDOĞDU, O.:2007 “Tüketim Harcamaları ve Güven-Household Consumption Expenditures and Confidence”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 64, Sayı. 18, s.93-102.
- EROĞLU, N., FUNDA, K.:2017 “Türkiye’de Makro İhtiyatı Para Politikası Araçlarının Makroekonomik Değişkenlere Etkisinin Var Analizi İle İncelenmesi”, **İstanbul İktisat Dergisi/Istanbul Journal of Economics**, Cilt 67. Sayı:2: s.59-88.
- ESENAY. D.:2001 “1980’den Günümüze Türkiye’de Enflasyon Serüveni” **Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim ve Ekonomi** Cilt.11, Sayı.1, 2001, s.176-184.
- EŐİYOK, B. A.:2016 “Tüketim Toplumu, Artan Borçlar ve Eksik Tüketim Krizi (mi)?”, **İktisat ve Toplum Dergisi**, Sayı.73.
- EVANS, M. K.:1969 **Macroeconomic Activity, Theory, Forecasting and Control**. New York: Harper&Row Publishers.
- EZEJI, C. E., AJUDUA, E. I.:2015 “Determinants of Aggregate Consumption Expenditure in Nigeria”, **Journal of Economics and Sustainable Development**, Vol. 6, No. 5, pp. 164-168.
- FELDERER, B. HOMBURG S. B.: 2010 **Makro İktisat ve Yeni Makro İktisat**, (Çev. Prof. Dr. Osman Aydoğuş-Doç. Dr. Oğuzhan Altay), Efil Yayınevi 1. Baskı, Ankara.
- FOTROS, M. H., “Income Inequality, Consumption Expenditures

- MAABOUDİ, R.:2010 Inequality, and Their Relationships. Evidence from Iranian Developing Economy”, **Working Papers Series**.
- FRIEDMAN, M.:1957 **A theory of the Consumption Function**, Princetaon, Universty Press.
- GIDDENS, A.:2000 **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, (Çev. O. Akınhay), Alfa Yayınları.
- GÖKÇE, A.:2002 “İMKB’de Fiyat-Hacim İlişkisi: Granger Nedensellik Testi”, **İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** Cilt. 43, No. 41, s.1-6.
- GRIGOLI, F.,
HERMAN, A.
SCHMİDT-HEBBEL, K.:2014 “World Saving”, **International Monetary Fund**, Journal Issue, Vol. 204, pp. 1-55.
- GANONG P., ve NOEL P.:2015 “How does unemployment affect consumer spending?” **Technical Report, Working Paper**, <https://www.nber.org/papers/w22274> Erişim Tarihi: 01.07.2019
- GUIN, B.:2015 “Culture and Household Saving”. **Mimeo, University of St.Gallen**. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2698872 , Erişim Tarihi: 10.06.2019.
- GUISAN, M. C.:2004 “A Comparison of Causality Tests Applied to the Bilateral Relationship between Consumption and GDP in the USA and Mexico”. **International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies**, Vol. No. 1, pp. 115-130.
- GUJARATI, D.:2016 **Örneklerle Ekonometri**, (Çev. N. Bolatoğlu), Ankara, BB101 Yayınları.
- GUPTA, N.:2011 “Globalization Does Lead To Change in Consumer Behavior: An Empirical Evidence of Impact of Globalization n Changing Materialistic

- Values in Indian Consumers and its After Effects”, **Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics**, Vol. 23, No. 3, pp. 251-269.
- GÜRAN, N.:2002 **Makro Ekonomik Analiz**, İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- HALL, R. E.:1978 “Stochastic Implications of the Life Cycle-Permanent Income Hypothesis: Theory and Evidence”, **The Journal of Political Economy**, pp. 971-987.
- HOLMES, C.:2011 “The Impact of Credit Constraints on Private Aggregate Consumption”, **Business, Finance & Economics in Emerging Economies**, Vol.6, No.1, 2011.
- HÜLÜR, H.:2000 “Küreselleşme ve Toplumbilimsel Kuramlaştırma Sorunu”, **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, Cilt. 1, Sayı 2, S. 27-36.
- HVIİD, S. J.,
KUCHLER, A.:2017 “Consumption and Savings in A Low Interest-Rate Environment”. **Danmarks Nationalbank Working Papers**, pp. 1-35.
- IKWUAGWU, EBERECHİ
B., ARIWA, FLORENCE O.,
ONYELE, KINGSLEY
O.:2017 “Determinants of Aggregate Consumptin in Nigeria (1981-2015)”. **International Journal of Economic and Financial Management**, Vol.2 No.3 pp. 51-63.
- IANOLE, R., & DRUICĂ, E.
(2015). “Testing the Keynesian Consumption Hypothesis on European Panel Data”. **Revista Romana de Economie**, Vol. 40 No.1, pp. 49-71
- IRVINE, I.,
WANG, S.:2001 “Saving Behavior And Wealth Accumulation In A Pure Lifecycle Model with Income Uncertainty”, **European Economic Review**, Vol. 45, No. 2, pp. 233-258.

- İBRAHİM ABBAS M.:2014 “The Private consumption Function in Suudi Arabia”, **American Journal of Busines and Management**, Vol. 3 No. 2 pp.109-116
- JAPPELLI, T.,
PISTAFERRI, L.:2017 **The economics of consumption: Theory and Evidence**, Oxford University Press.
- JAPPELLI, T.,
PISTAFERRI, L.:2010 “The Consumption Response to Income Changes”, **Annual Review of Economics**, Vol. 2.No. 1, pp 479-506
- KANDİL, M.,
MIRZAIE, I. A.:2001 “Consumption, Credit, And Macroeconomic Policies: Theory and Evidence From The United States”, **Global Economic Review**, Vol. 40, No. 3, pp. 323-360.
- KARGI, B.:2014 “Türkiye Ekonomisinde Sürekli Gelir Hipotezine İlişkin Kanıtlar: Zaman Serileri Analizi (2004-2012) ”, **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 2, Sayı. 42.
- KAZGAN, G.:2012 **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 18. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KEYNES, J. M.:2010 **Genel Teori İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi**, Kalkedon Yayınları, 2. Baskı.
- KEHO, Y.:2019 “An Econometric Analysis of the Determinants of Private Consumption in Cote d’Ivoire”, **Theoretical Economics Letters**, Vol.9, pp.947-958.
- KIRAY, M.:2005 **Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, Hazırlayan, Nigan Bayazıt, Bağlam Yayınları, Ankara.
- KIZILGÖL AYVAZ, Ö.:2012 “Kişisel Kazançların Belirleyicileri: Türkiye Örneği”, **Süleyman Demirel Üniversitesi**

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,
Cilt, 17, No:3: s.373-384.

KİREN GÜLER, Ö.,

ÜÇDOĞRUK BİRECİKLİ, Ş.,

KÖKCEN ERYAVUZ,
A.:2018

KOÇ. M.:2004

“Hane halkı Tüketim ve Gıda Harcamalarının
Kantil Regresyon Yöntemiyle Araştırılması”.
Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler
Dergisi, s. 219-238.

“Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi
Ve Genel Özellikleri”. **Erciyes Üniversitesi**
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2004, Cilt 1.
Sayı 17, s. 231-238.

KÓNYA, I.,

OHASHI, H.:2004

“Globalization and Consumption Patterns Among
the OECD Countries”.**Department of Eco-**
nomics Working Paper 586, Boston College,
ChestnutHill, MA.

KUKK, M.,

KULIKOV, D.,

STAEHR, K.:2012

KUTLAR, A.:2017

“Consumption Sensitivities in Estonia: Income
Shocks of Different Persistence”, **Working**
Papers of Eesti Pank, No.3, Tallinn, Estonia.

Adım Adım EvIEWS ile Uygulamalı Çok
Denklemlili Zaman Serileri, Umuttepe Yayınları,
Kocaeli.

KUZNETS, S.:1946

National Product since 1869, National Bureau of
Economic Research, New York.

KWIATKOWSKI, D.,

PHILLIPS, P. C. B.,

SCHMIDT, P.,

SHIN, Y.:1992

“Testing the Null Hypothesis of Stationarity
Against the Alternative of A Unit Root: Sure Are
We That Economic Time Series Have A Unit
Root?”, **Journal of Econometrics**, Vol.54, No. 1-
3, pp. 159-178.

LEE, J. J.,

SAWADA, Y.:2010

“Precautionary Saving under Liquidity
Constraints: Evidence from Rural Pakistan”,
Journal of Development Economics, Vol. 91 No.
1: pp.77-86.

- Levacic, R., Rabmann, A.:1982 **Macroeconomics, An Introduction to Keynesian Neoclassical Controversies** (Second Edition). London: Mac Millan Publishers Ltd.
- LUGILDE, A., BANDE, R., & RIVEIRO, D.:2017 “Precautionary Saving: a Review of the Theory and the Evidence” (No. 77511). University Library of Munich, Germany.
- MALLEY, J., MOUTOS, T.:1996 “Unemployment and Consumption”, **Oxford Economic Papers**, Vol. 48No:4, 5, pp. 84-600.
- MANKIW, G. N.:2009: **Makroekonomi**, EflatunYayınevi, Ankara.
- MEGHIR, C.:2004 “A Retrospective on Friedmans’s Theory of Permanent Income”, **The Economic Journal**, Vol. 114, No. 114, pp. 293-306.
- MELLO Jr, L. R. D., CARNEIRO, F. G.: 2000 “Consumption Behaviour and Persistently High Inflation: Evidence from Latin America”, **Revista Brasileira de Economia**, Vol. 54, No.2, pp. 227-246.
- MEYER, B. D., SULLIVAN, J. X.: 2009 “Consumption and Income Inequality in the US: 1960-2008. Economic Crisis, Rising Unemployment and Policy Responses: What Does It Mean for the Income Distribution”, **Canadian Economic Association Annual Meetings**, February, pp. 8-9.
- Modigliani, F., Brumberg, R.:1980 **“Utility Analysis and Aggregate Consumption Functions: An Attempt at Integration.(Ed. A.Abel)”** The Collected Papers of Franco Modigliani, Volume 2, Cambridge: MIT Press.
- MUTH, J. F.:1961 “Rational Expectations and the Theory of Price Movements”, **Econometrica**, Vol. 29 No:3, pp. 15-335.

- NAR, M. Ş.:2015 “Küreselleşmenin Tüketim Kültürü Üzerindeki Etkisi Teknoloji Tüketimi”, **Journal of International Social Research**, Cilt.8, Sayı.37.
- NI, S.,
YOUN S.:2014 “New Evidence on Excess Sensitivity of Household Consumption”, **Journal of Monetary Economics**, Vol. 63, No. 1, pp. 80-94.
- NİŞANCI, M.:2003 **Talep Teorisi ve Hane halkı Tüketim Analizi**, Tablet Kitapevi.
- ODABAŞI, Y.,
BARIŞ, G.:2019 **Tüketici Davranışı**, MediaCat Akademi, 19. Baskı, İstanbul.
- OĞUZ, E. S.:2011 “Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 28, Sayı. 2, s.233-246.
- OMAY, U.:2008 “Boş Zamanın Manipülasyonu ve Çalışma”, **İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Cilt. 10 No. 3, s.122-147.
- ÖZDURAK, T. S.:2011 **İktisadi Düşünce Okulları**, XII Levha Yayınları 1. Baskı, İstanbul.
- ÖZER, M.,
TÜRKYILMAZ, S.:
2005 “Türkiye’de Enflasyon ile Enflasyon Belirsizliği Arasındaki İlişkinin Zaman Serisi Analizi”, **İktisat İşletme ve Finans**, Cilt. 20, No. 229, s.93-104.
- ÖZSUNGUR, F.,
GÜVEN, S.:2017 “Tüketici Davranışlarını Etkileyen Sosyal Faktörler ve Aile”, **International Journal of Eurasian Education and Culture**, Issue: 3, pp. (127-142).
- ÖZTÜRK F., ÇELEBİOĞLU, F., :2006 **Dünya Ekonomisinden Seçme Konular**, Seçkin Yayınları, Ankara.

- PALLEY, T. I.:2010
“The Relative Permanent Income Theory of Consumption: A Synthetic Keynes–Duesenberry–Friedman Model”, **Review of Political Economy**, Vol.22, No.1, pp. 41-56.
- PARASIZ, İ.,
EKREN, N.,
ALK, E. A.,
BAŞOĞLU, U.:2015
İktisadi Araştırma El Kitabı: İktisadi Verilerin Analizi, Temel Öngörü Yöntemleri, Ekin Basım Dağıtım, Bursa,
- PAULE-PALUDKIEWICZ, H.,
FUCHS-SCHÜNDELN, N.,
MASELLA, P.:2016
PAYA, M.:2007
“Cultural Determinants of Household Saving Behavior”, **The International German Socio-Economic Panel User Conference**.
Makro İktisat, Filiz Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul.
- PEHLIVAN, G. G.,
UTKULU, U.:2007
“Türkiye'nin Tüketim Fonksiyonu: Parçalı Hata Düzeltme Modeli Bulguları”, **Akdeniz University Faculty of Economics&Administrative Sciences Faculty Journal / Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 72, No. 14, s.7-14.
- PHILLIPS, P.C.B.,
PERRON, P.:1988
"Testing for A Unit Root in Time Series Regression". **Biometrika**, Vol. 75 No.2, pp.335-346.
- PISTAFERRI, L.:2001
“Superior Information, Income Shocks, and the Permanent Income Hypothesis”, **Review of Economics and Statistics**, Vol. 83, No:3, 465-476.
- PISTAFERRI, L.:2001
“Superior Information, Income Shocks, and the Permanent Income Hypothesis”, **Review of Economics and Statistics**, Vol. 83, No.3, pp. 465-

- REINHART, C. M.,
VÉGH, C. A.:1995
“Nominal Interest Rates, Consumption Booms, and Lack of Credibility: A Quantitative Examination”, **Journal of Development Economics**, Vol. 46, No. 2, 1994, pp. 357-378.
- REINHART, C. M.,
VÉGH, C. A.:1995
“Nominal Interest Rates, Consumption Booms, and Lack of Credibility: A Quantitative Examination”, **Journal of Development Economics**, Vol.46, No.2, pp. 357-378.
- SCHOOLEY, D. K.,
WORDEN, D. D.:2010
“Fueling the Credit Crisis: Who Uses Consumer Credit and What Drives Debt Burden&Quest”, **Business Economics**, Vol.45, No.4, pp. 266-276.
- SEVÜNTEKİN, M.,
NARGELEÇEKENLER,
M.:2005
Zaman Serileri Analizi, 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım.
- SEVÜNTEKİN, M., ÇINAR, M.:2014
Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı, 4. Baskı, Dora Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- SEYİDOĞLU, H.:2006
İktisat Biliminin Temelleri, Güzen Can Yayınları No.21, İstanbul.
- SHOHAM, A.,
MIKI, M.:2012
“The Role of Cultural Attributes in Savings Rates”, **Cross Cultural Management An International Journal**, Vol. 19 No. 3, pp. 304 – 314.
- SHUKLA, P.:2008
“Conspicuous Consumption Among Middle Age Consumers: Psychological and Brand Antecedents”, **Journal of Product & Brand Management**, Vol. 17, No. 1, pp. 25-36.
- SINGH, B.,
RAMESH, K. C.:1971
“The Relative Income Hypothesis-A Cross Country Analysis”, **Review of Income and**

- SİVRİ, U.,
ERYÜZLÜ, H.:2010
“Rasyonel Beklentiler-Yaşam Boyu Sürekli Gelir Hipotezinin”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Cilt. 64, No. 11, s.90-99.
- SKIDELSKY, R.:2003
Düşüncenin Ustaları, (Çev. Cemal Atilla), Keynes, 1. Baskı-Akdeniz Yayıncılık, İstanbul.
- SNOWDON, B. V.,
HOWARD, R.:2012
Modern Makroekonomi: Temelleri, Gelişimi ve Bugünü, Efil Yayınevi 1. Baskı, Ankara.
- SOMEL, C.:2014
Makro İktisada Giriş, Yordam Kitap, İstanbul.
- SUSAM, N.:2009
Türkiye’de Uygulanan Maliye Politikaları 1923-2008, Derin Yayınları, İstanbul.
- SÜMER, K. K.:2013
Makro Ekonometrik Modeller, Beşir Kitapevi, İstanbul.
- ŞENGÜL, S.,
SİGEZE, C.:2013
“Türkiye’de Hane Halkı Tüketim Harcamaları: Pseudo Panel Veri İle Talep Sisteminin Tahmini”, **International Conference On Eurasian Economies**.
- ŞENGÜR, M.,
TABAN, S.:2015
“Gelir Dağılımı-Tasarruf İlişkisi: Türkiye’de Hane halkı Gelir Türünün Tasarruflar Üzerindeki Etkisi”. **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt16. Sayı. 1., s.49-71.
- TABAN, S.:2011
“Küresel Finans Kriz Öncesi ve Sonrası Dönemde Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Dinamikleri”, **Seta Analiz**, No:37, s.1-33.
- TANRIVERDİ E.:2017
Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Ulus-Devlet (Giddens, Bauman ve Habermas Örneği), 1.Baskı, Seçkin Yayıncılık, İstanbul.
- TARI, R.,
PEHLİVANOĞLU, F.
“Kocaeli İlinde Tüketici Davranışlarının Gelir-Harcama Grupları İlişkisi Açısından Analizi

- :2007 (Tüketim Harcamaları Profili)". **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1 13, s.192-210.
- TARI, R.:2014 **Ekonometri**, (7. baskı), Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- TEKİN, İ.:2018 "Sensitivity of Consumption to Current Income in Developing Countries: An Empirical Reinvestigation of Absolute Income Hypothesis", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Vol. 27, No. 1, pp. 48-62.
- TEKVAR, S. O.:2016 "Tüketici Davranışlarının Demografik Özelliklere Göre Tanımlanması", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cil, 5.Sayı 6, s.1601-1616.
- TUNÇ, M.:2017 "Diyarbakır'da Gösterişçi Tüketim Davranış Kalıpları ve Eğilimleri", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)**, Cilt 9, Sayı 1, s. 412-432.
- UYSAL, Y.:2007 "Türkiye'de Enflasyon: Sektörel Kaynakları ve İç Ticaret Hadleri", **Finans Politik&Ekonomik Yorumlar**, Cilt.444, No. 508, s. 22-34.
- ÜLGENER, S. F.:1976 **Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme**, 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.
- ÜNSAL, E.:2009 **Makro İktisat**, 8. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.
- ÜNSAL, E.:2013 **Makro İktisat**, Genişletilmiş 10. Baskı, Ankara.
- VAN RIJCKEGHEM, C.:2010 "Determinants of Private Saving in Turkey: An Update", **Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümü Çalışma Tebliği**, Vol.4.,
- VURAL, B. M.,
KOÇ, Ş. A., "Belirsizliğin Özel Tüketim Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği". **Kocaeli**

- VURAL, K.:2010 **Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 20 Sayı 2, 107-126.
- YAMAK R.,
ABDİOĞLU, Z.:2007 “Tüketimin Tesadüfi Yürüyüşü: Türkiye Örneği 1987–2006”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 5, Sayı. 7, s. 69-79.
- YAVUZ, N. Ç.:2014 **Finansal Ekonometri**, (1.baskı), Der Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ, S.,
TOKUCU, E.:2006 “Post Keynesyen İktisat ve Belirsizlik”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi** Cilt: 21, No: 11, s.68-75.
- YAY, T.,
YAY, G. G.:2007 **İktisat Yazıları: Metodoloji Düşünce Politika**, 2. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, 1.Baskı, İstanbul.
- YILDIRIM, M. O.:
2012 “Finansal Serbestleşmenin Tüketim Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- YILDIRIM, Z.:2015 “Krediye Erisim ve Toplam Tüketim Fonksiyonu/Access to Credit and Aggregate Consumption Function”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt. 15, No. 2, s.239-246.
- YILDIRTAN, D. Ç.:
2011 “E-Views Uygulamalı Temek Ekonometri Makro Verilerle, Türkmen Kitap Evi”, 2.Baskı, İstanbul.
- ZORLU, A.:2006 **Üretim Kapitalizminden Tüketim Kapitalizmine Üretim ve Tüketim Teorileri-** Global Yayınları, Ankara.

EKLER

EK-1: VAR Modelleri

AB VAR(4) Modeli

Vector Autoregression Estimates
Date: 05/29/19 Time: 01:51
Sample (adjusted): 2004Q2 2018Q4
Included observations: 59 after adjustments
Standard errors in () & t-statistics in []

	D(CONS)	D(GDP)	D(INTEREST)	UNEMPLOYMENT
D(CONS(-1))	0.957404 (0.56697) [1.68864]	1.274675 (0.55075) [2.31443]	-1.207888 (2.43973) [-0.49509]	-0.302031 (0.33479) [-0.90217]
D(CONS(-2))	0.018610 (0.57118) [0.03258]	0.037886 (0.55485) [0.06828]	-2.009282 (2.45786) [-0.81749]	-0.384680 (0.33727) [-1.14056]
D(CONS(-3))	-0.108663 (0.53802) [-0.20197]	-0.168150 (0.52263) [-0.32174]	-0.318994 (2.31517) [-0.13778]	-0.159300 (0.31769) [-0.50143]
D(CONS(-4))	-1.513929 (0.48843) [-3.09956]	-1.951426 (0.47446) [-4.11291]	-3.204342 (2.10179) [-1.52458]	-0.073648 (0.28841) [-0.25536]
D(GDP(-1))	-0.844651 (0.55238) [-1.52912]	-1.157186 (0.53658) [-2.15659]	2.076317 (2.37695) [0.87352]	0.321969 (0.32617) [0.98712]
D(GDP(-2))	-0.442308 (0.53580) [-0.82552]	-0.381910 (0.52047) [-0.73378]	1.546522 (2.30559) [0.67077]	0.394563 (0.31638) [1.24712]
D(GDP(-3))	0.201145 (0.52459) [0.38343]	0.204397 (0.50959) [0.40110]	0.718125 (2.25737) [0.31812]	0.169035 (0.30976) [0.54569]
D(GDP(-4))	1.461693 (0.46691) [3.13054]	1.920779 (0.45356) [4.23489]	2.920093 (2.00919) [1.45337]	0.074877 (0.27571) [0.27158]
D(INTEREST(-1))	0.057193 (0.03660) [1.56277]	0.042984 (0.03555) [1.20909]	0.286986 (0.15748) [1.82234]	0.039122 (0.02161) [1.81036]
D(INTEREST(-2))	0.022460 (0.03954) [0.56799]	0.018716 (0.03841) [0.48724]	-0.106216 (0.17016) [-0.62420]	-0.092231 (0.02335) [-3.94991]
D(INTEREST(-3))	-0.006536 (0.04728) [-0.13825]	-0.004582 (0.04593) [-0.09975]	0.050700 (0.20346) [0.24920]	0.045949 (0.02792) [1.64582]
D(INTEREST(-4))	0.000186	0.010010	-0.288877	-0.046958

	(0.04541) [0.00411]	(0.04411) [0.22695]	(0.19539) [-1.47847]	(0.02681) [-1.75138]
UNEMPLOYMENT(-1)	-0.849866 (0.30611) [-2.77634]	-1.021283 (0.29736) [-3.43456]	0.821089 (1.31723) [0.62335]	1.972347 (0.18075) [10.9118]
UNEMPLOYMENT(-2)	0.950887 (0.61082) [1.55674]	1.152683 (0.59335) [1.94266]	0.246350 (2.62844) [0.09373]	-0.966314 (0.36068) [-2.67914]
UNEMPLOYMENT(-3)	0.299777 (0.60896) [0.49228]	0.388140 (0.59154) [0.65615]	-1.545008 (2.62043) [-0.58960]	-0.027491 (0.35958) [-0.07645]
UNEMPLOYMENT(-4)	-0.442059 (0.30428) [-1.45280]	-0.560054 (0.29558) [-1.89477]	0.550283 (1.30936) [0.42027]	0.003861 (0.17967) [0.02149]
C	-0.099892 (0.05789) [-1.72542]	-0.095046 (0.05624) [-1.69005]	0.133445 (0.24913) [0.53565]	-0.046126 (0.03419) [-1.34927]
R-squared	0.596442	0.793855	0.342283	0.994296
Adj. R-squared	0.442705	0.715323	0.091724	0.992123
Sum sq. Resids	0.020720	0.019552	0.383671	0.007225
S.E. equation	0.022211	0.021576	0.095577	0.013115
F-statistic	3.879636	10.10873	1.366078	457.5466
Log likelihood	150.9312	152.6431	64.83009	182.0131
Akaike AIC	-4.540039	-4.598073	-1.621359	-5.593665
Schwarz SC	-3.941427	-3.999460	-1.022747	-4.995053
Mean dependent	-0.000603	0.003974	-0.009348	-2.345796
S.D. dependent	0.029753	0.040438	0.100287	0.147770
Determinant resid covariance (dof adj.)		1.33E-14		
Determinant resid covariance		3.40E-15		
Log likelihood		647.8870		
Akaike information criterion		-19.65719		
Schwarz criterion		-17.26274		

Türkiye VAR(2) Modeli

Vector Autoregression Estimates

Date: 05/29/19 Time: 02:53

Sample (adjusted): 2003Q4 2018Q4

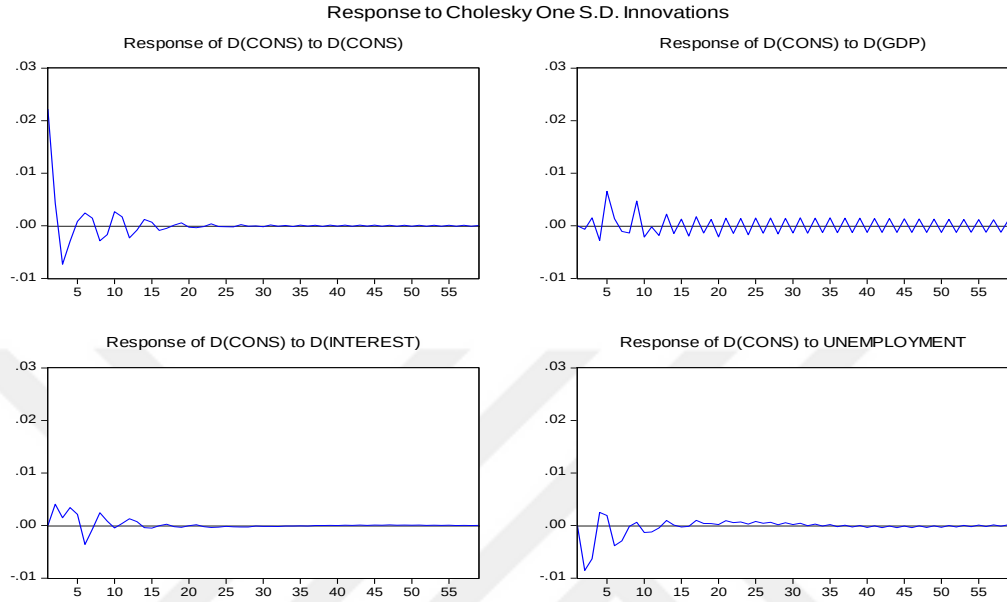
Included observations: 61 after adjustments

Standard errors in () & t-statistics in []

	D(TUK_D11)	D(GEL_D11)	ISZ	D(FAIZ)
D(TUK_D11(-1))	-0.215151 (0.20327) [-1.05845]	0.095369 (0.24002) [0.39733]	-0.613769 (1.15920) [-0.52948]	-2.801746 (2.24888) [-1.24584]
D(TUK_D11(-2))	0.166512 (0.20192) [0.82465]	0.404518 (0.23843) [1.69660]	-1.169044 (1.15150) [-1.01524]	-2.017066 (2.23394) [-0.90292]
D(GEL_D11(-1))	0.164106 (0.17852) [0.91925]	-0.038548 (0.21080) [-0.18287]	0.273273 (1.01807) [0.26842]	4.833317 (1.97507) [2.44716]
D(GEL_D11(-2))	0.291111 (0.18920) [1.53862]	0.042148 (0.22341) [0.18866]	0.710484 (1.07898) [0.65848]	2.523383 (2.09324) [1.20549]
ISZ(-1)	-0.038444 (0.02594) [-1.48182]	-0.047818 (0.03063) [-1.56093]	0.750949 (0.14795) [5.07572]	0.340492 (0.28703) [1.18628]
ISZ(-2)	0.068094 (0.02497) [2.72682]	0.063482 (0.02949) [2.15289]	-0.119188 (0.14241) [-0.83694]	-0.318556 (0.27628) [-1.15303]
D(FAIZ(-1))	-0.061893 (0.01265) [-4.89435]	-0.062128 (0.01493) [-4.16068]	-0.005488 (0.07212) [-0.07610]	-0.317059 (0.13991) [-2.26622]
D(FAIZ(-2))	-0.018989 (0.01437) [-1.32173]	-0.031954 (0.01696) [-1.88357]	0.006901 (0.08193) [0.08423]	-0.087604 (0.15895) [-0.55115]
C	0.097272 (0.04918) [1.97789]	0.062868 (0.05807) [1.08259]	-0.799903 (0.28046) [-2.85211]	-0.129803 (0.54410) [-0.23856]
R-squared	0.435253	0.387519	0.457745	0.228541
Adj. R-squared	0.348369	0.293291	0.374321	0.109855
Sum sq. Resids	0.018367	0.025609	0.597327	2.248153
S.E. equation	0.018794	0.022192	0.107178	0.207927
F-statistic	5.009575	4.112575	5.486973	1.925591
Log likelihood	160.7409	150.6028	54.54279	14.11808
Akaike AIC	-4.975111	-4.642716	-1.493206	-0.167806
Schwarz SC	-4.663671	-4.331275	-1.181766	0.143634
Mean dependent	0.053792	0.056248	-2.292760	-0.015893
S.D. dependent	0.023282	0.026398	0.135497	0.220384
Determinant resid covariance (dof adj.)	3.11E-11			
Determinant resid covariance	1.64E-11			
Log likelihood	411.1430			
Akaike information criterion	-12.29977			
Schwarz criterion	-11.05401			

EK-2 Etki Tepki Analizi Sonuçları

AB VAR(2) Modeli Etki-Tepki Analizi



Türkiye VAR(2) Modeli Etki-Tepki Analizi Sonuçları

